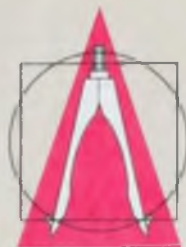

Б 66(5К)

Р24

К Ә С І П Т І К

Б І Л І М

А. С. Рахымбаева

САЯСАТТАНУ

КӘСІПТІК

БІЛІМ

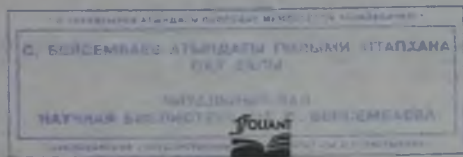

А. С. Рахымбаева

САЯСАТТАНУ

Дәрістер жинағы

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
кәсіптік бастауыш және орта білім беру
ұйымдарына ұсынады

«Фолиант» баспасы
Астана-2006

866 019 (5003) 9723

ББК 66.0Я7

Р 24

Пікір жазғандар:

Сарсенбаев Т. – ҚР саяси ғылымдар Академиясының академигі, философия ғылымдарының докторы, профессор;
Дүйсебаева М.Ж. – қоғамдық-саяси пәндер оқытушысы

Р 24 Рахымбаева А.С.

Саясаттану: Дәрістер жинағы. – Астана: Фолиант, 2006. – 216 бет.

ISBN 9965-35-096-5

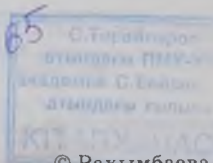
«Саясаттану» дәрістер жинағы орта кәсіптік білім беретін оқу орындарына арналған. Оқулықта саясат ғылымының пайда болуы мен қалыптасуы, негізгі ұғымдары, саяси мектептер тарихы мен саясаттың бағыттары, міндеттері жүйелі түрде сараланған.

Сондай-ақ жинақта Қазақстан Республикасының саяси жүйесі мен саяси билігі туралы мәліметтер қамтылады.

Дәріс соңында қосымша материалдар мен тест сұрақтары берілген.

Р 0801000000
00(05)-06

587165

ББК 66.0Я7

© Рахымбаева А.С., 2006

ISBN 9965-35-096-5

© «Фолиант» баспасы, 2006

Түсінік хат

Қазіргі таңда үлкен рөл атқаратын саяси білім әр азаматтың өмір сүріп отырған қоғамдық саяси құрылысты, мемлекеттегі өз орны мен рөлін, құқығы мен міндеттерін дұрыс ұғынып, жете түсінуіне көмектеседі.

Аристотельдің пікірінше: "Саясатты білетін адам – өдемі де өмір сүре алады". Ендеше әрбір оқушыны саяси сауатты, саналы азамат етіп қалыптастыру үшін саясаттану пәнінің маңызын ұғындырудың пайдасы зор.

Өкінішке орай қазақ тілінде басылымдар аз шығарылуда. Сондықтан бірнеше саясаттанушы ғалымдардың еңбектерін негізге алып "Саясаттану" пәнінен дәрістер жинағы дайындалды. Бұл жұмыс орта кәсіптік білім беру орындарын оқу-әдістемелік құралдармен қамтамасыз ету мақсатында жасалған М.Н. Бағысбаеваның "Саясаттану негіздері" бағдарламасы бойынша құрылды.

Бұл бағдарламада саяси тұрмысқа байланысты ең негізгі үш құбылысқа назар аударылады. Олар: саяси үкімет; өкімет құрамы ретіндегі мемлекет; демократиялық үкіметтің дүниетанымының, идеологиясының ұтымды түрлері.

Мақсаты: оқушыларға тек теориялық білім беру емес, сонымен бірге, саяси өмірге тең құқықты азамат болып араласу үшін қажетті тәжірибелік дағдыларды қалыптастыру.

Жинақ маңызды болып саналатын 12 тақырыптан тұрады. "Саясаттану" пәнінен дәрістер жинағы колледж студенттеріне арналған.

Тақырыптардың жоспары

№	Тақырып аты	Барлық сағат саны	Дәрісі	Семинары
1.	Саяси ілім пәні, оның негізгі түсініктері мен категориялары	2	2	-
2.	Саяси ойлар және қазіргі кездегі саяси мектептердің тарихы	2	2	-
3.	Саясат	2	2	-
4.	Саяси билік	2	2	-
5.	Демократия – үкімет билігін іске асыру түрі	4	2	2
6.	Саяси жүйе. Мемлекет – оның негізгі бөлігі	4	4	-
7.	Саяси партиялар және партиялық жүйе	4	2	2
8.	Қоғамдық ұйымдар және қоғамдық қозғалыстар	2	2	-
9.	Саяси жүйедегі Адам	2	2	-
10.	Саяси өрекет мөні, мақсаттары, өдісі және амалдары	4	2	2
11.	Тоталитаризмнен демократиялық қоғамға өтудегі маңызды мәселелер	4	2	2
12.	Сыртқы саясат өрекеті және дүниежүзілік барыс	2	-	2
	Барлығы	34	24	10

№ 1 Дәріс

Саяси ілім пәні, оның негізгі түсініктері мен категориялары.

Дәріс жоспары:

1. Саясат ғылымының пайда болуы, қалыптасуы.
2. Саясаттану сабағы және оның негізгі ұғымдары.
3. Саясаттанудың әдіс-тәсілдері мен қызметтері.
4. Саясаттанудың басқа қоғамдық ғылымдармен байланысы және оны оқып-білудің маңызы.

1. Саясат ғылымының пайда болуы, қалыптасуы

Ең алғаш саясат ғылымын зерттеу сонау ежелгі дәуірден басталған. Ал теориялық жағынан зерттеу бірінші мыңжылдықтың орта кезінен басталған. Осы уақытта саяси ұғымдар пайда болған. Олар философиялық нысанда болған. Бұл Конфуций, Платон, Аристотель еңбектерімен байланысты. Олардың ойынша "саяси ғылым халықты әдемі де жақсы өмір сүруге үйретеді", – деп түсінген.

Саясаттану сөзі (политология) гректің "политика" және "логос" деген сөздерінен шыққан, яғни "саясат туралы ғылым" деген мағынаны білдіреді.

Ежелгі Шығыс, антикалық дәуірдің ойшылдары мемлекеттің, саяси биліктің мән-мағынасы неде және кімге қызмет етеді, қоғамдық құрылыстың қандай түрлері бар және олардың ең жақсысы, халыққа ең қолайлысы қайсысы деген сияқты сауалдарға жауап іздеген. Бірақ ол кездегі пайымдаулар негізінен діни-мифологиялық сарында болатын. Себебі, ертедегі адамдар жер бетіндегі өмірге құдайдың құдіретімен пайда болған жалпы әлемдік ғарыштық тәртіптің ажырамас бөлігі ретінде қара-

ды. Мысалы: Мысырда (Египетте), Вавилонда (Иракта), Үндістанда, Қытайда, сол кездегі мифтарға сүйенсек, дүниенің билік көзі құдайда және ол жер бетіндегі өмірді реттеп, тындырып отырады.

Біздің заманымыздан бұрынғы мыңжылдықтың ортасында саясатты діни-мифологиялық танудың орнына философиялық-этикалық түсіну белең алды. Бұл уақыттың ойшылдары – Платон, Конфуций, Аристотель. Бұл ойшылдар саясатты теориялық тұрғыдан зерттеп, оны этикамен тығыз байланыста қарады. Олар саясатты адамдардың мақсат-мүддесіне сай келуі, адамгершілікке негізделуі тиіс деп ұқты.

Орта ғасырда саясаттың діни-этикалық түрі қалыптасты. Оның негізін салушы – Фома Аквинский. Ол саяси билікті құдай орнатады, бірақ мемлекет басшылары құдайдың қалауына қарсы шықса, халықтың оларды құлатуына болады деген байлам жасады.

Ал саясатты қазіргідей түсінуге үлкен үлес қосқан XVI ғасырда өмір сүрген Италияның ойшылы Никколо Макиавелли. Ол саясатты құдайшылдық (теологиялық) түсіндіруден арылтып, саяси ойды қоғамдағы табиғи өмірден туған мәселелерді шешуге бейімдейді. Саяси зерттеулердің өзегі етін мемлекеттік билікті алды және оны қалай қолға түсірудің, пайдаланудың сан түрлі әдіс-тәсілдерін көрсетті. Осы негізде саясаттануды біздің қазіргідей түсінуімізге жол ашылды.

Капитализм уақытында саясаттану теорияларын Дж. Локк, Ш.Л. Монтескье, Ж.Ж. Руссо, Т. Джефферсон, Т.Пейн, И.Кант, Гегель сынды көрнекті ғалымдар негіздеді.

XIX ғасырдың екінші жартысында саясаттану пән ретінде қалыптасты. 1857 жылы АҚШ-тың Колумбия колледжінде профессор Фрэнсис Либер "Тарих және саяси ғылым" деген кафедра ашты. Соның негізінде 1880 жылы саяси ғылымның жоғары мектебі құрылды. 1872 жылы Францияда мемлекеттік аппаратта арнайы қызметкерлер дайындайтын саяси ғылымдар мектебі жұмыс істей

бастады. 1889 жылы Американың саяси және өлеуметтік ғылымдар Академиясы, 1903 жылы Американдық саяси ғылымдар ассоциациясы құрылды.

Ең алғашқы саяси кафедра 1662 жылы Швецияның Упсаль университетінде құрылған. Нағыз ғылым ретінде "Саясат" ХІХ ғасырдың аяғы ХХ ғасырдың басында қалыптасты. Батыс Еуропа мен АҚШ-та кең тарады.

Бұл ғылымның халықаралық мәртебе алып, толыққанды қалыптасуына 1949 жылы ЮНЕСКО-ның басшылығымен құрылған саяси ғылымдардың халықаралық ассоциациясы маңызды рөл атқарады.

Бүгінгі таңда АҚШ-тың, Шығыс елдерінің барлық жоғары оқу орындарында саясаттану жеке пән ретінде оқытылады, өлемнің ең ірі университеттері саясаттанушы мамандар дайындайды.

Бұрынғы КСРО-да 80-жылдарға дейін саясаттанудың ғылым ретінде мәртебесі болған жоқ. Қайта құру жылдарынан бастап қана саясатқа деген көзқарас өзгере бастады.

1989 жылдан бері Жоғары Аттестациялау Комиссиясында саясаттанудан эксперттік-сарапшылық кеңес жұмыс істей бастады. 1990 жылы КСРО-ның ғылым және техника саласы бойынша мемлекеттік комитеті "Саяси ғылымдар" деген атпен саяси ғылым қызметкерлерінің тізімін ресми түрде бекітті. 1989-1990 оқу жылдарында Балтық бойы елдерінде, 1990 жылдан бастап ТМД-ның басқа елдерінде саясаттану оқытыла бастады. Қазір Қазақстанның барлық жоғары оқу орындарында дерлік бұл ғылым жеке пән ретінде өтілуде. Сонымен қатар, мемлекет саясаткер-политолог мамандығын мойындап, жоғары оқу орындарында бұл сала бойынша мамандар дайындай бастады.

2. Саясаттану сабағы және оның ұғымдары

Саясаттану сабағының ғылым ретіндегі өзіндік объектілері бар.

Мұнда тек саясатқа қатысты мәселелер ғана қарастырылады. Саясаттану ғылым ретінде екі жақтылы:

1. Теориялық.
2. Тәжірибелік.

Теориялық жағы: ғылыми мәселелерді, саяси ғылым міндеттерін, саяси мақсат қою анықтамаларын, саяси даму процестерін, саяси әдістерді зерттейді.

Тәжірибелік жағына: үлгілер, принциптер, саяси технологиялар жатады. Саясаттану үлкен ғылым болғандықтан, оның мәселелері де жетерлік: саяси тарих, саяси институт, партия, топ, қоғамдық ой, халықаралық қатынастар, т.б.

Қазақстанда саяси ғылым туралы диссертациялар төрт пән бойынша қорғалады:

1. Ереже. Саяси ғылым тарихы. Саяси партия. Саяси қозғалыс.
2. Саяси институт пен процесс.
3. Саяси мәдениет пен идеология.
4. Саяси халықаралық құрылым мәселелері.

Саясаттану пәні қоғамның саяси саласын, оның даму заңдылықтарын, қазіргі саяси өмірді ұйымдастыруды, басқаруды, оның құрылысы мен жұмыс істеуін зерттейді. Бұл пән адамзаттың демократиялық қоғамдағы құқығы, еркіндігі мен міндеттері, жеке адамның саяси-құқықтық жағдайы, оның саяси өмірге қатынасу тәсілдері, саяси өзгерістердің түрлері, саяси мәдениетті қалыптастырудың мазмұны мен жолдары, қазіргі замандағы сан түрлі саяси идеялық көзқарастар, жаңаша саяси ойлаудың мәні, қазіргі дүниежүзілік дамудың қозғаушы күштері туралы түсінік береді. Ол бұрынғы және қазіргі саяси жүйелерді, адамның санасындағы, көзқарасындағы, мақсат-мүддесіндегі және мінез-құлық, іс-әрекетіндегі саяси өзгерістерді қарастырады. Ол бір жағынан, жиналған деректерді қорытады, екінші жағынан, құбылыстардың өзара ұқсастығы бойынша болашаққа болжам жасайды.

Сонымен саясаттану дегеніміз – саясат туралы, саясаттың адам және қоғам арасындағы қарым-қатынастары туралы жинақталған ғылым.

3. Саясаттанудың әдіс-тәсілдері мен қызметтері

Саясаттану саяси құбылыстар мен өзгерістердің мән-мағынасын түсініп-білу мақсатында бірнеше әдістерді пайдаланады. Әдіс деп зерттеу жүргізуді ұйымдастыру тәсілін айтады. Оларға салыстырмалы жүйелеу, социологиялық, тарихи, бихевиористік, нормативтік және т.б. әдістер жатады.

Салыстырмалы әдіс – әр түрлі елдердегі саяси құбылыстарды салыстырып, олардың жалпы жақтарын және жеке ерекшеліктерін ажыратуға мүмкіндік береді. Ол елдегі саяси тұрақтылық пен саяси жағдайды бағалауға, соның негізінде нақтылы саяси шешімдер қабылдауға көмектеседі. Бұл әдістің, әсіресе қазіргі Қазақстан Республикасында алатын орны зор. Себебі, жүргізіліп жатқан саяси реформалардың табысты болуы көбіне басқа елдердің озық тәжірибесін тиімді пайдалануға байланысты болмақ.

Жүйелеу әдісі – саяси құбылыстарды басқа күрделі құрылымның бір бөлігі ретінде қарап, оны құрайтын элементтердің әлеуметтік өмірдегі орнын, қызметін айнала дағы ортамен, басқа құбылыстармен байланысты зерттейді.

Социологиялық әдіс – саясатты қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік құрылымы мен мәдениеті және т.б. жағдайына байланысты анықтайды.

Тарихи тәсіл – саяси құбылыстарды заманына қарай, бұрынғы, қазіргі және болашақтағы байланысын айқындай отырып қарастырады. Ол әр түрлі саяси оқиғаларды, процестерді, деректерді олардың болған мезгілін еске ала отырып танып-білуді талап етеді.

Бихевиористік әдіс – жеке адамдар мен топтардың іс-әрекетін, белгілі бір саяси жағдайларда өздерін қалай ұстауын талдауға негізделеді. Бұл әдісті жақтаушылар саяси қызметтің барлық түрлерін адамдардың іс-әрекеттерін талдау арқылы түсініп-білуге болады дейді.

Нормативтік әдіс – қоғамдық игілік қамтамасыз ететін немесе өуел бастан адамға төн табиғи құқықты іске

асыруға барлық мүмкіндікті жасайтын саяси құрылыстың түрін іздейді.

Диалектикалық-материалистік әдіс – табиғаттағы, қоғамдағы және санадағы құбылыстар мен процестерді бірімен-бірі тығыз байланыста және үздіксіз даму жағдайында болады деп санайды.

Қазіргі демократиялық мемлекеттерде саясатқа байланысты мәселелерді зерттегенде басқа да әдістерді қолданады.

Қай ғылым болмасын белгілі бір қызметтерді атқарады.

1. Танымдық қызмет – саяси білім қоғамдағы оқиғаларды танып-білуге, олардың саяси мәнін түсінуге және болашақты болжауға мүмкіндік береді.

2. Бағалау қызметі – саяси құрылысқа, институттарға, іс-әрекеттөрге және оқиғаларға саяси баға береді.

3. Реттеушілік, басқару қызметі – адамдардың саяси өмірінде өзін-өзі ұстауына, іс-әрекетіне тікелей әсер етеді. Саяси дамудың үрдіс, бағдарын бақылай отырып, саясаттану қоғамдық оқиғаларды тиімді басқару үшін нақтылы мәлімет, мағлұматтар береді.

4. Болжау қызметі – ол белгілі бір саяси жағдайларда алдыңғы қатарлы, озық саяси өзгерістер жасауға бағытталған ғылыми негізделген болжаумен аяқтайды. Саяси ғылымның түпкілікті мақсаты да сонда.

4. Саясаттанудың басқа қоғамдық ғылымдармен байланысы және оны оқып-білудің маңызы

Саясаттану басқа қоғамдық ғылымдармен тығыз байланыста болады.

Саясаттану ең алдымен фәлсафамен тығыз байланысты. Фәлсафа – табиғат, қоғам және таным дамуының неғұрлым ортақ заңдылықтары туралы ғылым. Ол тіршіліктің түпкілікті себептерін, рухани байлықтардың негізінде не жатқанын ашып, дүниеге тұтас көзқарас туғызады. Сондықтан ол басқа пәндер сияқты саясаттануға жал-

пы әдістемелік ғылым болып келеді. Ол саясатты фәлсафалық тұрғыдан дәлелдейді, саяси құбылыстар мен процестерді талдауға дүниетанымдық бағдар береді.

Сонымен қатар саясаттану экономикалық теориямен де өзара байланысты. Саяси экономия саяси процестерді экономикалық тұрғыдан дәлелдей отырып, ол процестердің негізінде әр түрлі әлеуметтік топтардың өз мүдделерін жүзеге асыру үшін күресіп жатқанына көз жеткізеді.

Саясаттану құқықтық ғылыммен де тығыз байланысты. Құқық адамдардың қоғамдағы қатынастары мен тәртібін, іс-әрекетін реттейді. Ол саяси шешімдерді дайындап, іске асырудың құқықтық тетіктерін көрсетеді, құқықтық және мемлекеттік нормалар мен институттардың қиысқан, түйіскен жерлерін қарастырады, реттейді.

Келесі саясаттануға жақын ғылым – әлеуметтану. Саясаттану саясатты белгілі бір заңдылықтарға бағынып, іс жүзінде белгілі бір принциптерді жүзеге асыратын, дамып, өзгеріп отыратын процесс ретінде қарайды. Ал әлеуметтану оған процесс ретінде емес, адамдық өлшем ретінде қарап, әлеуметтік ортаның саяси салаға әсерін зерттейді.

Саясаттану тарихпен де байланыста болады. Ол жүйелі, дәйекті түрде оқиғаның болған уақытына байланысты саяси институттар мен идеялардың дамуы туралы деректерді жинап, суреттейді.

Әкімшілік экономикадан нарықтық шаруашылыққа, тоталитарлық жүйеден демократиялық құқықтық мемлекет құруға өту жұртшылықтың саяси мәдениетін түбегейлі өзгертуді талап етеді. Саяси білім саяси шыдамдылықты, келісімге, ымыраға келуге дайын болуды, өркениетті және заң шеңберінде, демократиялық институттар арқылы өз мүдделерін білдіріп қорғай білуді, әлеуметтік шиеленістердің алдын алып, немесе оларды бейбіт түрде шешу сияқты қасиеттерді қалыптастырады.

Саяси білім азаматтарға қоғамдағы құқығы мен міндеттерін дұрыс ұғынып, жете түсінуге көмектеседі. Оның мақсаты – адамды күрделі әлеуметтік-саяси жағдайда

лайықты жөн таба білуге, басқа адамдардың мүдделері мен құқығын сыйлай отырып, өз мүддесін қорғай білуге үйрету, сонымен қатар ол азаматтарды демократиялық тәртіпті және оны қамтамасыз ететін мемлекеттік, қоғамдық ұйымдарды сыйлауға тәрбиелейді.

Біздің заманымызда қандай кәсіппен айналысқанына қарамастан, саяси білім мен мәдениет дара өкімшілікке негізделген үкімет жүйесінен, қатал, деспоттық басқарудан, адамгершілікке қарсы, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдастырудың экономикалық тиімсіз түрлерінен сақтандырады.

Қорыта келе, саяси білім әр азаматқа үкімет көлемінде өз қызығушылығын қалай қанағаттандыру керек екендігін үйретеді.

№2 Дәріс

Саяси ойлар және қазіргі кездегі саяси мектептердің тарихы

Дәріс жоспары:

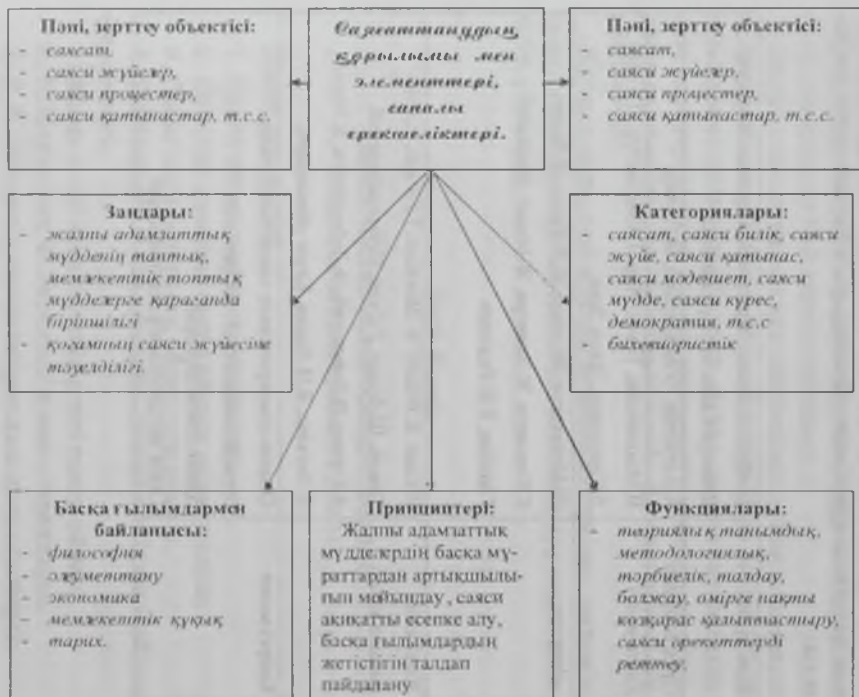
1. Саяси ойлардың даму кезеңдері.
2. Ертедегі дүниеде саяси ойдың қалыптасуы.
3. Ортағасырлық саяси ойлардың дамуы.
4. Қайта өрлеу және "Ағарту" дәуіріндегі саяси ойдың ерекшелігі.
5. Жаңа және жаңаша дәуірдегі саяси ойлар.
6. К.Маркс пен Ф.Энгельстің саяси идеялары.
7. В.И.Лениннің саяси теориялық көзқарастары.
8. Қазақ жеріндегі ойшылдар.
9. Қазіргі кездегі саяси ілім.

1. Саяси ойлардың даму кезеңдері

Саясатқа деген көзқарас әрбір тарихи дәуірде өзгеше болған. Олар өзінше ой жүгіртіп, өзінше баға берген. Қай

заманның ойшылы болмасын ойландыратын бір ғана мәселе – халықты бақытты ету жолдарын іздеу. Оны өр ойшыл өзінше пайымдап, өзінше шешті. Жалпы саяси ойдың даму кезеңдері мен ойшылдарын былай топтауға болады:

Ерте дүние	Конфуций, Будда, Заратустра, Иеремия, Пифагор, Демокрит, Платон, Аристотель.
Ортағасырлық	А.Августин, Ф.Аквинский, М.Лютер.
Қайта өрлеу	Н.Макиавелли, Томас Мор, Т.Кампанелла, Т.Гоббс, Д.Уинстенли, Джон Локк.
«Ағарту»	Ш.Монтескье, Вольтер, Ж.Ж.Руссо, Д.Дидро, К.Гельвеци, Ж.Ламетри, Ж.Мелье, Морелли, Г.Мабли, Р.Н.Радищев.
Жаңа және жанаша уақыт	И.Кант, И.Фихте, Ф.Шеллинг, Г.Гегель, К.Сен-Симон, Ш.Фурье, Р.Оуэн, Н.Чернышевский, А.Герцен, В.Белинский, Н.Добролюбов, К.Маркс, Ф.Энгельс, В.И.Ленин. Қазақ ойшылдары.
Қазіргі заман	Социал-демократиялық саяси доктриналар. Буржуазиялық саяси доктриналар. Діннің саяси қырлары. Саяси экстремизмнің доктриналары.

2. Ежелгі дүние дәуіріндегі саяси ойдың қалыптасуы

Азамат қоғамы сияқты, ғылым мен білім, мәдениет пен әдебиет әр елде әр қилы дамыды. Олардың саяси идеялары да сан түрлі болған.

1. Билік пен өкімет қатынастарының діни қағидалары мен шектелген идеялары (Египет, Қытай, Үнді, Вавилон, Израиль, Персия, Грекия, Рим).

2. Саяси құқықтық пайымдаулардың келесі жетілу кезеңі б.з.д. I м. ж.

3. Саяси-құқықтық идеялардың Грекияда, Шығыс елдерінде қалыптасуы.

4. Саяси философияның пайда болуы б.з.д. IV-V ғ.ғ. Платон.

5. Жоғары мұратты мемлекет теориясының қалыптасуы.

6. Әртүрлі нысандағы мемлекеттік құрылысты теориялық жағынан жіктеу (Аристократия, олигархия, тирания, демократия).

7. Саясат туралы ілімнің негіздері – адамдарды басқарудың өнер ретінде саналуы.

8. Саяси ғылымды жеке-дара пән ретінде қарау (Аристотель б.з.д. IV ғ.).

9. Саяси өділеттілік ұғымының пайда болуы.

10. Мемлекетті табиғи дамудың жемісі ретінде бағалау.

11. Жеке адамға қарағанда мемлекеттің біріншілігі, мемлекеттік мүдделердің басымдылығы жөніндегі пайымдаулар.

12. Саясатты ғылыми өдіспен зерттеудің қалыптасуы: күрделінің элементтерге бөлшектенуі, салыстырмалы-тарихи пайымдаулар.

Ежелгі дәуірдегі саяси ғылымға мол мұра қалдырған ежелгі грек ойшылы Платон, ол б.з.б. 427-347 жылдарда өмір сүрген. Шын аты Аристокл. Спортпен көп шұғылданғандықтан, жауырыны кең болыпты. Сондықтан "плот-

"плотный" Платон атанып кеткен. Осы атымен тарихта мәңгілік қалды.

Платон атақты ғалым Сократтың мектебінде оқиды. Кейін Афинада өз академиясын ашады. Платонның екі жүзге тақау еңбектері бар. "Мемлекет", "Зандар", т.с.с. саясатқа байланысты шығармалары бар.

Платонның ойынша, қажеттілік мемлекетті тудырады. Себебі, біреу егіншілікпен, біреуі мал шаруашылығымен, енді біреу қолөнермен айналысады. Кейін өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін айырбас жасайды. Халық тек бірігіп қана өмір сүре алады деген. Платон адамдарды үш топқа бөлген.

1. Әкімдер.

2. Қорғаушылар.

3. Өндірушілер.

Әкімдер – табиғи жаратылысынан шындықты, ақиқатты танып біле алатын адамдар болуы керек деген.

Қорғаушылар – мемлекетті қорғайды.

Өндірушілер – мемлекетті материалдық жағынан қамтамасыз етіп отырады. Бір таптың екінші тапқа өтуіне болмайды. Әркім өз міндетін атқарады. Ешкім бай-кедей болмағанын қалады деген. Сонымен қатар Платон қоғамдық меншікті қолдады. Ал жеке меншіктің болуы талас-тартыс туғызады деп түсінді. Мұнда әкімдер мен қорғаушылардың мүддесі ортақ болса, ортақ игілік үшін адал еңбек етеді деп айтқан, яғни барлығының ортақ болғанын жөн көрді. Оларды мемлекет қорғайды деп түсінген.

Платон мемлекеттік құрылысты беске бөлді:

1. Аристократия – мемлекетті ақсүйектер билейді.

2. Тимократия – мемлекеттік билік бір адам қолында болады.

3. Олигархия – мемлекет азғантай топ қолында болады.

4. Демократия – мемлекет халықтың қолында болады.

5. Тирания – мемлекет күшпен басып алушы қолында болады.

Платонның ойынша, бұлардың ішінде ең тиімдісі – аристократиялық мемлекет түрі. Мұнда ақыл-естілік, парасаттылық билейді, оның принциптері – адамгершілік, абырой, ар-намыс деп саналады.

Ежелгі Рим ойшылы Марк Тулий Цицерон (б.з.д. 106-43) саяси даму тарихында айтарлықтай із қалдырған. Оның "Мемлекет туралы", "Заңдар туралы", "Міндеттер туралы" деген еңбектері бар.

Цицеронның ойынша, мемлекет меншікті қорғау, адамдардың бірігіп өмір сүруге тырысатын табиғи талабынан туады. Мемлекетті үшке бөлген:

1. Патшалық билік.

2. Аристократия.

3. Демократия.

Цицерон мүлктік теңдік идеясына қарсы болды, қоғамдық-саяси қатынастарда өлеуметтік жіктелу мен теңсіздікті әділеттілік деп санады.

3. Ортағасырлық саяси ойлардың дамуы.

Орта ғасыр ойшылдарының саяси идеялары

1. Феодалдық, теологиялық идеологияның үстемдігі.

2. Мемлекет алдындағы шіркеудің беделінің негізделуі.

3. Табиғат пен қоғамның заңдары – мақсатқа жетудің ережелері (Ф. Аквинский XIII ғ.)

4. Мемлекеттің діни мәнінің тұжырымдамасы: әлемдік тәртіпті құдай жаратқан.

5. Өкіметті сөзсіз тыңдау, келісімділік уағызы. Дегенмен, адамдар жаратқанның алдында да, жер бетінде де тең.

6. Шіркеудің рухани диктатурасымен күрес, саяси құрылысты өзгерту үшін зорлықты жоққа шығару.

7. Орыс мемлекетінің тәуелсіздігі мен патша үкіметінің үстемдігі туралы идеялар.

Орта ғасырда феодалдық қоғамның орны ерекше болды. Батыс Еуропада феодализм мың жылдан астамға созылды. Бұл уақытта дін үстемдік етті. Патша шіркеуге бағынышты болуы керек деді, ал ақсүйектер көнгісі келмеді.

Бұл кезде христиан дініне зор еңбек сіңірген Аврелий Августин (354-430) еді. Ол христиан фәлсафасының негіз-

гі қағидаларын зерттеп, жетілдірді. Оның саяси көзқарасы "Құдай қаласы туралы" деген еңбегінде баяндалған.

Августин барлық әлеуметтік, мемлекеттік және құқықтық мекемелер мен заңдарды адамның күнәсінің нәтижесі деп санады. Құдай адамға еркіндік береді, яғни адамдардың құдай жолымен өмір сүруге мүмкіндігі бар. Осыған байланысты адамдарды екіге бөлген:

1. Құдай жолымен өмір сүрушілер – болашақта құдаймен мәңгілік патшалық құрады.

2. Адам жолымен өмір сүрушілер – жын-шайтаннан мәңгілік жапа шегеді.

Христиан дінінің саяси теориясын негіздеп, шыңына жеткізген монах **Фома Аквинский (1225-1274)** болды. Оның "Билеушілердің басқаруы туралы", "Психологияның жиынтығы" деген еңбектері бар. Оның ойынша, жалғыз адам өз мұқтаждығын, қажеттігін жеке-дара қанағаттандыра алмайды. Сондықтан бірігіп өмір сүру үшін мемлекет керек. Мемлекеттік биліктің мақсаты – "ортақ игілікке жету", адамдарға лайықты, ақылға сыйымды өмір сүруге жағдай жасау, барлығы жоғары тапқа бағынуы керек деп санаған.

Ф.Аквинскийдің ойынша, билік құдайдың құдіретімен орнайды. Сондықтан патшалық билік діни билікке бағынуға тиіс. Аспанда – құдай, жерде – Рим папасы билік етуі керек деген.

4. "Қайта өрлеу" және "Ағарту" дәуіріндегі саяси ойдың ерекшеліктері

Қайта өрлеу дәуірінің ерекшеліктері:

1. Саяси ғылымның теологиядан оқшаулануы, мемлекеттің пайда болуының табиғи идеяларын негіздеу.

2. Мемлекет туралы жүйелі ілім қалыптастыруға ұмтылу, "Мемлекет" деген ұғымды енгізу.

3. Буржуазиялық мемлекеттің абсолютизмнен республикаға дейінгі формаларын тұжырымдау.

4. Буржуазиялық саяси-құқықтық ойлардың пайда болуы.

5. Азаматтық қоғам және қоғамдық келісім теориясының, өкіметті бөлісу принципі туралы ілімнің қалыптасуы.

6. XVI ғасырдағы алғашқы утопиялық социализм және XVII-XVIII ғасырлардағы сыншыл утопиялық социализм.

7. Қоғамдық дамудың, білімнің, ақыл-ойдың рөлін дәріптеу.

8. Гуманизм, адам құқы мен бостандығы идеяларын жария ету.

9. Саяси басқару нысандарының ауысу заңдылықтары мен өлеуметтік күресті мойындау – саяси өзгерістердің қозғаушы күші.

Феодализм ыдырап, капитализм орнай бастады. Католик шіркеуінің озбырлығы мен оның діни қағидаларына қарсы шыққан халық адам құқығын, ар-намысын қорғауға ұмтылды. Бұл уақыт "Қайта өрлеу" немесе "Гуманизм" деп тарихқа енді. Реформациялау, яғни шіркеуді өзгерту, демократияландыру басты мақсат болды. Бірақ гуманистер халыққа сенбеді.

"Қайта өрлеу" дәуірінің негізін салушы Николло Макиавелли (1469-1527) болды. Оның "Патша", "Тит Ливийдің бірінші онкүндігі жайлы ойлар", "Флоренцияның тарихы", т.с.с. еңбектері болған.

Макиавелли дінге қарсы болды. Тұңғыш рет мемлекет ұғымын енгізді. Макиавеллидің ойынша, мемлекет – басқарушы мен бағынушының қарым-қатынасы. Ол Республикалық мемлекетті, еркіндікті, теңдікті аңсады. Мемлекет ерікті болса ғана, қуатты, абыройлы болады деп сенді. Мақсатқа жету үшін амал, айланың қай түрін болсын қолдануды сұрады.

5. Жаңа және жаңаша дәуірдегі саяси ойлар.

Жаңа және жаңаша дәуірдегі идеялар

1. XVIII ғ. аяғы – XIX ғ. басындағы "Философиялық революция"; И.Кант, И.Вихте, Ф.Шеллинг, Гегельдің сая-

си ілімі; азаматтық қоғам, мемлекет, үш үкімет, тәуелсіздік, әлемдік Рух;

2. Сыншыл утопиялық социализм – Сен-Симон, Ш. Фурье, Р.Оуэн; капитализмді күрт сынау, қоғамдық меншіктің пайдасына бола жеке меншікті жоққа шығару, еңбек басты тұтыным, жеке адамның дамуы, революцияны жоққа шығару.

3. Революциялық-демократиялық утопиялық социализм – Н. Чернышевский, А. Герцен, В. Белинский, Н. Добролюбов. Қоғамды революциялық жолмен жаңартуды қолдау, халықтың күшіне сену, орыс шаруаларының қауымдастығы негізіндегі социализм.

4. Марксизм-ленинизм – К.Маркс, Ф.Энгельс, В.И.Ленин. Капитализмнің тарихи күйреуінің сөздігі және коммунистік қоғам құру. Әлеуметтік социалистік революция және социализм теориялары. Әлемдік революциялық процесс. Социализм құрылысының жолдары.

Жаңа заман XVII ғасырдағы Англиядағы буржуазиялық революция тұсында басталды.

Бұл дәуірдің көрнекті өкілдерінің бірі – ағылшын ойшылы Томас Гоббс (1588-1679). Оның ойынша мемлекет жалпыға бірдей бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін керек. Адамдар өз тілектері мен еріктерін шектеп, барлық билікті мемлекетке береді.

Францияда буржуазиялық революцияның өкілі Шарль Луи Монтескье (1689-1775) әр халықтың адамгершілік бейнесін, оның заңдарының айырмашылығын, қоғамның дамуын географиялық ортамен байланыстырды. Мемлекет азаматтарды тіршілікке қажетті қаражатпен қамтамасыз етуге міндетті деген ұстанымда болды.

Францияның тағы бір ойшылы – Жан-Жак Руссо (1712-1778) ұсақ буржуазияның, шаруалардың мүддесін қорғады. Ол еркіндік пен теңдікті ең жоғары игілік деп санады. Мемлекет шектен тыс байлық пен кедейлікке жібермей, адамдар арасында теңдікті сақтауы керек.

Американың ойшылы Томас Джефферсон (1743-1826). Ол Америка Құрама Штатының "Тәуелсіздік декларация-

сын" жазды. Декларацияда: "...адамдардың табиғи құқығы мемлекет белгілеген заңдардан жоғары тұруы керек. Жаратушы барлық адамдарды тең етіп жаратты және олардың өмірге, бостандыққа, бақытқа тырысуына құқығы бар", – делінген.

Келесі ойшыл – Томас Пейн (1737-1809). Ол Америка халқын азаттық күреске шақырды. Ол бірінші болып қоғам мен мемлекетті ажыратты. Оның ойынша, мемлекетті қоғам тудырды. Үкіметтің мақсаты – қауіпсіздікпен бостандықты қамтамасыз ету. Пейн соғысқа қарсы болды, бейбітшілікті жақтады.

Германияның ойшылы – Иммануил Кант (1724-1804). Оның "Космополиттік көзқарас жөніндегі жалпы тарихтың идеялары", "Өмірлік бейбітшілікке" деген еңбектері бар. Оның ойынша, адам бір іс бастағанда өнегелік, адамгершілік заңын басшылыққа алу керек. Ол басып алушылықты, тонаушылық соғысты, оған дайындықты әшкереледі. Мемлекеттер арасындағы халықаралық сауда мен өзара қарым-қатынасты бейбітшілікті орнату мен сақтаудың құралы деп білді.

Пролетариат күресінің алғашқы кезеңінде Сен-Симон, Фурье, Оуэн сияқты социалист-утопистер болды. Әркім өз қабілетіне қарай еңбек ету, ақы алу сияқты пікірлер айтты. Олар материалдық игіліктерді әділ бөлу мәселесіне баса назар аударды.

6. К.Маркс пен Ф.Энгельстің саяси идеялары

1. Капиталистік қоғамды жою туралы қажеттілік.
2. Коммунизмді құру идеясы.
3. Саясат туралы жалпы теориялық және методологиялық ойлары.
4. Тап күресі, пролетариаттың тарихи міндеті және оның одақтар туралы пікірлері.
5. Мемлекет, пролетариат диктатурасы туралы тұжырымдама.

6. Жұмысшы табының азаттық күресінде коммунистік партияның жетекшілік рөлі.

7. Пролетариаттар күресінің стратегиясы мен тәсілдері жөніндегі принциптері.

8. Ғылыми социализмнің, коммунистік қоғамның негізгі белгілері, мәні, сипаты туралы қағидалары.

9. Соғыс және әскер, революция жеңістерін қорғау тұрғысындағы саяси ойлар.

XIX ғасырдың бірінші жартысындағы буржуазиялық қоғамның таптық күресінің шиеленісе бастауы марксизм теориясын тудырды.

К.Маркс (1818-1883) философия мен саяси экономияда жаңалық ашты: өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастар салдарынан қақтығыс туып, аяғы социалистік революцияға айналады, басты рөлде – пролетариат болады, олар шаруамен одақтасуы қажет деді.

К.Маркс пен Ф.Энгельс пролетариат диктатурасы туралы ілімді дүниеге әкелді. Ал басшылық жасаушы – коммунистік партия болады деген тұжырымдама жасады.

7. В.И.Лениннің саяси теориялық көзқарастары.

В.И.Лениннің идеялары

В.И. Ленин төмендегідей идеялар ұсынды:

1. Жаңа тұрпатты саяси партия туралы ілім.
2. Жұмысшы табының одақтары туралы маркстік идеяларды жаңа жағдайға байланысты тұжырымдауы.
3. Социалистік революцияның лениндік теориясы.
4. Жаңа саяси жағдайда коммунистік партияның стратегиясы мен тәжірибесін ұсынуы.
5. Буржуазиялық-демократиялық революцияның социалистік революцияға ұласуы, империализм туралы пікірлері.
6. Пролетариат мемлекетінің ұлт саясаты жөніндегі теориялары.
7. Социализм тұжырымдамасының негізгі бағыттары.

В.И.Ленин (1870-1924) К.Маркс пен Ф.Энгельстің із-басары болды. Ол капитализм дамуының империалистік сатысының заңдылықтырын зерттеді. Жаңа тұрпатты партия туралы ілімді жасады және соның ұйымдастырушысы болды. Жаңа қоғам құру ісін Ленин елді индустрияландырумен, ауыл шаруашылығын кооперациялаумен және мәдени революцияны жүзеге асырумен байланыстырды. Марксизм-ленинизм идеясы коммунизм кезінде мемлекет, саясат болмайды деп ұқты.

8. Қазақ жеріндегі ойшылдар

Қазақ халқының рухани мұрасы да саяси ой-пікірлерге бай. Қазақтың алғашқы философы, әлеуметтанушысы, математигі, физигі, астрономы, ботанигі, логика және тіл маманы, музыка зерттеушісі Әбу Насыр Мұхаммед Ибн Тархан әл-Фараби 870-950 жылдары өмір сүрген. Ол екінші Аристотель атанған. Барлығы 160-тан астам трактат жазған. "Бақытқа жету жолдары", "Саясат туралы", "Азаматтық саясат" деген еңбектері бар.

Әл-Фараби басқару түрін екіге бөлген:

1. Қайырлы – халықты бақытқа апарады.
2. Қайырымсыз – мұнда теріс әрекеттер болады.

Әл-Фарабидің айтуынша, адам бақытты болуға лайықты, сондықтан сол ол бақытын табуға тиіс. Оған ол тынымсыз еңбек арқылы ғана жетуге болады дейді. Ұлы да на халықтар достығын қолдады.

Қазақ даласындағы ойшылдардың бірі – Жүсіп Хас-хаджиб Баласағұни (1021-1075). Ол ақын, философ, қоғам қайраткері болған. "Құтадғу білік" (Құтты білік) деген дастаны бар. Ол түрік тілінде жазылған. Мұнда адамның тағдыры, қоғамдағы орны мен рөлі, халықтың санасы, әдет-ғұрпы, т.с.с берілген. Өмірден өділ заңды, еркіндікті аңсаған.

Қазақ халқының тарихында өшпес із қалдырған хандар да бар. Олар Қасым, Есім, Тәуке хандар. "Қасым хан-

ның қасқа жолы", "Есім ханның ескі жолы" деп халық олар жасаған заң, тәртіптерді көпке дейін ұмытпаған.

Ал Тәуке хан "Жеті жарғы" деп аталған қазақ әдеп-ғұрып заңдарының жиынтығын жасады. Мұнда құқықтық тәртіп пен мемлекеттік құрылымының негізгі принциптері айқындалды. Ол "Халық кеңесі" мен "Билер кеңесін" тұрақты орган ретінде қалыптастырып, рөлін арттырады. Тәуке хан қазақ қоғамына түбегейлі өзгерістер әкелген ірі реформатор болды.

Қазақтың белгілі ойшысы – **Шоқан Уәлиханов** (1835-1865). Ол ғалым, ағартушы-демократ, саяхатшы, этнограф, зерттеуші. Халықты патша-шенеуніктері мен жергілікті байлардың зорлық-зомбылықтарынан қорғауды, қолынан келгенше оның рухани және мәдени өркендеуіне ықпал жасауды өзінің мақсат-мүддесі деп білді. Шоқанның ойынша, халықты қанаудан құтқару үшін билікті жою керек, сонда ғана халық бақытты болады. Қазақ еліндегі тәртіпті өзгертудің жолдарын іздеді. Қоғамдық құрылысты жаңартудың жолы ретінде реформаны таңдады. "Сот реформасы жайындағы хат" деген еңбек жазды. Сол реформаны іске асыру үшін көп зерттеулер жүргізген.

Саясатқа атсалысқан тұңғыш ұстаз – **Ыбырай Алтынсарин** (1841-1889) халықты дүниеге "дұрыс көзқараспен" қарауға тәрбиелеуді өзінің негізгі мақсаты етіп қойған.

Тек білім, ағартушылық қана бұқара халықты билеп-төстеушілердің қысым қыспағынан құтқара алады деп, барлық күш-жігерін олардың білімін көтеруге арнаған. 1887ж. Ырғызда 20 адамдық интернат және қазақ қыздарына арнайы мектеп ашқан.

Қазақ даласының ғұлама ойшылы – **Абай Құнанбаев** (1845-1904). Ол қазақ халқының мүддесі үшін күресте достық, татулық, бірлік керектігіне назар аударды. Ол адамның "ақыл, ғылым, қайрат" арқылы жоғары дәрежеге көтеріліп, асқақтайтындай қоғамның прогрестік дамуын аңсады.

Қазақ жерінде саяси сананың дамуына ХІХ ғасырдың аяғы ХХ ғ. басында пайда болған алғашқы зиялылар қауымы да ықпал етті. Оларға: Ә. Бөкейханов, А. Вайтұрсынов, М. Дулатов, М. Шоқай, М. Тынышбаев, М. Жұмабаев, Б. Қаратаев. Халел және Жаһанша Досмұхамедовтерді жатқызуға болады.

9. Қазіргі кездегі саяси ілім

ХХ ғ. бас кезінде Батыс елдерінде "Солидаризм" ілімі кең өріс алды. Оның негізін салушы – француз ғалымы Л. Дюги. Бұл ілім бойынша, әрбір тап өмірде өз міндетін атқарып, қоғамның ынтымақтастығы мен үйлесімділігін қамтамасыз етуі керек.

Бұдан соң "Элитаризм" теориясы дүниеге келді. "Элита" – яғни француз тілінде ең жақсы іріктелген, сұрыпталған, тандаулы дегенді білдіреді. Бұл ілімнің өкілдері – Г. Моска, В. Парето.

3. "Фашизм" – еңбекшілерді басып-жаншу, зорлық-зомбылықтың шектен тыс түрлерін пайдалану, қоғам және адам өмірін қатаң қадағалау.

4. "Геосаясат" теориясы. Негізін салушы – Ф. Ратцель. Бұл теория бойынша, мемлекеттің өмірі қауіпсіз сенімді болу үшін оған жеткілікті географиялық кеңістік қажет. Ал ондай мүмкіндік болмаса, қарудың күшімен қамтамасыз ету керек.

5. "Тоталитаризм" – бұл мемлекет тарапынан қоғамның және әр адамзаттың өмірін қатаң бағалауға алатын мемлекеттік саяси құрылыс.

6. "Либерализм" – мемлекетті реттеу, "аралас экономиканы", саяси әділеттілікті, пікір алуандығын алға тартады.

7. "Консервативтік" – мемлекеттік реттеуге қарсы. Керісінше, ол ештеңеге араласпауы керек, шексіз бәсеке бостандығын берген дұрыс деп санайды.

Сонымен, саяси ілім туралы білім бізге қоғамдық және саяси құрылыстың мәнін түсінуге көмек береді.

Саясат

Дәріс жоспары:

1. Саясаттың алуан қырлылығы.
2. Саясаттың бағыттары.
3. Саясаттың міндеттері.
4. Саясаттану курсының құрылымы.

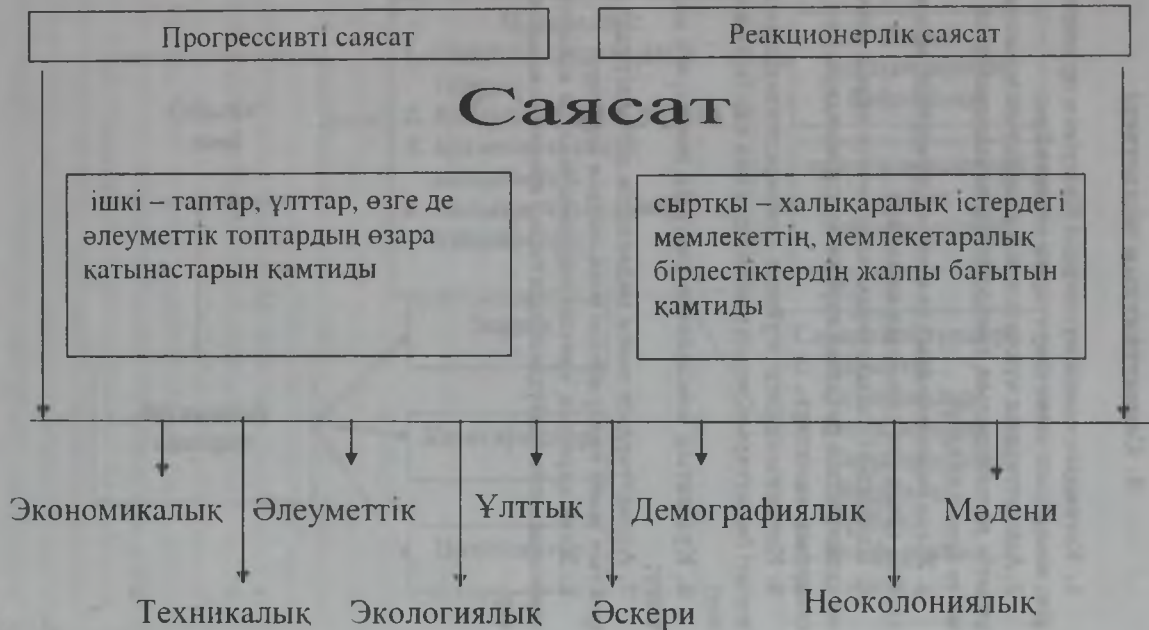
Саясат ғылымының пайда болуы, қалыптасуы

Саясат – ірі әлеуметтік топтар мен таптар, ұлттар мен мемлекеттер арасындағы қатынастар, негізінен алғанда, билік мәселесі жөніндегі қызмет.

Саясаттың қырларына мыналар жатады:

1. Әлеуметтік топтардың, таптардың, ұлттардың, мемлекеттердің, мемлекетаралық бірлестіктердің мақсаттары мен нұсқаулары жатады;
2. Саяси бағыт пен мақсаттарды жүзеге асырудағы төжірибелік қызметтің болуы;
3. Саясаттың субъектілері – азаматтар, жетекшілер, әлеуметтік топтар, таптар, ұлттар, мемлекет, мемлекеттің бірлестіктері;
4. Мемлекет пен азаматтардың, саяси және мемлекеттік қайраткерлердің, қоғамдық ұйымдардың істеріне қатынасу;
5. Ғылыми-әлеуметтік заңдарға сүйеніп, саяси қызметке ықпал ету жағдайында байқалуы тиіс;
6. Өнер адамдарымен жұмыс жүргізуді қамтығандықтан, олардың қабілетін, іскерлік пен азаматтық сапаларын анықтайды.
7. Қызметтері:
 - а) саяси қатынастарды ұйымдастыру;
 - ә) саяси сананы қалыптастыру;
 - б) үстемдік жүргізуші таптар мен әлеуметтік топтардың мүдделерін қорғау;
 - в) қоғамның саяси ұйымдарының құрылымын анықтау.

2. Саясаттың бағыттары

3. Саясаттанудың міндеттері

1. Қоғамдық-саяси күштердің бірігуінің принциптерін, жолдарын және шарттарын анықтайды;

2. Азаматтардың құқығы мен бостандығын жүзеге асырудағы халықаралық тәжірибенің қонымдыларын елімізге арнап талдау;

3. Жаңа экономикалық саясаттың мүмкіндігі мен жолдарын, оның ұлт саясатын анықтау;

4. Еліміздегі азаматтарды өлеуметтік-саяси жоғары жауапкершілік рухында тәрбиелеудің жолдары мен нысандарын анықтау;

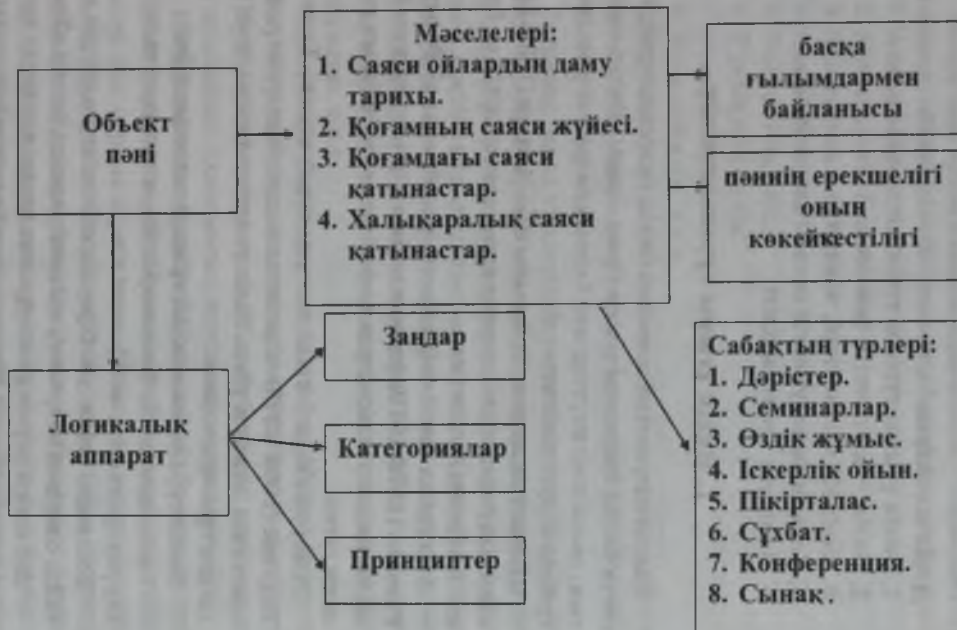
5. Қоғамның саяси жүйесін демократияландырудың негізгі бағыттарын, оның нысандары мен әдістерін анықтау;

6. Құқықтық мемлекетке көшудің жолдарын қарастыру;

7. Азаматтардың саяси мәдениетін жетілдірудің теориялық және тәжірибелік мәселелерін зерттеу;

8. Халықаралық қатынастардағы жалпы азаматтық және мемлекеттік мүдделердің тиімді арақатынасын анықтау.

4. Саясаттану курсының құрылымы

Саяси билік

Дәріс жоспары:

1. Билік ұғымы туралы түсінік.
2. Билік – әлеуметтік феномен.
3. Биліктің қызметтері, жіктелуі.
4. Қоғамның әлеуметтік саласындағы билік.
5. Биліктің легитимділігі.

1. Билік ұғымы туралы түсінік

Саясаттың негізгі мәселесі билік болғандықтан, саясатта билік теориясы үлкен орын алады. Билік саясаттың, саяси институттар мен барлық саяси әлемнің мәнін түсініп-білуге көмектеседі.

Шығыстың көрнекті ойшылы **Ибн-Халдун (1332-1406)** адамның басқа жан-жануарлардан ерекшелігі – ол билік үшін күреседі деген екен.

Ағылшын философы, қоғам қайраткері **Бертран Рассель (1872-1970)** физикада басты ұғым энергия болса, қоғамдық ғылымдарда негізгі ұғым билік болып табылады деген.

Американың әйгілі әлеуметтанушысы **Талкотт Парсонс (1902 -1979)** экономикалық жүйеде ақша қандай орын алса, саяси жүйеде билік те соншалықты орын алады деп тұжырымдаған.

Билік туралы мынандай тұжырымдамалар бар:

Телеологиялық, бихевиористік, инструменталистік, структуралистік, конфликтілік.

Сонымен, билік деп біреудің екіншілерге әмірін жүргізіп, олардың іс-әрекеті, қызметіне ықпал етуін айтады.

Алғашқы қауымдық құрылыс кезеңінде билік қоғамдық сипатта болды. Мұнда қауым болып тайпаларды басқарды. Құл иеленушілік құрылыста құл иеленушілер және құлдар пайда болып, теңсіздік туды. Бір таптың екін-

ші бір тапты бағындыру қажеттілігі туды. Осылай билік аппараты дүниеге келді, адамдарды еркінен тыс, ықтиярсыз еркіне көндірген мекемелер пайда болды.

"Билік" сөзі әр мағынада қолданылады. Оны ықпал ету бағытына, объектісіне байланысты былай бөлуге болады:

1. Ата-аналар билігі.
2. Мемлекеттік билік.
3. Экономикалық билік.
4. Саяси билік.
5. Әлеуметтік билік.
6. Құқықтық билік.
7. Әскери билік.
8. Рухани билік, т.с.с.

Бірақ биліктің толық мағынасы мемлекеттік-саяси салада ғана айқындалады. Сондықтан саяси билік биліктің ең негізгі түріне жатады.

Биліктің басқа түрлерімен салыстырғанда саяси биліктің мынадай ерекшеліктері бар: оның өктемдік сипаты, оның бүкіл қоғамның атынан билік жүргізуі, басқарумен кәсіби айналысатын адамдардың мүддесін қорғауы, басқа мекемелерге қарағанда билік органдарының тәуелсіздігі, қоғам өмірінің жұмыс тәртібін белгілеуде жеке-дара құқығы, мемлекет шеңберінде ашық күш қолдана алуы, т.с.с.

Саяси билік бар жерде теңсіздік бар. Мұнда біреулер билеуге құқықты да, екіншілері оларға бағынуға міндетті. Бұл теңсіздік неден туады? Саяси биліктің қарамағында теңсіздікті қамтамасыз ететін әдіс-құралдары бар:

1. Экономикалық қор. Қандай саяси билік болмасын, оған қаржы-қаражат керек. Мысалы: сайлау науқаны уақытында көп қаржы жұмсалады. Мемлекет тарапынан бөлінген қаражат жетіспегендіктен, шетелдерде үміткерлер жеке бай адамдардың, бірлестіктердің көмегіне сүйенеді. Билеуші аппаратты ұстап тұру үшін көп қаражат керек және үкімет басына келушілер өз реформаларын ала келеді. Мысалы, АҚШ президенттері Ф.Рузвельт "Жаңа бағыт", Дж. Кеннеди "Жаңа шеп", т.с.с. Эконо-

микалық қорға қоғамдық өндіріс пен тұтынуға керек басқа да материалдық құндылықтар, құнарлы, шұрайлы жерлер, пайдалы қазба байлықтары, т.б. жатады.

2. Әлеуметтік әдіс-құралдар. Үстемдік етіп отырған билік өзін қолдайтын, оның одан әрі өмір сүруіне мүдделі адамдарды топтастырады. Ондай рөлді ең алдымен оның мәртебелі, абыройлы, көптеген жеңілдіктерді пайдаланатын қызметкерлері орындайды.

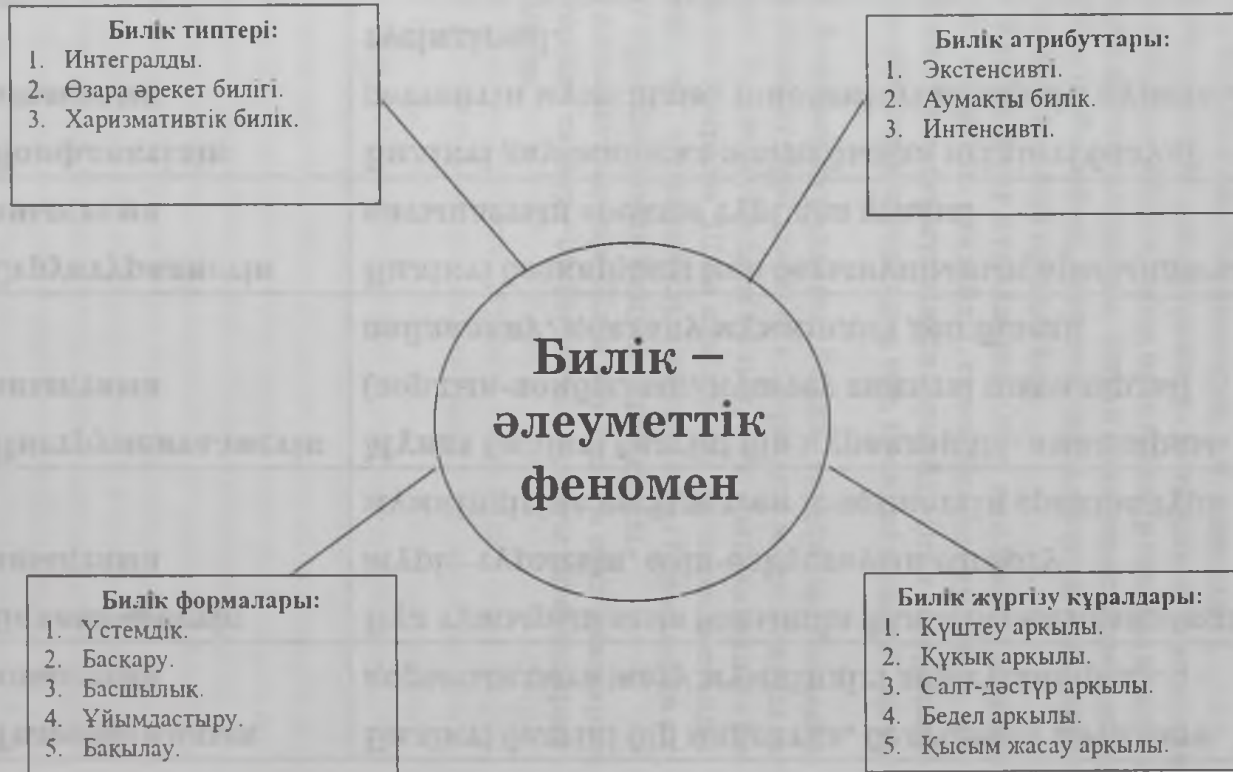
3. Күш жұмсау құралдары. Олар мемлекетті қорғайды, ішкі тәртіпті сақтайды, саяси билікті құлатуға өрекет жасаушыларға мүмкіндік бермейді. Оған әскер, полиция, қауіпсіздік органдары, сот, прокуратура, т.б. жатады.

4. Ақпарат құралдары. Радио, теледидар, баспасөз, т.с.с. ақпарат құралдары өз елдеріндегі жағдайларды ғана емес, дүние жүзінде не болып, не қойып жатқанын көріп-біліп отырады. Шын мәнінде сөз, баспасөз бостандығы берілген, оппозициялық партиялары бар елдерде ақпарат құралдарының маңызы арта түседі.

5. Ақпараттық қор. Білім мен ғылым мағлұматтарын алу, оларды тарату – бүгінгі күні алдыңғы қатарлы орынға шығуда.

1.	Телеологиялық анықтама	Билікті белгілі бір мақсатқа, белгілеген нәтижеге, қорытындыға жету мүмкіндігі деп түсіндіреді.
2.	Бихевиористік анықтама	Бұл тұжырымдама бойынша билік басқа адамдардың жүріс-тұрысын, өзін-өзі ұстауын өзгерту мүмкіндігіне негізделген іс-әрекеттің ерекше түрі.
3.	Инструменталистік анықтама	Мұнда билікті белгілі бір құралдарды, амалдарды (зорлық-зомбылық, күштеу сияқты шараларды) пайдалану, қолдану мүмкіндігі деп біледі.
4.	Структуралистік анықтама	Билікті басқарушы мен бағынушының арасындағы қатынастың ерекше түрі деп ұғады.
5.	Конфликтілік анықтама	Билікті дау-жанжал жағдайында игілікті бөлуді реттейтін мүмкіндік, шиеленісті шешудің құралы деп түсіндіреді.

2. Билік – әлеуметтік феномен

3. Биліктің қызметтері, жіктелуі

Саяси биліктің өзіндік қызметтері болады. Олар:

1. Қоғамның саяси жүйесін қалыптастыру.
2. Оның саяси жүйесін дамыту.
3. Әр түрлі деңгейдегі қоғам мен мемлекеттің істерін басқару.
4. Үкімет органдары, саяси емес процестерге басшылық жасау.
5. Саяси және басқа қатынастарды бақылау.
6. Белгілі бір қоғамға сәйкес басқарудың түрін, саяси тәртіпті және мемлекеттік құрылысты құру.
7. Қоғамдық тәртіп пен тұрақтылықты қолдау.
8. Дау-дамай, шиеленістерді ашып, оларға шек қою және дер кезінде шешу.
9. Қоғамдық келісімге, мәмілеге келу, т.с.с.

Қоғамда билік өзара тығыз байланыстағы 3 деңгейде ұйымдастырылып, қызмет етеді:

1. Жоғары орталық саяси институттар, мемлекеттік мекемелер мен ұйымдар, саяси партиялар мен қоғамдық ұйымдарды басқару органдары кіретін өте ірі деңгей.

2. Орта буынды аппараттар мен мекемелерді қамтитын және аймақтық, облыстық, аудандық шеңбердегі жергілікті әкімшілік билік кіретін орта деңгей.

3. Адамдар, кішігірім топтар, ұйымдар, одақтар, өндіріс және басқа ұжымдар арасындағы қоғамдық қатынастардың негізі, арқауы болып табылатын, саяси және қоғамдық өзін-өзі басқару өрісін құрайтын кіші деңгей.

Ал, демократиялық саяси жүйе ойдағыдай өз ісін атқару мақсатында, мемлекеттік билікті заң шығарушы, атқарушы, сот билігі деп үш тармаққа бөледі. Оның негізін салушы ағылшын ойшылы Джон Локк (1632-1704) пен француз ғалымы Ш.Л. Монтескье (1689-1753) болды.

Заң шығарушы билік (парламент) заң шығарумен, оны бекіту, өзгерту немесе жоюмен айналысады. Ол заң қабылдайды, салық салуды анықтайды, үкіметті тағайындайды, бюджетті бекітеді, соғыс ашып және әскермен қамтамасыз етеді, сауданы реттейді, сотты ұйымдасты-

рады, халықаралық келісімшарттарды қабылдайды, саясаттың маңызды ішкі және сыртқы бағытын анықтайды. Конституция атынан оның жұмысына арнайы органдар бақылау жасайды.

Атқарушы билікке үкімет пен әкімшілік жатады. Оларды заң шығарушы өкілдік органдар қалыптастырады. Атқарушы билік заң шығарушы биліктің бақылауында болып, олардың алдында есеп береді. Оның жұмысы заңға негізделіп, заң шеңберінде іс істеуі керек. Сырттай қарағанда ол заң шығарушы билікке тәуелді. Бірақ іс жүзінде ол саяси жүйенің маңызды бөлігіне айналған және қоғамдық өмірде зор рөл атқарады. Үкімет саяси шешімдер қабылдайды, ал әкімшілік ол шешімдерді жүзеге асырады.

Сот билігі адамдардың құқығын қорғайды, заң бұзшылықтан сақтайды, парламент не президент қабылдаған заңдардың, конституциялық жарғылардың сәйкестігін анықтайды. Оны халық немесе өкілетті мекемелер қалыптастырады. Ол заң шығарушы немесе атқарушы билікке тәуелсіз. Өз жұмысында тек заңды ғана басшылыққа алады. Егер жоғарғы сот мемлекеттік органның немесе қызмет адамының шешімін конституцияға қарсы десе, ол шешім толығымен күшін жояды. Соттың маңызды принциптеріне жариялылық, айыпкердің өзін қорғауға және сот үкімін бұздыру туралы шағым арыз беруге құқығы жатады.

Биліктің бейнесін, қоғамдағы рөлін, қызметін және болашағын бағалау үшін оны жүйелеп, топтастырудың мәні зор. Билік түрлері өзара байланысты бірқатар белгілермен өзгешеленеді.

1. Институционалданған (өзінің басқарушы және тәуелді құрылым деңгейі бар әр түрлі мекемелер түрінде ұйымдасқан, төмен шенділердің жоғары шенділерге бағынышты болып, араларында билеу-бағыну қатынастары орнаған) және институционалданбаған (бейресми, басқарушы және атқарушы топтар анық, ашық көрсетілмеген) биліктің түрі.

2. Жұмыс істеу саласына байланысты билік саяси және саяси емес болып бөлінеді.

3. Құқықтық шегіне, күдіретінің мөлшері мен саласына қарай билік мемлекеттік, ассоциативтік болып, сыртқы саясат қатынастарында, дүниежүзілік ұйымдар мен одақтардың халықаралық билігі болып жіктеледі.

4. Биліктің субъектісі бойынша парламенттік, үкіметтік, соттық, дербес, ұжымдық, т.с.с. болып топталады.

5. Қолданылатын әдіс, тәсіліне қарай үстемдік, озбырлық, басқа түрлерді еріксіз көндіру, сендіру, ерік, бедел, т.с.с. билігі болып бөлінеді.

6. Әлеуметтік түріне қарай феодалдық, буржуазиялық, т.с.с. болып келеді.

Сонымен қатар билікте "объект", "субъект" деген ұғымдар бар. "Объект" – өзгертуші, "субъект" – іс-әрекетті жасаушы. Биліктің объектілері:

1. Мемлекет.	6. Әкімшілік.
2. Ел.	7. Ведомстволар.
3. Аймақ.	8. Ұйымдар.
4. Штат.	9. Өндірістер.
5. Республика.	10. Жеке тұлға.

Биліктің субъектілері:

1. Мемлекет.
2. Әлеуметтік топ, тап.
3. Әлеуметтік топтар жүйесі.
4. Әлеуметтік топтарға сүйенген шағын адамдар тобы.

4. Қоғамның әлеуметтік саласындағы билік

1. Институционалдық белгілі құқықтардың өзгелердің сұранымына байланыссыз ықпал жасауы.

2. Субъектінің қызметі мен қоғамдық міндеттерді орындайтын қызмет әдістері.

3. Қоғамдық пікірлердің даму динамикасына ықпал ету мүмкіндігі.

4. Әлеуметтік жағдайларға қол жеткізетін басты критерийлер.

5. Белгілі әлеуметтік жағдайдың иелерін көтермелеу.

5. Биліктің легитимділігі

Билік саяси және мемлекеттік болып екіге бөлінеді.

Саяси билік таптық, топтық және жеке адамның саясатта тұжырымдалған өз еркін жүргізу мүмкіндігін білдіреді.

Ал, мемлекеттік билікке барлық адамдарға міндетті заңдарды шығаруға жеке құқығы бар заңдар мен ұйымдарды сақтау үшін ерекше күштеу аппаратына сүйенетін саяси биліктің түрі жатады.

Мемлекеттік биліктің заңдылығы оның легитимділігінен білінеді. Легитимділік (латын тілінде заңдылық, шындық деген мағынаны білдіреді) дегеніміз – халықтың үстемдік етіп отырған саяси билікті мойындауы, оның заңдылығы мен шешімдерін растауы.

Демократиялық жағдайда мемлекеттік билік легитимді болуы үшін мынандай екі шарт қажет.

1. Ол халықтың қалауы бойынша қалыптасуы және көпшіліктің еркіне қарай орындалуы керек. Яғни, мемлекеттік биліктің басшысын белгілі бір мезгілге тура немесе жанама түрде халық сайлауы керек және оның жұмысын бақылап отыруға мүмкіндік болуы тиіс.

2. Мемлекеттік билік конституциялық қағидаларға сәйкес жүзеге асырылуы керек.

Немістің көрнекті ғалымы Макс Вебер билік басына келудегі легитимділіктің үш үлгісін көрсетті:

1. Әдет-ғұрыптық легитимділік – халықтың санасына сіңген, әбден бойлары үйреніп, дұрыс деп тапқан салт-дәстүрлерге сүйенеді. М.: хан, патша, сұлтан, т.с.с.

2. Харизматикалық легитимділік – ерекше батырлығымен, адалдығымен немесе басқа үлгі – қабілет-қасиеттерімен көзге түскен адамды басшы етіп жариялап, соның соңынан ереді. М.: Мұхаммед пайғамбар, т.с.с.

3. Ақыл-парасаттың, құқықтың легитимділігі – қазіргі саяси құрылым орнатқан құқықтық ережелерге, тәртіптің ақыл-ойға сыйымдылығына негізделеді.

Мемлекеттік құқықтық тәртіптің легитимділігінің ең биік дәрежесіне Конституция жатады. Мысалы, 1995

жылғы 30 тамызда республикалық референдумда Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы саяси билікке нақтылы легитимділік берді. Онда Қазақстан Республикасын демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет деп жариялады. Оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Қазақстан Республикасы – президенттік басқару нысанындағы біртұтас мемлекет. Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық. Республикада мемлекеттік билік біртұтас, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы, сот тармақтарына бөлінеді, олардың тежемелік өрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау принципіне сәйкес жүзеге асырылады. Республика президенті мемлекет басшысы, оның ең жоғары лауазымды тұлғасы болып табылады. Ол – халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының рәмізі өрі кепілі. Парламент – заң шығару қызметін жүзеге асыратын республиканың ең жоғарғы өкілді органы. Сот билігі азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асыруға арналған. Конституциялық Кеңес республиканың бүкіл аумағында Қазақстан Республикасының Конституциясы үстінен қарауды қамтамасыз ететін мемлекеттік орган болып саналады.

№ 5 Дәріс

Демократия

Дәріс жоспары:

1. Демократия туралы жалпы түсінік.
2. Демократияның антикалық, классикалық теориялары.
3. Қоғамдағы саяси қатынастардың демократиялық негізі.

4. Демократиялық қоғамның белгілері.
5. Демократияның алуан түрлі элитарлық теориялары.
6. Қазіргі кезеңдегі демократиялық қозғалыстар.
7. Қоғамның саяси жүйесін демократияландыру.
8. Қазақстан Республикасындағы демократия.

1. Демократия туралы жалпы түсінік

"Демократия" сөзі гректің "демос" – халық және "кратос" – билік деген сөздерінен шыққан, яғни "халық билігі" деген мағынаны білдіреді. Бұл сөз бірнеше мағынада қолданылады:

1. Мемлекет түрі.

2. Теңдік, сайлау, көпшілік дауыспен шешім қабылдау принциптеріне негізделген ұйымның ұйымдастырылу түрі.

3. Қоғамдық құрылымның мұраты.

Әр жерде демократия әр түрлі рең алған. Олар мынадай мемлекетті демократиялық деп түсінген.

1. Халықтың заң жүзінде мемлекеттік билікті басқаруы. Мұнда конституция билік халықтың қолында екендігіне дәлел болады. Халық жоғары билікке өз өкілдерін сайлау арқылы тағайындап, өзгертіп отырады.

2. Демократия теңдік болған жерде ғана болады. Мұнда барлық салада – заң шығару, оны орындауда, т.с.с. теңдік болады.

3. Демократияда әділеттілік болуы керек. Мұнда да қоғамның барлық саласында әділеттілік болуы тиіс.

4. Демократияда сонымен қатар бостандық, еркіндік болуы керек.

Сонымен, демократия деп халық билігі, теңдік, құқық, өділдік, еркіндік принциптеріне негізделген мемлекеттік құрылысты айтады.

2. Демократияның антикалық, классикалық теориялары

Тұңғыш демократиялық мемлекет б.з.д. V ғасырда Афинада дүниеге келген. Мұнда "халық кеңесі" жұмыс

істеді. Ол мемлекеттің ішкі, сыртқы саясатын жүргізді, соғыс ашу, соғысты тоқтату шешімдерін қабылдады, т.с.с.

Бірақ халық кеңесіне қатыса алмайтын толық құқығы жоқ азаматтар да болған. Оларға Афиныға басқа жақтан көшіп келген азаматтар, сол елде тұратын әйелдер мен құлдар жатады. Халық кеңесі толық құқықты азаматтар көп болса, оларды басқару қиындыққа түседі деп қорықты.

Халық кеңесімен қатар бес жүз адамнан тұратын кеңес жұмыс істеді. Оны "бесжүздік" деп атады. Олар халық кеңесінде қаралатын мәселелерді дайындады.

Сонымен қатар "халық соты" жұмыс істеді. Ол қылмыс жасаушыларды жазалап отырды.

Афинылық демократия Периклдің (б.з.б. 490-429) басшылық еткен дәуірінде гүлденіп өркендеді. Бұл уақыт афинылық демократияның алтын ғасыры болып саналады. Периклдің уақытында барлық билік мүмкіндігінше біркелкі бөлінді.

Демократия Ежелгі Римде де болған. Мұнда "халықтық мінбе" жұмыс істеді. Мұның құрамында ақсүйектер де, төменгі топ өкілдері де болған.

Бірақ бұл демократияның өрескел жақтары да болды. Азаматтық құқық барлық адамда болған жоқ, себебі қоғам адам өміріне араласты.

Антикалық демократиядан бастау алған классикалық демократияның өзгешелігі болды. Мұнда саясатқа барлық тап өкілдері қатыса алды. Олар өз көзқарастарын білдіріп, ортақ шешім қабылдады.

Иозеф Шумпетер (1883-1950) демократияның "Шумпетерлік" теориясын жасады. Шумпетердің ойынша, демократияның ойдағыдай жұмыс істеуі үшін төрт жағдай қажет:

1. Маңызды мемлекеттік қызметтерге сайлауға болатын айтарлықтай билікті, маман өкілдер тобы болуы тиіс.
2. Саяси органдар халық жақсы қабылдап, оларға өз көзқарастарын айта алатын шешімдер қабылдауы керек.
3. Жауапкершілікті толық сезінетін, қызмет орнының абыройын жоғары бағалайтын дайындығы бар жақсы ұйымдасқан бюрократия болуы керек.

4. Демократиялық өзін-өзі бақылау болғаны өте маңызды. Мұнда топ өкілдері қандай мәселе болмасын халық мүддесін бірінші орынға қою керек.

3. Қоғамдағы саяси қатынастардың демократиялық негізі

Принциптері:

1. Билік органдарын сайлау.
2. Биліктің бөлінуі.
3. Саяси пікірдің әртектілігі.
4. Бостандық, жауапкершілік бірлігі.
5. Заң.
6. Қоғамдық пікірді ескеру.
7. Азшылықтың өзіндік көз-қарасқа хұқы.
8. Жариялылық.

Жүзеге асыру формалары:

1. Сайлау өткізу, есеп беру.
2. Жобаларды бүкілхалықтық талқылау.
3. Референдум өткізу.
4. Митинг, жиналыс.
5. Съезд, конференция, пленум.
6. Шеру, бойкөрсетулер.
7. Сессия.
8. Шетелге сапарлар.
9. Ереуілдер.

4. Демократиялық қоғам белгілері

Демократиялық қоғамның белгілерін экономикалық, саяси, рухани, әлеуметтік салаларына қарай бөлуге болады.

Экономика саласында:

1. Еңбек адамдарының меншік қатынастарына тікелей тартылуы;
2. Меншік түрлерінің әркелкілігі;
3. Ауқымды өндіріс демократиясы қажет;
4. Кәсіподақтардың еңбекшілер құқын қорғауы;
5. Еңбекке қарай бөлу принципінің болуы;
6. Мүгедектермен, табысы төмен топтарға қамқорлық жасау.

Саяси салада:

1. Саяси пікірдің әр алуандығы;
2. Көппартиялылықтың болуы;

3. Демократиялық сайлау жүйесінің болуы;
4. Құқықтар мен бостандықтар туралы заңдардың болуы;
5. Оларды іс жүзінде қолдану;
6. Қоғамдық ұйымдар жүйесінің болуы;
7. Саяси өмірге қатынасу мүмкіндігінің болуы;
8. Оппозицияның болуы.

Рухани салада:

1. Заң жүзіндегі сөз, ұждан, шығармашылық, т.с.с. бостандықтар жүйесінің болуы;
2. Өнердің, мәдениеттің барлық түрлерінің дамуы;
3. Ғылыми-техникалық прогрестің дамуы;
4. Оқу-ағарту мекемелер жүйесінің болуы;
5. Мәдениет пен шығармашылықтың барлық саласының дамуы, оған еркін қол жеткізу;
6. Зұлымдық, қаталдық, нәсілшілдік насихатынан шектелу.

Әлеуметтік салада:

1. Әлеуметтік қауымдасулардың арасындағы тең құқықтық, шарттық келісім қатынастарының болуы;
2. Жеке адамның әлеуметтік қорғалуы;
3. Азаматтардың әкімшілік тарапынан болған әділетсіздіктен қорғалуы;
4. Жеке адамның және оның мүліктерінің қылмыстық элементтерден қорғалуы;
5. Материалдық және рухани игіліктердің әділетті бөлінісінің болуы;
6. Білім, дәрігерлік көмек пен әлеуметтік қамсыздандырудың сапасы мен оған еркін қол жеткізу.

5. Демократияның алуан түрлі элитарлық теориясы

Демократияның тобы топ (элитарлық) теориясы бойынша халық саясаттан шеттетіледі. Ал саяси шешімді аз ғана топ қабылдайды. Ол іріктелген, қалаулы топ болуы қажет.

Демократияның марксистік теориясында тапқа үлкен мән береді.

“Ақпараттық демократияның” негізін салушы, Франция саясатшысы М.Рокар. Оның демократиясы сайланған адамдар, ақпарат құралдары және сайлаушылар арасындағы өзара байланыс негізінде құрылады. Халық өзінің таңдау құқығын ақпарат хабарларының еркін таралу жағдайында ғана іске асыра алады.

Демократияның экономикалық теориясында саясат билік қатынастарын нарықтық қатынастармен байланыстырады.

Тура демократияда халық маңызды саяси шешімдерді қабылдауға, билік жүргізуге тікелей қатысады. Оның ұтымды жақтары: халықты саясаттан шеттетпейді, саяси жүйенің тұрақтылығын және басқарудың ұтымдылығын арттырады; халықтың белсенділігін дамытып, тұлғаның өзін-өзі көрсетуіне, танытуына жол ашады; саяси институттар мен қызмет адамдарын бақылаудың ықпалдылығын қамтамасыз етеді, билік мұратын теріс пайдаланудан сақтайды, басқарушы төбе топтың халықтан алшақтануына, шенеуніктердің бюрократталуына жібермейді. Тура демократияға референдум, плебисциттер жатады. Референдумға маңызды заң шығару немесе ішкі және сыртқы мәселені шешу үшін сайлаушылардың көңілін білдіруі жатады. Мысалы: Қазақстан Республикасында референдум арқылы Президенттің өкілдігі ұзартылды.

Плебисцитарлық демократияда азаматтардың саяси ықпалы кемиді оларға сайлау арқылы заңның немесе басқа шешімнің жобасын қабылдау немесе қабылдамау құқығы беріледі. Оны президент, үкімет, партия, т.с.с. дайындайды. Мұнда халықтың жобаны дайындауға қатынасу мүмкіндігі аз.

Өкілдік демократияда халықтың еркі депутаттарға және биліктің өкілетті органдарына беріледі. Азаматтар өздерінің көзқарастарының, мақсаттарының, бағдарламаларының ниеттестігіне байланысты депутаттарды сайлайды, оларға өз мүдделерін қорғауды сеніп тапсырады.

Қазіргі Қазақстан Республикасында демократиялық белгілер бар, қазір соны жүзеге асыру үшін көптеген жұмыстар жүргізілуде. Қазақстан Республикасы өзін егеменді, зайырлы, демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде деп жариялады. Қабылданып жатқан заңдарда адамдардың негізгі құқықтары мен бостандықтары көрсетіліп, заң мен сот алдында теңдестірілген. Әркім өзінің жанына жақын саяси мұраттарды ұстануға ерікті. Сөз және баспасөз бостандығы, соның ішінде сынау құқығы да заң жүзінде бекітілген. Экономика саласында жеке меншікке үлкен жол ашылды. Халық демократиялық жағдайда өмір сүруге үйренуде. Дамыған батыс Еуропа елдеріндегі тарихи тәжірибелерін демократия орнату жолындағы рәсімдерін, тәртіп, қағидаларын енгізіп, тиімді және нысаналы пайдаланған абзал.

7. Қазіргі кезеңдегі демократиялық қозғалыстар

Қазіргі уақытта мынадай демократиялық қозғалыстар бар:

1. Халық бұқарасының дүниежүзілік соғысқа қарсы күресі.

2. Жаңа экономикалық тәртіп орнату жолындағы қозғалыстар.

3. Нәсілдік және ұлттық кемсітушілікке қарсы бағытталған қозғалыстар.

4. Бейбітшілік пен демократия жолындағы күрес.

5. Ғалымдар мен дәрігер, заңгерлердің қозғалысы.

6. Жастар, студенттер, әйелдер қозғалысы.

7. Жер мәселесі және өлеуметтік құқықтарды талап ету жолындағы шаруалар қозғалысы.

8. Қоршаған ортаны сақтау жолындағы түрлі бұқаралық қозғалыстар.

8. Қоғамның саяси жүйесін демократияландыру

Саяси жүйені демократияландырудың мынандай негізгі бағыттары бар:

1. Басқарудың саяси және мемлекеттік емес (өзін-өзі басқару) процестеріне кең жол ашу. Мекемелердің өкілеттік бастамаларын дамыту.

2. Барлық әлеуметтік топтардың мүдделерін анықтаудың, қалыптастырудың, іске асырудың тетіктерін жетілдіру.

3. Жеке адамның жан-жақты жетілуіне көмектесу, ұлттардың үйлесімді дамуы, достықты нығайтып, ынтымақтастықтың процестерін жүргізу.

4. Заңдылық пен құқық тәртібін нығайту, биліктің жеке адамдардың қолында тым көп шоғырлануына қарсы тосқауыл жасау.

5. Мемлекеттік, партиялық және қоғамдық ұйымдардың қызметтерін және өкілдіктерін айқын түрде анықтау.

6. Саяси жүйе құрылымын жаңартудың тиімді тетіктерін жасауды қалыптастыру.

Қазақстан Республикасындағы демократия

Біз жоғарыда демократиялық қоғамға сипаттама бердік. Енді осы айтылған жайттардың біздің қоғамымызда қалай жолға қойылғанын сипаттап өтейік.

Қазақстан Республикасының Конституциясында: "Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбатты қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандығы.

Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық, бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм, мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентке дауыс беру арқылы шешу", – деп көрсеткен (Жалпы ережелер, 1-бап).

1990 жылы 25 қазанда, КСРО тарамай тұрғанда-ақ, Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының мемлекеттік егемендігі туралы Декларация қабылданды. Одан

кейінгі мерзімде бұл Декларация конституциялық күші бар Жарлықтармен толықтырылды.

1995 жылы 30 тамызда республикалық референдум нәтижесінде жаңа Конституция қабылданды.

Қазақстан Республикасының егемендігі оның бүкіл аумағын қамтиды. Мемлекет өз аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін қамтамасыз етеді.

Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық. Халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді. Қазақстан Республикасында билікті ешкім де иеленіп кете алмайды.

Республикада мемлекеттік билік біртұтас, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлінеді, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау принципіне сәйкес жүзеге асырылады.

“Қазақстан халқы” деген конституциялық ұғым жергілікті қазақ ұлтымен тарихи тағдыры бір және ежелгі қазақ жерінде тұрақты дамыған көп сатылы біртұтас экономика мен жарқын өмір салтының негізінде ортақ тілекпен топтасқан адамдардың саяси этностық бірлігі болып табылатын Қазақстан халқының әлеуметтік ерекшелігін; Конституциялық жолмен белгіленген ұлттық, кәсіптік және азаматтық теңдігін, тең қолданылатын мемлекеттік және ресми тілдерді – сан қырлы қазақстандық мәдениет пен туысқандық менталитетті барынша нығайта түседі.

Қазақстан Республикасы – демократиялық мемлекет. Біздің Республикамыздың жағдайында демократиялық мемлекет, ең алдымен, Конституция қабылдап, тікелей мемлекет басшысын және Парламентті сайлайды, өкілетті мерзімі біткен соң оларды ауыстыруға халықты құрылтайшылар арқылы қатыстырады. Басқару тәртібінің нысанына (президенттік, парламенттік) қарамастан, мемлекеттің жоғарғы органдары арқылы көпшіліктің еркін анықтауға және мүддесін барынша жүйелі қорғауға қажетті жағдайлар жасайды.

Сонымен қатар демократиялық мемлекет әлеуметтік және ұлттық нысандарына, тағы басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, жекелеген азаматтардың өз мүддесін білдіруіне, оның есепке алынуына да мүмкіндік береді. Бұл ретте оларға Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес сөз, ар-ұждан бостандығы, тілі мен ұлтын өзі анықтауын қамтамасыз ете отырып, бірлесу, митингілер, демонстрациялар, шерулер өткізу, ереуілге шығу құқығымен қоса, жекелей және ұжымдық, еңбек дауын шешу, сондай-ақ мемлекеттік қызметке араласып, мемлекеттік, тағы басқа да істерді басқару қызметіне қатысуға тең құқықтар беріледі.

Демократиялық мемлекеттің сипаттық ерекшелігі республика азаматтарының мемлекеттік қызметке араласуын ретке келтіру болып табылады. Мемлекеттік қызмет институтын реттеу 1995 жылғы Конституцияда қарастырылды.

Демократиялық мемлекет ретіндегі Республика қызметінің түбегейлі принциптерінің бірі – қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық. Демократиялық мемлекет саяси тәртіп жүргізудің демократиялық тәсілдері мен әдістерін көбірек қолданады.

Қазақстан Республикасы – зайырлы мемлекет. Бұл ұғым Қазақстандағы діни мекемелер мен діннің мемлекеттен ажыратылғандығын білдіреді. Қазақстандағы ислам мен православиелік, тағы басқа нанымдық ағымдардың ісіне мемлекет араласпайтындығын білдіреді. Діни негізде партия құруға жол берілмейді. Мемлекет органдары қағидалық заң негізінде емес, Конституция негізінде құрылып, жұмыс істейді.

Сонымен бірге өркімнің ар-ұждан бостандығына құқығы бар, оны жүзеге асыру – мемлекет алдындағы міндет. Наным немесе атеизм мәселесі – өркімнің өзіндік ұстанымы.

Елдегі дін қабылдау бостандығы мен діни бірлестіктердің жұмысы жөніндегі заңдылықтарды мемлекет белгілеп, бақылайды. Қазақстан аумағында шетелдік діни бірлестіктердің жұмыс істеуі, ол орталықтардың Республикадағы діни бірлестік жетекшілерін тағайындауы тек тиіс-

ті мемлекеттік органдардың келісімі бойынша ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

Қазақстан – құқықтық мемлекет. Қазақстан Республикасының Конституциясы – құқықтық мемлекеттің бастауы өрі шарты. Оның негізгі принциптері: азаматтар үшін – “заңда тыйым салынбағанның бәріне рұқсат етіледі”, мемлекеттік органдар мен лауазым иелері үшін – “заңда нақты не көрсетілсе, соған ғана рұқсат” болып табылады.

Құқықтық мемлекет жұртшылық пен мемлекеттік лауазым иелерінің құқықтық мәдениетін арттыруды, барлық заң жүйесін жақсартып, өділеттілікті жоғары дәрежеге көтеруді мақсат тұтады. Құқықтық мемлекеттің сапалық белгісі – адам және азамат құқығы мен бостандығына халықаралық, өлшем деңгейінде кепілдік беру болып табылады. Сот билігінің тәуелсіздігі мемлекет пен азаматтың өзара қатынасының дәйекті жүргізілетініне кепілдік бере алады. Конституция нормаларында аталған белгілер айқын көрініс тапқан.

Қазақстан – әлеуметтік мемлекет. Конституцияда көрсетілгендей, Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық мемлекет болуымен қатар, әлеуметтік мемлекет болып та табылады.

Әлеуметтік мемлекет жекелеген топтарға немесе ұлыстарға емес, тұтас қоғам мен азаматтарға қызмет етеді. Ол мемлекеттік қор есебінен барлық азаматтарға мүмкіндігінше игіліктер көрсетіп, қоғамдағы ауыртпалықтарды да теңдей бөлу жолымен әлеуметтік теңсіздікті болдырмауға әрекет етеді.

Мемлекеттің әлеуметтік сипатын Республика Конституциясында көрсетілгендей, білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, халықты жұмыспен қамтамасыз ету, еңбекті қорғау, әлеуметтік қамсыздандыру және жағдайы төмен отбасыларына көмектесу сияқты шаралардан көруге болады. Әлеуметтік мемлекет азаматтың ең төменгі күнкөріс қажеті мен өмір сүрудің лайықты жағдайларын жасауды талап ету құқығын мойындайды. Бұған денсаулық пен адам өміріндегі қауіпсіздік мәселелері де кіреді.

Бұл шараларды әлеуметтік мемлекет жалпы және мақсатты әлеуметтік бағдарламалар арқылы жүзеге асырады. Қоғам мен азаматтардың нақты бір категорияларының мүддесі үшін күрделі экономикалық жоспарлауға және бюджеттік қаржыландыруға жүгінеді. Мәселен, Қазақстан Республикасының Үкіметі 1995 жылғы желтоқсанда "1996-1998 жылдары реформаны тереңдету жөніндегі іс-қимыл бағдарламасын" қабылдады. Оның негізгілерінің бірі – "әлеуметтік саясат" аталатын үшінші бөлім болды. Сондай-ақ, 1995 жылы желтоқсанның 19-ында Қазақстан Республикасының Президенті қабылдаған "Қазақстан Республикасы тұрғындарының әлеуметтік тұрмыс жағдайларын жақсарту жөніндегі шаралар туралы" Жарлығы да осындай игілікті істердің қатарына қосылады.

Алайда әлеуметтік мемлекетті "Социалистік мемлекет" деген ұғыммен шатастыруға болмайды. Әлеуметтік мемлекет нақтылы экономикалық мүмкіндіктерге сай әлеуметтік қамқорлықтарды өз міндетіне алады және азаматтардың еңбек пен кәсіпкерлік белсенділігінің төмендеп, теңгермелік көңіл-күйдің болуына жол бермейді. Сондықтан Қазақстан Республикасы Конституциясының екінші бөлімінде азаматтың құқығы, бостандығын және міндетін бекіте отырып, жеке адамның өмірін және еркін жетілуін қамтамасыз ету мемлекеттің міндеті емес, алдымен оның өзінің санасы мен ерік-жігерінің ісі екендігін атап көрсетеді. Әлеуметтік мемлекет бірінші кезекте жеке бастамалар мен қоғамдағы экономикалық еркіндік үшін қажетті жағдайлар туғызуға міндетті. Осы жағдайлар арқылы "бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму" үйлестіріледі.

Республикалық референдум – Конституция, Конституциялық заңдар мен басқа да Қазақстан Республикасының мемлекеттік өміріндегі өте маңызды мәселелер жөніндегі шешімдердің жобалары бойынша, Республиканың барлық аумағында өткізілетін бүкілхалықтық дауыс беру. Бұл халық билігін тікелей жүзеге асырудың ең маңызды тәсілі саналады. Референдум қабылдаған шешім

ең жоғары талап етуші күшке ие. Оның Қазақстанның барлық аумағына бірдей міндетті күші бар және өлдеқандай органдар тарапынан бекітуді қажет етпейді. Конституцияның, Конституциялық заңдардың, басқа да құқықтық актілер мен заңдардың арасында сәйкессіздік болған жағдайда, ол өзгешеліктер Конституцияны және басқа да жоғарыда аталған актілердің барлығын Республикалық референдум қабылдаған шешімге сай жүйелендіру жолымен түзетіледі.

Республикалық референдумға азаматтар ерікті түрде қатысып, жабық дауыс береді.

Он сегіз жасқа толған Республика азаматтары тегіне, әлеуметтік, лауазымдық, мүлктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, мекен-жайына немесе басқа да жағдаяттарына қарамастан, республикалық референдумға қатысуға құқықты. Әр азамат референдумда теңдей дауысқа ие.

Сот іс-әрекетке қабілетсіз деп таныған, сондай-ақ сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында отырған азаматтардың референдумға қатысуға құқығы жоқ.

Республикалық референдум өткізудің ерікті сайлаумен ортақ жағы көп. Референдум мақсаты – адамды сайлау емес, мәселе шешу. Референдумға қойылатын мәселе азамат оған "иә" немесе "жоқ" деп бір жақты жауап беретіндей, не ұсынылған бірнеше шешімдердің біреуін таңдай алатындай деңгейде болуы тиіс.

Қатысуға құқықты азаматтардың жартысынан астамы дауыс беруге қатысса, референдум өткізілген болып есептеледі.

Республикалық референдум өткізу жөніндегі шешімді Конституцияға сай, Республика Президенті қабылдайды. Республикалық референдум өткізу жөніндегі ұсыныс, сондай-ақ, Парламент пен Үкімет тарапынан және республикалық референдумға қатысуға құқықты кемінде екі жүз мың республика азаматының қолдауымен қойылуы мүмкін.

Республикалық референдумды ұйымдастырып, өткізу мен оның нәтижесін анықтау Қазақстан Республикасы

Президентінің 1995 жылғы 2 қарашадағы конституциялық күші бар "Республикалық референдум туралы" Жарлығы бойынша жүзеге асады. Күшіне енген жаңа Конституцияға сәйкес және дамыған демократиялық, елдердің тәжірибесіне сүйене отырып қабылданған бұл актіде республикалық референдумға негіз бола алмайтын мәселелердің жеткілікті тізімі келтіріледі.

Тәуелсіз мемлекет тарихындағы алғашқы республикалық референдум Қазақстанда 1995 жылғы сәуір мен тамыз айларында өткізілді. Оларда Қазақстан Республикасының бүкіл халық сайлаған Президенті Н.Ә.Назарбаевтың өкілеттік мерзімін 2000 жылға дейін ұзарту және Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясын қабылдау жөніндегі мәселелер шешімін тапты. Соңғы референдумның алдында Н.Ә.Назарбаев ұсынған Конституция жобасы талқыланды. Жалпыхалықтық талқылаудың мақсаты – көпшіліктің ұсынысын есепке ала отырып, Заң жобасын жетілдіре түсу және оған қолдау көрсету.

Қазақстандық демократияның ажырамас конституциялық институты, сонымен бірге мемлекеттік жоғары лауазымды адамның (Президенттің) орнын алмастыру мен өкілдік органдарды (Парламентті, мәслихаттарды және жергілікті өзін-өзі басқару органдарын) құру тәсілі – ерікті сайлау.

Ерікті сайлау үшін негізгі үш жағдай сақталуы тиіс. Біріншіден, баламалы ұйғарымдылық (альтернативтік), сайлаушының бірнеше кандидаттың біреуін ұйғару мүмкіндігі; екіншіден, сайлау науқанының барлық сатысындағы қоғамдық бақылау, үшіншіден, сайлаушылардың өз еркімен дауыс беруі.

Қазақстан Республикасындағы сайлау өткізудің принциптері Конституцияда бекітіліп, Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 28 қыркүйектегі Конституциялық Заң күші бар "Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы" Жарлығында, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының құқықтық-нормативтік сипаттағы актілерінде егжей-тегжейлі белгіленген.

Осы ереже бойынша, 1995 жылдың желтоқсанында Қазақстан Республикасының Парламенті депутаттарының сайлауы өткізілді.

Мемлекеттік биліктің бірлігін, үстемдігі мен тәуелсіздігін анықтайтын – елдің егемендігі.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік биліктің біртұтастығы, аумағының бөлінбейтіндігі іске асырылды. Республика мемлекеттік билігінің тәуелсіздігі оның мемлекетаралық қатынастағы егемендігі болып табылады. Қазір Қазақстан Республикасын бүкіл әлем елдері танып отыр. Шекара туралы шарттарға қол қойылды.

Республика егемендігі оның бүкіл аумағын қамтиды. Мемлекет өз аумағының тұтастығына қол сұғылмауын және бөлінбеуін қамтамасыз етеді деп көрсетілген Конституцияда.

Сонымен, біз алдыңғы тақырыптарда демократия ұғымына халықаралық көлемде сипаттама бердік. Қазақстан жағдайында демократияның әмбебаптық дәрежесіне, оның әлемдік стандартқа сәйкестігіне тоқталдық.

Қазақстан егеменді, тәуелсіз мемлекет болып қалыптасты, ол қамтамасыз етілді. Демократия және құқықтық дәрежеге өту процесі одан әрі жалғасуда. Жергілікті атқарушы органды Қазақстан Республикасы Президенті мен Үкіметінің өкілі болып табылатын тиісті өкімшілік аймақтың өкімі басқарады.

Қазақстан Республикасында сот әділдігін тек сот қана жүзеге асырады. Олар Қазақстан Республикасының Конституциялық соты, Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты.

№ 6 Дәріс **Саяси жүйе**

Дәріс жоспары:

1. Саяси жүйе туралы түсінік.
2. Қоғамдық саяси жүйенің құрылымы.
3. Қоғамдық саяси жүйенің қызметтері.

4. Қоғамның саяси ұйымдары.
5. Қоғамның саяси жүйесінің жіктелуі.
6. Қазақстандағы саяси жүйе.

1. Саяси жүйе туралы түсінік

Алғашқы қауымдық құрылыс кезеңінде барлық адам тең өмір сүрді. Басқарушылар мен бағынушылар деген мүлдем болған жоқ, себебі адамдардың өзі табиғат алдында әлсіз еді. Сондықтан тобырымен жүрді. Бірігіп аң аулады, тек тайпа-тайпа болып жүрудің арқасында ғана өздерінің қауіпсіздігін, күн көрісін қамтамасыз ете алды. Тапқан табыстары бөріне ортақ болды, артық өнім болған жоқ. Мұндай жағдайда еңбек құралдары, еңбек өнімдері ұжымға ғана тиісті еді. Мұндай ру-тайпаларды ақсақалдар басқарды. Ақсақалдар ұжым мәселелерін ортаға салып, реттеп, шешіп отырды.

Адамдар бірте-бірте тек табиғаттың бергенін тұтынып қана қоймай, енді сонымен қатар өздерінің қолдарынан келетін істермен айналыса бастады. Олар қолға түскен аңдарды өздері асырай бастады. Осыдан барып мал шаруашылығы өріс алды. Енді өздеріше қажетінше мал өсірді. Дәннің жерге түсіп, қайта өнім беретінін байқаған адамдар қажетті өнімді өздері өсіретін болды. Нәтижесінде егін шаруашылығы дамыды. Құнарлы жерде жұмыс істейтіндердің өнімі өздеріне де, өзгелерге де жетті. Құнарсыз жерлердегі адамдар құнарлы жерлер иелеріне жалдануға мәжбүр болды. Қолға түскен адамдарды құлға айналдырды.

Артық өнім өмірге теңсіздік әкелді. Осылай құл иеленушілік құрылыс келді. Бұл қоғам құл иеленушілер мен құлдар, басқарушылар мен бағынушыларды тудырды. Үстем тапқа қоғамды бағындыру, таптар, жеке адамдар, тұлғалар мен қоғам, осы мемлекет пен басқа мемлекет арасындағы қатынастарды реттеу үшін құрал, қоғамның мәселелерін шешетін өлеуметтік топ қажет болды. Бұл топ төменгі топқа бақылау жүргізді. Енді күштеу, зорлау арқылы орындаттыратын анық заң ережелері, нормалары қалыптасты. Олар экономикалық қызметті ұйымдастырды, қоғамдық өнімді өндірді.

Билікті иеленушілер мен оған бағынушылардың рөлдері институционалдық қалыпқа түсті. Мемлекет, саяси партиялар, басқа да қоғамдық ұйымдар қалыптаса бастады. Олар белгілі бір таптың мүддесін қорғады. Осылардың барлығын бір сөзбен қоғамның саяси жүйесі деуге болады.

Қоғамның саяси жүйесі деп билік жүргізіп, қоғамда тұрақтылық пен тәртіпті қамтамасыз ететін, өлеуметтік топтар, таптар, ұлттар, мемлекеттер арасындағы саяси өзара қатынастарды реттейтін ұйым мен мекемелердің жиынтығын айтады.

Саяси жүйе теориясын ХХ ғасырдың 50 жылдарында Американың саясаттанушысы Давид Истон дүниеге әкелді. Оның ойынша, саяси жүйе сыртқы ортамен "кіріс", "шығыс" принциптері арқылы байланысады.

Кірістің екі түрі бар. Олар: талаптар мен қолдау.

Д.Истон, Г.Митчел, Г.Спиро, Г.Алмонд саяси жүйенің өзіндік мүмкіндіктерін көрсетті:

1. Топтар мен жеке адамдардың іс-әрекетін басқаруға байланысты реттеу мүмкіндігі;

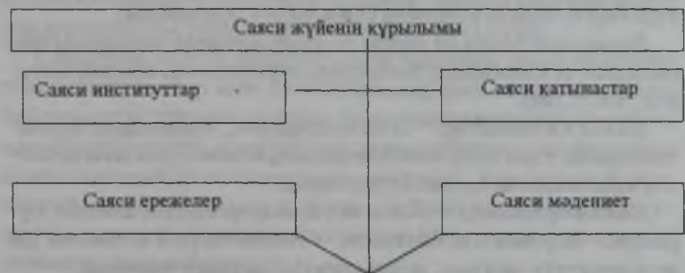
2. Өзінің қызмет етуіне қажетті экономикалық және басқа қорларды табуға байланысты қысымдық мүмкіндігі;

3. Қорларды, игіліктерді, қызметті, үздік белгілерді бөлу және қайта бөлу мүмкіндігі;

4. Өлеуметтік ортаның талаптарына әрқашан жауап берерлік, өзгерген жағдайларға бейімдеушілік мүмкіндігі.

Қорыта келе, саяси жүйе үстемдік етіп отырған қоғамды басқаратын аппарат болып саналады.

2. Қоғамдық саяси жүйенің құрылымы

Саяси институттарға: мемлекет, саяси партиялар, кәсіподақтар, кооперативтер, жастар, әйелдер, т.с.с жатады.

Мемлекет – саяси жүйенің негізгі бөлігі. Ол қоғамда белгілі бір тәртіпті орнатады, оны басқарады, экономикалық және әлеуметтік құрылымын қорғайды. Ол үшін мемлекеттің арнайы аппараты, еріксіз көндіретін күштеу, зорлау органдары (әскер, сот, полиция, т.с.с.) болады. Солардың көмегімен ол адамдардың жүріс-тұрысын, іс-әрекетін реттейді. Мемлекет қоғам атынан оның ішкі, сыртқы саясатын атқара алады.

Саяси партиялар – мемлекеттік билікті іске асыруға саяси жүйені, қоғамдық пікірді, саяси сана мен мәдениетті қалыптастыруға атсалысады.

Кәсіподақтар – еңбекшілердің заңды талаптарын қорғайды, еңбек заңдарының қатаң сақталуын қадағалайды. Еңбекшілердің денсаулығын сақтауға, тұрмыс жағдайының жақсы болуына қамқорлық жасайды. Олардың балаларын бала-бақшаға орналастыру, жазғы демалыстарын ұйымдастыру жұмыстарын басқарады.

Діни орындар да саяси жүйеге кіреді. Орта ғасыр дәуірінде діни орындар мемлекет ісіне араласқан үлкен күшке айналған зор ұйым болған. Мұндай шіркеулерде білім жүйесін басқарып “7 еркін өнер” үйреткен. Грамматика, риторика, арифметика, астрономия, музыка оқытылған. “Бекзадалар” мектебі жұмыс істеген. Шіркеу соты, яғни “инквизиция” әр түрлі діни ағымдарды болдырмас үшін күрескен. Тек қана Испанияның өзінде 300 мың адам өртелген. Бұл уақыттағы діни орындар мемлекеттің ішкі, сыртқы саясатына тікелей араласты. Қазіргі уақытта діни орындар имандылыққа шақырады. Бірақ әр түрлі дін түрі бар қоғамда олармен санаспауға болмайды.

Бұлардан басқа да саяси жүйеге жанама қатынасы бар ғылыми-техникалық қоғамдар, суретшілер, жастар қоғамы, т.с.с. бар.

Саяси қатынастар – оған топтардың, этникалық бірлестіктердің, тұлғалар мен қоғамның, азамат пен мемлекеттің арасындағы қатынастар кіреді.

Саяси ережелер – саяси жүйенің ережелік негізін құрайды. Мұның ең бастысы – Конституция. Басқа да мемлекеттік заңдар, нормативтік актілер жатады.

Саяси мәдениет – адамдардың іс-әрекетіне, олардың ұйымдарына әсер етеді.

Қорыта келе, саяси жүйенің басты міндеті – қазына, байлықты бөлу саласына бақылау орнату, қоғамдық өмірдің барлық саласына бағыт беріп, ықпал жасау.

3. Қоғамның саяси жүйесінің қызметтері

1. Мемлекеттік ұйымдардың, т.б. сол сияқты өлеуметтік топтардың мүдделерін үйлесімді жүргізу шараларын белгілеп іске асырады;

2. Рухани-идеологиялық қызмет атқарады, халық бұқарасының саяси ой-санасын қалыптастырып реттейді және жетілдіреді;

3. Қоғамдық саяси құрылысты нығайтады, оның ішкі және сыртқы қауіпсіздігін қамтамасыз етеді;

4. Түрлі өлеуметтік топтардың қоғамдағы орны мен мүдделеріне сай материалдық рухани игіліктерді анықтау және бөлу;

5. Қоғамдық өлеуметтік топтардың мақсатын, міндеті мен бағдарламасын орындауға бағытталған қызметін ұйымдастыру;

6. Қоғамдық дамудың жолдары мен міндетін анықтау, оның қызметінің нақты бағдарламасын жасап іске асыру;

7. Белгілі бір өлеуметтік топтың немесе көпшілік халықтың саяси билігін қамтамасыз ету. Ол биліктің тәртіпке келтірілген, ережелерде, қалыптарда бекітілген, яғни институционалданған түрі. Оның қызметі конституцияға негізделген жалпыға міндетті заңдар шығару және заңдар арқылы тәртіп орнату болып саналады.

Сонымен, саяси жүйе құлдық қоғамда жеке меншіктің, қанаушылар мен қаналушылардың пайда болуына байланысты дүниеге келген. Ол қоғамда тәртіпті, бірлікті қамтамасыз етеді, әр түрлі қоғамдық топтар, ұйымдар мен қозғалыстардың қызметтерін реттейді, қоғамдық қатынастарды үйлестіреді, қазына, байлықты бөледі. Өлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қаржы-қаражатты жұмылдырады.

4. Қоғамның саяси ұйымдары

5. Қоғамның саяси жүйесінің жіктелуі

Қазіргі уақытта саяси жүйені жіктеу саяси тәртіпке негізделеді.

Саяси тәртіп деп саяси билікпен қоғамды басқарудың әдіс-тәсілдер жиынтығын, азаматтардың құқықтары мен еркіндіктерінің демократиялық дәрежесін айтады.

Қазіргі уақытта саяси тәртіпті екіге бөледі:

Демократиялық

1. Адал, шынайы сайыс арқылы жүйелі түрде өтетін сайлау.
2. Үкіметтің сайлау арқылы дүниеге келуі.
3. Жеке тұлғалар мен шағын топ құқығын қорғайды.

Антидемократиялық

1. Авторитарлық – күштеуге негізделген.
2. Тоталитарлық – адам өмірінің барлық салалары бақылауға алынады.

Тоталитарлық тәртіп бұрынғы КСРО заманында дәуірледі. 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы бүкіл әлемді елең еткізді, қазақ жерінде халқының намысын ту етіп көтерген қайратты да табанды өскелең ұрпақ өсіп жетілгендігін дәлелдеді. 70 жыл бойы тоталитарлық тәртіп тауқыметіне, орталық жүргізген әміршіл-әкімшіл жүйе саясатына жас ұрпақ тарапынан лайықты тойтарыс берілді, бұл үрдіс бүкіл Кеңес Одағындағы демократиялық қозғалысқа бастау болды. Сталиндік өктемдік, Хрущевтік өктемдік, Брежневтік өктемдікті басынан өткерген қазақ халқы демократиялық даму жолына бағыт алды.

1991 жылғы тамыз төңкерісінен соң барлық КСРО елдері ТМД болып қайта өзгерді. Әр ел өз бетінше даму жолына түсті. Барлық ТМД елдері жұмыла отырып егеменді елдерінің дамуындағы қиын да жауапты кезенді ойдағыдай өткеріп келеді.

Қазақстан Республикасындағы саяси жүйе

Конституцияның қабылдануына байланысты республикада биліктің жаңа жүйесі қалыптасты. Саясаттағы

шешуші буын – мемлекеттік биліктің құрылымы. Мемлекет – саяси жүйенің, қоғамдық өмірдің басты құралы, оны нығайту, дамыту саясаттың мақсаты. Қазақстан халқы мемлекеттік өкімет билігін тікелей және өз өкілдері арқылы жүзеге асырады.

Конституцияның 2-бабында: "Қазақстан Республикасы Президенттік басқару нысанындағы біртұтас мемлекет" деп көрсетілген. Мемлекеттік құрылымға жаңаша сипат беретін бұл қағида Конституцияның ең басты жаңалығы.

Конституциядағы басты мәселенің бірі – жоғары мемлекеттік органдар жүйесіндегі Президенттің орны, рөлі және мәні. Дүние жүзіндегі алдыңғы қатарлы елдерде басқарудың Президенттік жүйесі көптен бері қолданылып келеді.

Конституцияның үшінші бөлімі "Президент" деп аталады, ол 9 баптан тұрады. "Қазақстан Республикасының Президенті – мемлекеттің басшысы, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын айқындайтын, ел ішінде және халықаралық қатынастарда Қазақстанның атынан өкілдік ететін ең жоғары лауазымды тұлға" (40-бап). Ол – халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны өрі келілі. Ол өз төрелігімен мемлекеттік биліктің бүкіл тармақтарының келісіп қызмет етуін және өкімет органдарының халық алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының Президенті халыққа: "Қазақстан халқына адал қызмет етуге, Қазақстан Республикасының Конституциясының заңдарын қатаң сақтауға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беруге, Қазақстан Республикасы Президентінің өзіме жүктелген мәртебелі міндетін адал атқаруға салтанатты түрде ант етемін", – деп ант берген кезден бастап өз қызметіне кіріседі.

Президенттік басқару жүйесі Президентке үлкен жауапкершілік жүктейді. Мемлекеттік құрылыста Президенттің бірінші қатарға қойылуына байланысты халық-

тың, мемлекеттің, әр азаматтың алдындағы оның жауапкершілігі аса жоғары. Соған сәйкес, Президентке де жұмыс істеу мүмкіндігі берілген. Оның парламентке ықпалы да Конституцияда айтылған. Премьер-министрді өзі ұсынып, үкіметтің басқа басшыларын тікелей өзі тағайындауына, Жоғарғы сотты және басқа судьяларды бекітуіне байланысты биліктің бұл салаларында да Президенттің ықпал ете алуы көзделген. Президент – халық сайлаған ерекше тұлға.

Ата заңның төртінші бөлімінде парламент туралы негізгі баптар жүйеленген. Парламент – заң шығару қызметін жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының ең жоғарғы органы болып табылады. Парламент тұрақты негізде жұмыс істейтін екі палатадан: Сенаттан және Мәжілістен тұрады. Сенатты әр облыстан, республикалық маңызы бар қалалардан және Қазақстан Республикасы астанасынан екі адамнан және тиісінше облыстардың, республикалық қалалардың және республика астанасының барлық өкілді органдары депутаттарының бірлескен мәжілісінде сайланатын депутаттар құрайды. Сенаттың жеті депутатын Парламент өкілеттігі мерзіміне Президент тағайындайды. Мәжіліс – сайлаушылар саны тең бір мандатты аймақтық сайлау округтері бойынша сайланатын депутаттардан құрылады.

Парламент депутаттарын сайлау жалпыға бірдей, тең және төте немесе жанама сайлау құқығы негізінде, жасырын дауыс беру арқылы өткізіледі. Конституцияның 55-бабында Парламенттің атқаратын қызметі тұжырымдалған.

Конституцияның V бөлімі "Үкімет" деп аталады. Үкімет Қазақстан Республикасының атқару билігін жүзеге асырады, атқарушы органдардың жүйесін басқарады және олардың қызметіне басшылықты жүзеге асырады. Үкімет өзінің бүкіл қызметінде Қазақстан Республикасы Президентінің алдында жауапты болады. 53-баптың 6-тармағында және 57-баптың 6-тармағында көрсетілген реттерде Парламент алдында есеп береді. Үкіметтің құзыреті, ұйымдастырылу және қызмет тәртібі Конституция-

лық заңмен белгіленеді. Үкімет мүшелері Қазақстан халқы мен Президентіне ант береді.

Үкімет: 1) мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының, оның қорғаныс қабілетінің, қауіпсіздігінің, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын әзірлейді және олардың жүзеге асырылуын ұйымдастырады; 2) Парламентке республикалық бюджет пен оның орындалуы туралы есеп әзірлейді және ұсынады, бюджеттің орындалуын қамтамасыз етеді; 3) мәжіліске заң жобаларын енгізеді және заңдардың орындалуын қамтамасыз етеді; 4) мемлекеттік меншікті басқаруды ұйымдастырады; 5) Қазақстан Республикасының сыртқы саясатын жүргізу жөнінде шаралар әзірлейді; 6) Министрліктердің, мемлекеттік комитеттердің, өзге де орталық және жергілікті атқару органдарының қызметіне басшылық жасайды. Осы 66-бапта үкіметтің атқаратын басқа да қызметтері анықталған.

Қазақстан Республикасының Премьер-министрі үкіметтің қызметін ұйымдастырып, оған басшылық жасайды және оның жұмысы үшін жеке өзі жауап береді.

Конституцияның VIII бөлімінде жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару органдарының қызметі анықталған. Жергілікті мемлекеттік басқаруды тиісті аймақтағы істің жай-күйіне жауапты жергілікті өкілді және атқарушы органдар жүзеге асырады.

Жергілікті өкілді органдар – мәслихаттар тиісті әкімшілік-аймақтық бөліністегі халықтың еркін білдіреді және жалпы мемлекеттік мүдделерді ескере отырып, оны іске асыру үшін қажетті шараларды белгілейді, олардың жүзеге асырылуына бақылау жасайды.

Мәслихаттарды жалпыға бірдей тең, төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы төрт жыл мерзімге халық сайлайды.

Мәслихаттар аймақты дамыту жоспарларын және оның әлеуметтік бағдарламаларын, жергілікті бюджет пен олардың атқарылуы туралы есептерді бекітеді, өздерінің қаруына жатқызылған жергілікті әкімшілік-аймақтық құрылыс мәселелерін шешеді, Заңмен мәслихат құзыретіне

жатқызылған атқарушы органдар басшыларының есептерін қарайды, т.б. жергілікті мәселелермен айналысады. Ал жергілікті атқарушы органдар аймақты дамыту жоспарларын экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларын, жергілікті бюджеттің жобаларын және олардың орындалуын қамтамасыз етеді, коммуналдық меншікті басқарады, жергілікті атқарушы органдардың басшыларын қызметке тағайындау және қызметтен босату, жергілікті атқарушы органдардың жұмысын ұйымдастыруға байланысты өзге де мәселелерді шешеді.

Қазақстан Республикасының жергілікті соттары Қазақстан Республикасының сот жүйесін құрайды. Сот жүйесі Конституциялық Заңмен белгіленеді. Сот Конституция мен Заңға ғана бағынады.

№ 7 Дәріс

Мемлекет

Дәріс жоспары:

1. Мемлекеттің пайда болу себептері, белгілері.
2. Мемлекет қызметтері.
3. Мемлекет түрлері.
4. Мемлекеттің саяси режимі.
5. Құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам.
6. Қазақстан Республикасы – егеменді унитарлы мемлекет.

1. Мемлекеттің пайда болу себептері, белгілері

Мемлекет деген ұғым бірнеше мағынада қолданылады. Біріншіден: қоғамды басқаратын аппарат. Себебі "үкімет" деген ұғымға сай.

Екіншіден: қоғам мүшелерінің ассоциациясы. Мұнда "халық", "ел", "қоғам" сөздеріне сәйкес.

Мемлекет саяси жүйенің негізгі бөлігі болып саналады. Мемлекет алғашқы қауымда болған жоқ. Себебі алғашқы қауымдық құрылыста теңсіздік болған жоқ. Құл иеленушілік құрылыста мемлекет пайда болды, себебі өмірге басқарушылар мен бағынушылар келді. Мемлекеттің пайда болуы туралы әр түрлі анықтамалар бар:

1. Патриархтық теория. Оның негізін салушы XVIII ғ. өмір сүрген ағылшын ойшылы Роберт Филмер. Ол мемлекеттің пайда болуын рулардың тайпаға, тайпалардың одан үлкен қауымдастыққа, олардың одан әрі мемлекетке дейін бірігуінен деп санайды.

2. Қоғамдық келісім теориясы. Негізін салушылар: Т. Гоббс, Г. Гроций, Ж. Ж. Руссо. Мемлекет тәуелсіз өмірші мен оның қол астындағы адамдардың келісімі арқылы пайда болды.

3. Теологиялық теория. Негізін салушылар: А. Августин мен Фома Аквинский. Мемлекет құдайдың құдіретімен пайда болған.

4. Зорлық жасау теориясы. Негізін салушылар: Е. Дюринг, Л. Гумплович, К. Каутский. Мемлекет бір елді екінші елдің басып алуының нәтижесінде арасындағы қатынастарды реттеу үшін пайда болды.

5. Географиялық теория. Негізін салушылар: А. Гатцель, В. Соловьев, Б. Чичерин. Мемлекеттің пайда болуы географиялық ортаның өзгешеліктерінен деп түсіндіреді.

6. Психологиялық теория. Адамдарға бағыну мен құлшылық ету қажеттігі мәңгі бақи тән болған дегенді айтады.

7. Марксистік теория. Мемлекет жеке меншік пен таптың пайда болуынан туған дейді. Яғни, экономика жағынан үстем болып тұрған таптың мүддесін қорғап, басқа таптардың қарсылығын басу үшін керек дейді.

8. Шетелдік зерттеушілер мемлекеттің мәнін таптық күресті бітістіруде, татуластыруда деп біледі. Қоғамға қауіпті өлеуметтік шиеленістерді асқындырмауға тырысып және оларды бейбіт саяси жолмен шешу үшін мемлекет негізгі өлеуметтік топтар арасындағы қатынастарға

белсене араласып, ортадағы әділ төреші сияқты болуы керек дейді.

Қорыта келе, мемлекет деп – белгілі бір аумақ шеңберінде адамдардың әлеуметтік топтар, таптар мен бірлестіктердің қатынастары мен қызметтерін ұйымдастыратын, бақылайтын қоғамның саяси жүйесінің негізгі элементін айтамыз.

Мемлекеттің мынадай белгілері болады:

1. Өзінің шекарасы бар, белгілі территориясы болады. Өндірістің өркендеуі, сауданың өсуі, еңбектің бөлінуі, халықтың көбеюі кәсіпке байланысты аумақтық бөлінуге әкелді. Аудан, облыс, штат, т.с.с. пайда болды.

2. Ерекше үкімет аппараты болады: мемлекетте әр түрлі мәселелерді шешу үшін қарулы әскер, шенеуніктік аппарат, полиция, сот, барлау, шіркеу, баспасөз, т.б. құралдар қажет болады.

3. Мемлекет егеменді болуы керек. Ол – ішкі және сыртқы істерін атқарудағы толық тәуелсіздігі, дербестігі.

4. Ішкі істер органдары, тергеу комитеті, прокуратура. Қылмыс жасағандарды еркінен айырудан бастап, өлім жазасына дейін кесе алады.

5. Салық салу. Үкімет аппаратын ұстау үшін халыққа салық салады.

6. Мемлекеттің азаматтығын алу қажет. Сол жерде туып, өскен соң, сол елдің азаматы болуы керек, онсыз мемлекет тарапынан қорғаныш болмайды.

Осы айтылған белгілер мемлекетті басқа ұйымдардан ерекшелендіреді.

2. Мемлекеттің қызметтері

Мемлекеттің ішкі, сыртқы қызметтері болады.

Ішкі:

1. Экономикалық салада мемлекет кәсіпкер, жоспаршы, үйлестіруші ретінде мәселелерді шешеді. Экономикалық бағдарламаны жасайды. Халық шаруашылығы-

ның әр түрлі салаларының арасындағы байланыстарды реттеуге, экономикалық интеграцияны өрістетуге, ғылыми-техникалық революцияның жетістіктерін енгізуге, т.с.с. қатысады.

2. Әлеуметтік өмірді ұйымдастырады. Халықтың өлауқатын, өмір деңгейін көтеру, денсаулықты сақтау ісін жақсарту, тұрмыс қажетін өтеуді жетілдірумен айналысады.

3. Заңдылықты қамтамасыз етеді. Ел ішінде қарапайым тәртіпті сақтауға, қылмысқа қарсы күресті өрістетуге, әкімшілік зорлыққа жол бермеуге басшылық етеді.

4. Мәдени-тәрбиелік салада мемлекет халыққа білім беру және оқу-ағарту ісін, ғылымды, өдебиет пен өнерді дамыту жөнінде қамқорлық жасайды.

Сыртқы:

1. Мемлекеттің тұтастығы мен қауіпсіздігін қорғау.

2. Өзін-өзі билеу, егемендігін сақтау, басқа елдермен тиімді қарым-қатынасты орнату, олармен бірге алынған міндеттердің екі жаққа бірдейлігін қамтамасыз ету.

3. Өз елінің саяси мүддесінің ықпалдылығына, ұтымдылығына, өтімділігіне, тиімділігіне жағдай жасау, басқа елдердегі жаңалықтар туралы өз еліне дер кезінде мәліметтер беру және т.б.

4. Жалпы адамзаттық, аймақтық саяси негізде интеграциялық процестерді дамыту.

Қорытындылай келе, мемлекеттің ең басты міндеті – қоғамның тұрақтылығын орнатып, қалыпты тіршілігіне жағдай жасау. Ол әр түрлі топтарға, жіктерге бөлінген қоғамның бірлігін қамтамасыз етуге тиіс.

3. Мемлекеттің түрлері

Мемлекеттің түрі деп оның ішкі құрылысын, ұйымдастырылуын және мемлекеттік биліктің жүзеге асырылу тәсілін айтады. Мемлекеттің үш жағы бар:

1. Басқару түрі.

2. Саяси тәртібі.

3. Мемлекеттік құрылысы.

Басқару түрі жоғарғы өкімет билігі кімнің қолында екендігін көрсетеді.

Монархия деп мемлекеттің жоғарғы өкімет билігі жеке-дара, бір билеушінің қолында болып, ол әкеден балаға мұра ретінде қалатын түрін айтады. Монархия абсолюттік, конституциялық болып бөлінеді. Абсолюттік монархия деп жоғарғы өкімет билігі бүтіндей, тұтас, формальді түрде де шектелместен бір адамның қолында тұрған құрылысты айтады. Мысалы, Ресейдегі Романовтар әулеті. Қазір басқарудың мұндай түрі жоқ.

Конституциялық монархияда монархтың билігі белгілі дәрежеде заң шығаратын билік парламентпен шектеледі. Қазір Бельгия, Голландия, Дания, Иордания, Испания, Норвегия, Люксембург, Марокко, Жапонияда сақталған.

Республика деп мемлекеттік биліктің барлық жоғары органдары белгілі бір уақытқа сайланатын немесе өкілдік мекемелер арқылы қалыптасатын мемлекеттік басқарудың түрін айтады.

Республика президенттік және парламенттік болып бөлінеді.

Президенттік басқаруда мемлекеттің де, үкіметтің де басшысы президент болып саналады. Оны парламент немесе халық сайлайды. Егер президентті парламент сайласа, "парламенттік президент" дейді. Конституция бойынша президентке белгілі бір құқықтар беріледі. Ол құжатқа премьер-министрдің қолы керек. Онсыз Президентті жалпыға бірдей, құпия түрде, сайлау арқылы халық сайласа, ондай мемлекетті президенттік республика дейді. Ондай президенттің билігі зор. Мысалы, АҚШ. Мұнда атқарушы билік парламентке бағынбайды. Президент үкіметті өзі тағайындап, өзі басқарады.

Парламенттік тәртіпте елдің жоғарғы басшысы парламентке бағынады. Мұнда заң шығарушы билік те, атқарушы билік те парламентке тәуелді. Ол салықты белгі-

лейді, бюджетті бекітеді, соттарды құрады, соғыс аша алады, әскерді қамтамасыз етеді, т.с.с.

Парламент екі палатадан тұрады. Жоғарғы палата сенат арқылы, ал төменгі палата жалпыға бірдей тікелей сайлау арқылы қалыптасады. Парламент бірпартиялық және екіпартиялық болуы мүмкін.

Бірпартиялық парламент кішкентай елдерде кездеседі. Мысалы, Финляндияда бірпартиялық парламент қызмет етеді. Дамыған елдерде екіпартиялық парламент жүйесі қалыптасқан.

Мысалы, АҚШ республикалық және демократиялық партиялардан тұрады.

Әр елде парламентті әр түрлі атайды

АҚШ, Филиппинде – Конгресс;

Польша, Финляндияда – Сейлі;

Иран, Түркияда – Мәжіліс;

Израильде – Кнессет;

Швейцарияда – Риксдаг;

Францияда – Ұлттық жиналыс дейді.

Мемлекет құрылысына қарай унитарлық, федерациялық, конфедерациялық болып бөлінеді.

Унитарлық құрылыста саяси билік бір орталыққа бағынады, мемлекеттің ішінде өз алдына бөлек басқа құрылымға жол бермейді. Оның жері, конституциясы бір болады. Мемлекеттік биліктің жоғарғы органдар жүйесі, азаматтығы ортақ. Мысалы: Қазақстан, Италия, Греция, т.с.с.

Федерация деп белгілі бір саяси тәуелсіздігі бар бірнеше мемлекеттік құрылымдардың бірігіп одақтық жаңа бір мемлекет құруын айтады. Жалпымемлекеттік конституция барлық міндеттерді реттейді. Әрқайсысының жоғарғы билеу органдары болады. Барлығы ортақ институттарға бағынады. Мысалы, АҚШ, Германия, Канада, т.с.с.

Конфедерация деп өздерінің кейбір амал-әрекеттерін үйлестіріп, белгілі бір мақсаттарды жүзеге асыру үшін бірлескен егеменді елдер одағын айтады. Міндетті ортақ заңдары болмайды. Мысалы, бұрын Швейцарияда, Солтүстік Америка Штатында болған.

4. Мемлекеттің саяси режимі

<p>Негізгі мәні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мемлекет басшысының рөлі, қызметі мен өкілеттері; - мекемелер өкілеттілігін құратын әдістер; - заң шығарушы, атқарушы, сот өкіметтерінің өзара қарым-қатынасы; - өкіметтің орталық және жергілікті органдарының өзара қарым-қатынасы; 	<p>Түрлері:</p> <p>Демократиялық:</p>	<p>Қамтыған бағыттары:</p> <p>парламенттік-монархиялық, парламенттік президенттік, жартылай президенттік.</p>
<ul style="list-style-type: none"> - күш қолданатын, үстемдік жасайтын және жазалайтын органдарының жағдайы мен қызметі; - қоғамдық-саяси ұйымдардың ықпалдылығының деңгейі мен қызметінің жағдайы; - азаматтардың заңдық және әкімшілік құқықтары мен бостандықтары. 	<p>Әміршіл - өктем:</p> <p>Тоталитарлық:</p> <p>Өтпелі:</p>	<p>олигархиялық, конституциялық - өктемдік, әскери-фашистік.</p> <p>фашистік әскери - диктатуралық, нәсілшілдік, жеке адамға табыну.</p> <p>әскери-демократиялық, буржуазиялық либералдық, революциялық-демократиялық.</p>

5. Құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам

Азаматтық қоғам туралы елеулі еңбек қалдырып, үлес қосқандар: Ш. Монтескье, Ж.Ж. Руссо, Т. Гоббс, Т.Пейн.

Азаматтық қоғам деп мемлекеттік құрылымнан тыс қалыптасатын әлеуметтік-экономикалық және мәдени-рухани қоғамдық қатынастардың жиынтығын айтады.

Азаматтық қоғамға отбасы, кооперациялар, қоғамдық ұйымдар, ассоциациялар, кәсіби, шығармашылық, спорттық, этникалық, т.с.с. бірлестіктер жатады. Мұнда әрбір адамға саяси, экономикалық, рухани өмірінің түрін еркін таңдауына кепілдік береді. Адамның құқықтары қорғалады.

Азаматтық қоғамда әр адамның өз еркімен әр түрлі меншік түрі таңдауына, белсенді еңбек етуіне жол ашылады.

Саяси салада да төмендегідей құқықтар негізге алынады:

1. Ұлттық-этникалық, саяси, діни, жастық, жыныстық белгілері бойынша қандай да болсын алалаушылыққа жол берілмейді.

2. Жеке тұлға мен азаматтық абыройы болып саналатын үйі мен мүлкі, мамандық таңдау еркіндігі, тұратын мекенін таңдау, телефон-хаттағы сөз құпиялылығы, сөз, баспасөз, т.с.с. заң жүзінде сенімді қорғалады.

3. Адам өзінің көзқарасы мен рухани мүдделерін өзі шешеді.

4. Азаматтық құқықтар сот органдары мен қоғамдық ұйымдар тарапынан толық қорғалады.

Азаматтық қоғам материалдық, мәдени жоғары дамыған кезде құқықтық мемлекетке айналады.

Құқықтық мемлекет деп демократиялық жолмен қабылданған заң үстемдік ететін, оның алдында бәрі де тең саналатын, жеке адамның құқығы жан-жақты қамтамасыз етілетін мемлекеттік құрылысты айтады.

Заңдар халықтың еркіндігін білдіреді. Мұнда мемлекет те, халық та екіжақты өзара жауаптылықта болады.

Мұнда қысым мүлде болмайды, оларға жол берілмейді. Адам құқығы биік дәрежеде сақталады.

Құқықтық мемлекет белгілері:

1. Үкіметті заң шығарушы, атқарушы, сот жүйесі арқылы жіктеу.

2. Мемлекеттің өзі және органдары заңға байланысты.

3. Мемлекеттік және мемлекеттік емес институттардың қызметтері мен өкіметтігін шектеу.

4. Заңның қоғам өмірінің барлық саласында жоғары тұруы.

5. Заңдылықты сақтауды қадағалау мен бақылаудың тиімді формаларының болуы.

6. Мемлекет пен жеке адамның өзара қатар жауапкершілігінің болуы.

6. Қазақстан Республикасы – егеменді унитарлы мемлекет

1991 жылы 1 желтоқсанда жалпыхалықтық дауыс беру арқылы Н.Ә.Назарбаев Қазақстан Республикасының президенті болып сайланды. 1991 жылы 10 желтоқсанда "Қазақстан ССР-і атының өзгеруі туралы" заң қабылданып, "Қазақстан Республикасы" атанды. 1991 жылы 16 желтоқсанда "Қазақстанның Егемендігі туралы" Конституциялық заң қабылданды. 1992 жылы 4 маусымда Қазақстан Республикасының Елтаңбасын, Туын, Әнұранын бекітті. 1993 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданды. 1995 жылы 30 тамызда Қазақстан Республикасының Конституциясы өзгертіліп, қайта қабылданды.

Азаматтық қоғамның мәні

Адамзат қауымдасуының ең жоғары баспалдағы және формасы. Мұнда ерікті түрде қалыптасқан қоғамның экономикалық, әлеуметтік, рухани салаларындағы мемлекеттік және саяси емес құрылымдар: отбасы, ұйым-

дар, кооперативтер, одақтар мен басқа да бірлестіктер қамтылады.

1. Қоғамдағы экономикалық, әлеуметтік, отбасылық, ұлттық, рухани, адамгершілік, діни, өндірістік, жеке және т.б. мемлекеттік және саяси емес қатынастардың жиынтығы. Бұл адамдардың әдет-ғұрыптары, дәстүрі, адамгершілігі болып саналады.

2. Жеке тұлғалардың еркімен құрылған ұйымдардың және азаматтардың ассоциацияларының салалары. Мұның бәрі мемлекеттік өкімет органдарының тікелей араласуын немесе өзіндік шектеуіне жол бермейтін заңдармен қамқорлыққа алынады.

Азаматтық қоғамның белгілері

Экономика саласында:

1. Ассоциациялар.
2. Отбасы.
3. Мемлекеттік емес кәсіпорындар.
4. Арендалық кооперативтер.
5. Жалгерлік ұйымдар.
6. Акционерлік қоғамдар.

Рухани өмірде:

1. Ой, ар, сөз бостандығы.
2. Жамағат алдында өз пікірін айту мүмкіндігінің ақиқаты;
3. Шығармашылық, ғылым және басқа да бірлестіктердің дербестігі мен тәуелсіздігі.

Әлеуметтік салада:

1. Қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар.
2. Қызмет орны мен тұрғын үй орны бойынша құрылған өзін-өзі басқаратын органдар.
3. Мемлекеттік емес бұқаралық ақпарат құралдары;
4. Қоғамдық пікірлердің қалыптасуын, байқалуын анықтап отыратын әлемдік мәдениетке сай келетін тетіктерін орнықтыру.
5. Әлеуметтік қақтығыстарды, дау-дамайларды іс жүзінде күштеусіз, заң шеңберінде реттеу тәжірибесі.

Азаматтық қоғамның даму кезеңдері.

1. Ертедегі қарапайым адамдардың шағын топтары өмір сүру мақсатында ішіп-жем мен баспана табу, табиғат апатынан, аң-құстардан қорғану үшін тұрақсыз қауымдасуды қалыптастырды.

2. Жылдар өткен сайын бірлестіктер саны өсіп, қызметі күрделіленіп тұрақты қалыпқа түсіп, орнықты ұйымдарға айнала бастады.

3. Азаматтық қоғам өз мүдделерін қорғау үшін мемлекет құрады, оған мүмкіндігінше қамқорлық пен бақылау жасайды.

4. Әлеуметтік прогрестің дамуы саяси өмірдегі ірі жаңалықтарға жол ашты. Бірақ азаматтық қоғам әлі де бұғанасы қатпаған жас себи сияқты мемлекет оны ығыстырып, адамдар тағдырын өз заңдары бойынша шешуге ұмтылды.

5. Уақыт озған сайын азаматтық қоғамның іргетасы көтеріліп нығая түседі, оның негізгі құрылымдары қалыптасады, оның ішінде қорғау қабілеті жетіледі. Қоғамның мемлекетпен арақатынасы заңмен реттеледі.

6. Жекеленген жөне өмірлік маңызы бар қоғамдық салалардың мемлекет ықпалынан қорғану деңгейі арта түседі. Саяси режимдер тұрақты қалыпқа келеді.

7. Дамыған елдердегі "өл-ауқатты" мемлекетке айналуына байланысты азаматтық шектеу пайда болады.

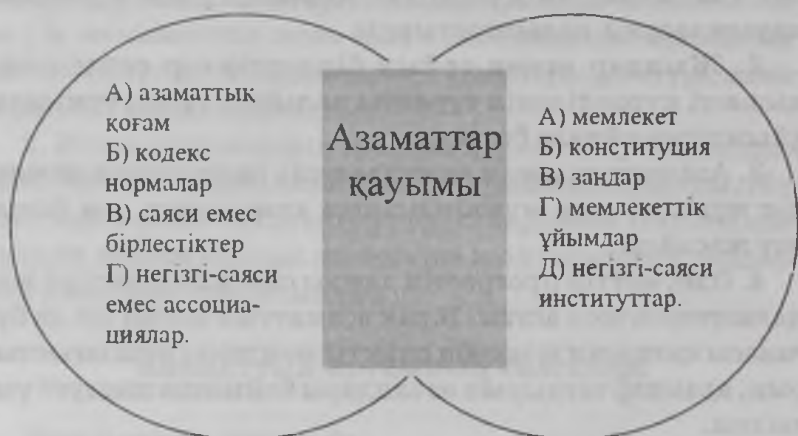
8. Дүниежүзілік тарихи даму барысында адамдардың шын теңдігін орнату, олардың түбегейлі арманын, мүдделерін азаматтық құқықтық қоғам реттейді. Әр адам өз еңбегінің нәтижесіне жауапты болады.

Азаматтық қоғам құрылысының өмір сүру шарттары

1. Әрбір азаматтың өз меншігіне толық қожалық етуге сол сияқты жеке, не ұжымдық меншік түрлерін өзі басқаруға құқығы бар.

2. Қоғамдағы сан қилы әлеуметтік қауымдастықтың мүдделерін білдіретін жетілген, дамыған әлеуметтік құрылымдар болуы шарт.

3. Қоғам мүшелерінің жоғары әлеуметтік, санаткерлік және психологиялық даму деңгейі, өз бетінше қызметке бейімділігі болуы шарт.

Президенттік және парламенттік республикалар (салыстырмалы талдау)

Параметрлері	Президенттік республика	Парламенттік республика
Президенттің функциясы	Өте кең. Дегенмен, парламентті тарату құқы жоқ	Таза өкілділік. Бірақ үкімет басшысы – бірінші тұлға
Үкіметті құру	Президент іске асырады. Ол мемлекет пен үкімет басшысы	Парламенттің басым бөлігін партия мен коалиция өкілеттілігін парламенттік жолмен іске асырады
Заң шығарушы және атқарушы үкіметтің өзара қарым-қатынасы	Қатаң шектелген	Парламенттің алдында формальді жауапты. Парламент жұмысына бақылау жасайды
Парламент тарапынан үкіметке сенімсіздік	Мүмкін емес	Мүмкін. Үкіметті отставкаға шығара алады
Саяси партиялардың қызметтері	Өз кандидаттарын мемлекеттік орындарға өткізеді. Өз бағдарламасын жасайды	Өз кандидаттарын парламентке өткізуге ұмтылады. Барлығы бақылау арқылы жүреді

Мемлекет құрылысының нысандары

Белгілері	Унитарлық	Федерация	Конфедерация
Конституция	Бірыңғай тұтас	Өз конституция- сын жалпыдан өзгеше қабыл- дайды	Жалпы Конституция болмайды
Өкіметтің жоғарғы органдары	Бірыңғай тұтас	Екі палаталы парламент	Өз өкілділігі болады
Азаматтылық	Бірыңғай тұтас	Екіжақты	Тұтас емес
Құқық жүйесі	Бірыңғай тұтас	Субъектілерден шағын жүйелер (подстанция) шығара алады	Тұтастығы өте аз
Сот жүйесі	Бірыңғай тұтас	Субъектілер өздері шағын жүйелерді қабылдайды	Тұтас емес
Территория	Бірыңғай тұтас	Субъектілер территорияла- рынан тұрады	Территория бірікпеген
Валюта	Бірыңғай тұтас	Бірыңғай тұтас	Тұтас емес

Саяси партиялар және партиялық жүйе

Дәріс жоспары:

1. Саяси партиялардың пайда болуы, мәні, белгілері.
2. Саяси партиялардың негізгі қызметтері.
3. Саяси партиялардың жіктелуі, түрлері.
4. Қазақстандағы көппартиялылық.

1. Саяси партиялардың пайда болуы, мәні, белгілері

Қазіргі типтегі саяси партиялар мен партиялық жүйелердің қалыптасу кезеңі XVI-XVII ғасырларда Еуропада болған буржуазиялық революциялар дәуірімен тікелей байланысты. Тек XX ғасырдың соңғы жылдарында олар саяси күресте шындалған, басқару жағынан мол тәжірибесі бар әр түрлі әлеуметтік топтардың сыннан өткен нағыз саяси партиясына айналды.

“Партия” деген сөз латын тілінен шыққан, бөлу, бөлшек деген мағынаны білдіреді. Тұңғыш, алғашқы саяси партиялар Ежелгі Грекияда пайда болған. Бірақ олардың мүшелері аз, шамалы, дұрыстап ұйымдаспаған. Сондықтан мұндай шағын топтардың айтарлықтай маңызы болмады.

Қазіргідей нағыз саяси партиялар Еуропада XIX ғасырдың екінші жартысында пайда бола бастаған. Жалпыға бірдей сайлау құқығының енгізілуі бұқара халықтың саясатқа қатысу мүмкіндігін тудырады. Жұмысшылар ұйымдасып, парламентте өз мүдделерін қорғайтын партиялар құра бастады. Партия бірден көпшілік партияға айналған жоқ. Немістің көрнекті саясаттанушысы Макс Вебер саяси партиялардың дамуында мынандай кезеңдерді көрсетті:

1. Аристократиялық үйірмелер.
2. Саяси клубтар.
3. Көпшілік партиялар.

Мұнда аристократиялық үйірмелер жер иелерінің мақсатын қорғаса, саяси клубтар буржуазияның мүддесін қорғады. Ал көпшілік партия үнемі көпшілікпен байланысты болады. Барынша өз қатарына көбірек адамдарды тартады. Бұл кезеңдерді тек Ұлыбританияның либералдық (виги) және консервативтік (тори) партиялары ғана басынан өткізген. Басқа партиялар әр түрлі даму жолдарынан өткен. Біразы бірден көпшілік партияға айналды.

Тұңғыш көпшілік партия болып 1861 жылы Ұлыбританияның либералдық партиясы құрылды. Одан кейін Германияда 1863 жылы жалпы Германияның жұмысшы Одағы партиясы құрылды. Мұндай партиялар басқа елдерде құрыла бастады.

Американың саясаттанушысы Ла Паломбараның айтуынша партиялар мынадай 4 белгімен сипатталады:

1. Партия белгілі бір идеологияны қорғайды;
2. Партия – адамдарды жергілікті ұйымнан бастап, халықаралық дәрежеге дейін ұзақ біріктіретін ұйым.
3. Партияның мақсаты – билікті қолға алып, жүзеге асыру.

4. Әр партия өзіне халықтың дауыс беруінен, мүше болуына дейінгі қолдауын қамтамасыз еткісі келеді.

Партиялардың өмір сүру ұзақтығы дау-жанжалдардың тууы мен оларды шешу қажеттігінен туады. Жалпы саяси партиялардың мынандай сипатты белгілері болады:

1. Партия бағдарламасының болуы;
2. Саяси билік үшін күрестің болуы;
3. Партиялық тәртіптің болуы;
4. Партияға мүшелік ету;
5. Мүшелік жарна төлеу;
6. Партияның жарғысының болуы;
7. Баспа органдарының болуы;
8. Партия басшылығының көптеген өкілеттігі;
9. Кәсіптік негіздегі партия аппаратының болуы.

Осындай белгілері бар саяси партиялар тапты немесе әлеуметтік топты ұйымдастырады, жұмысына мақсаттылық-сипат береді, белгілі бір идеологияны қорғайды, бағыт береді.

2. Саяси партиялардың негізгі қызметтері

Поляктың саясаттанушысы А. Боднардың ойынша, қазіргі қоғамда саяси партиялар мынадай қызметтер атқарады:

1. Саяси идеология мен саяси ілімдерді жасау;
2. Қоғамның ірі топтарының мақсат-мүдделерін анықтау;
3. Олардың белсенділігін арттырып, жинақтау;
4. Мемлекеттік билікті іске асыруға қатынасу;
5. Қоғамдық пікірді қалыптастыру;
6. Жалпы қоғамды, топты саяси тәрбиелеу;
7. Саяси жүйелерді, оның принциптерін, элементтерін, құрылымдарын қалыптастыруға қатысу;
8. Мемлекетте билік үшін күреске қатынасу және оның жұмысының бағдарламасын жасау;
9. Мемлекеттің, кәсіподақтарының, қоғамдық ұйымдарының аппараты үшін кадрлар даярлау, ұсыну.

Қазіргі демократиялық қоғамдағы партияның маңызды міндеті – азаматтық қоғам мен мемлекеттің арасындағы байланысты баянды ету. Партиялар арқылы әр түрлі өлеуметтік топтар өздерінің саяси талаптарын мәлімдейді. Бұрынғы өлеуметтік-экономикалық саясатты одан әрі жүргізу немесе оны өзгерту керектігі жөнінде өздерінің көзқарастарын білдіреді.

Сонымен саяси партиялардың негізгі қызметтері төмендегідей:

Саяси:

Билік үшін күрес. Мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатын жасауға, қалыптастыруға, іске асыруға тікелей қатынасу. Балама ұсыныстар асыру. Сайлау науқанына белсенді түрде ат салысып, оған байланысты бағдарламаны орындау. Саяси бағытты тұжырымдау.

Ұйымдастырушылық:

Бағдарламалық мақсаттар мен шешімдерді жүзеге асыру. Сайлау науқанын өткізу. Сайлап қойылатын қызметтерге кандидаттар іріктеу. Басқару элитасына кадрлар дайындап ұсыну. Үкімет құрамын, сол сияқты басқа да билікті құрылымдарды құрастыруға қатысу.

Теориялық:

Қоғам дамуының негізгі салалары бойынша және оның даму жолдарын талдап, теориялық жағынан бағалау. Әр түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін анықтап үйлестіру. Қоғамды жаңартудың стратегиясы мен тәсілін тұжырымдап, бұқараны қимыл бірлігіне теориялық жағынан әзірлеу.

Идеологиялық:

Еңбекші бұқара арасында өз көзқарасын, ізгі мұраттарды тарату, оны іскерлікпен ұштастыру. Өз бағдарламасы мен саясатын насихаттау. Азаматтардың түбегейлі мүдделерін ескере отырып өз бағытын қолдауға жұмылдыру және партия қатарына тарту, т.с.с.

Қорыта келе, партия деп – мемлекеттік билікті қолға алуға немесе билік жүргізуге қатынасуға бағытталған, ортақ мүдде, бір идеология негізінде құралған адамдардың ерікті одағын айтады.

3. Саяси партиялардың жіктелуі, түрлері

Саяси партияларды жіктеп, жүйелеудің көптеген өлшем және белгілері бар.

Француз ғалымы М.Дюверже сайлаушылар мен белсенділер санына қарай екіге бөлген:

Кадрлық:

Сайлаушылардың 10% ғана болатын мүше саны аз, ұйымдастырушылық жағынан жоғары деңгейде. Әр мүшесінің партиялық билеті бар. Мүшелік жарна төлейді. Жарғысын мүлтіксіз орындайды. М: ГФР-дің Христиандық-демократиялық одағы, Жапония либералдық-демократиялық партиясы, Француз коммунистік партиясы.

Бұқаралық

Сайлаушылары көп, мүшелері белсенділері де көп. Партиялық билеті жоқ, мүшелік жарна төлемейді. Мысалы: Ұлыбританияның Лейбористер партиясы, АҚШ-тың республикалық және демократиялық партиялары.

Саяси жүйедегі ролі мен іштей ұйымдасуына байланысты

Сайлаушылар партиясы

Парламенттік партия

Авангардтық партия

Қауымдастық партиясы

Сайлаушылар партиясы – бұл партияның негізгі мақсаты үміткердің сайлау алдындағы науқанын ұйымдастыру: қаржы жинау, үгіт жүргізу, т.с.с. Мұнда тұрақты мүшелік жоқ, ұйымдық құрылым жоқ.

Парламенттік партия – екі қызмет атқарады: парламентке бақылау жасайды, сайлауға дайындалады.

Авангардтық партия – орталықтанған өзінің барлық мүшелерінен партияның жұмысына белсенді қатынасуын талап етеді.

Қауымдастық партиясы – ортақ көзқарас, ұқсас мүдделеріне орай маңызды мәселелерді талқылау үшін біріктіріледі.

Саяси идеологиясына қарай:

Коммунистік

Социал - демократиялық

Буржуазиялық - демократиялық

Консервативтік

Фашистік

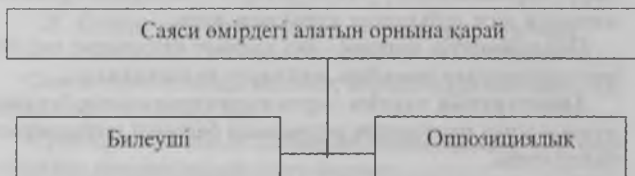
Коммунистік партиялар – К.Маркстің ілімін басшылыққа алады. Тапсыз, меншіктің жеке түрі жоқ қоғам мүддесін қорғайды.

Социал-демократиялық партиялар – бұл партиялар үнемі еңбекші халықтың мүддесіне сай қоғамды реформалап отырады. Негізгі құндылықтары: әділеттілік, бостандық, теңдік, ынтымақтастық.

Буржуазиялық-демократиялық – билік үшін ашық күрес жүргізеді. Үкіметке жалпыға бірдей сайлау арқылы жетеді. Заң алдында бәрінің де тең болғанын қалайды.

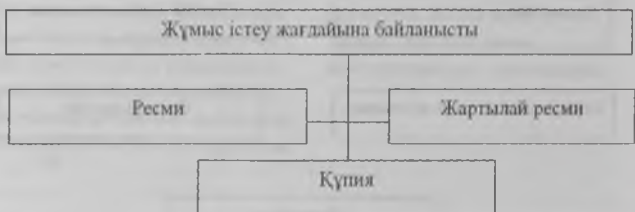
Консервативтік партиялар – ірі буржуазияның мүддесін қорғайды. Теңсіздікті сақтағысы келеді.

Фашистік партиялар – адам құқықтары мен бостандықтары шектеледі. Ұлтшылдықты уағыздайды. Жеке мүддеден мемлекеттік мүдде жоғары тұрады. Күштеу басым болады.

Билеуші партиялар – билік қолға жеткен соң, қоғам дамуының басты бағыттары мен сипатын айқындауға мүмкіндік туады. Яғни, басқа партиялардың үстінен билік жүргізеді.

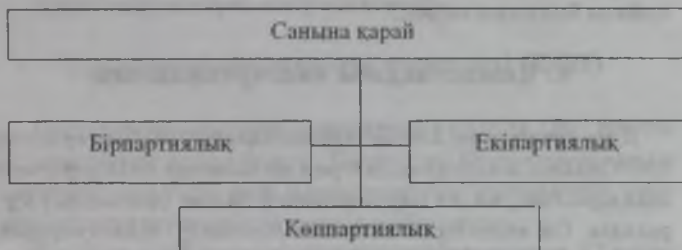
Оппозициялық партиялар – олар басқарушы партияның саясатын сын көзбен бағалайды. Қарсыластық қасиет тән.

Ресми партия – жұмысын ашық жүргізеді. Қоғамдық саяси өмірге қатынасуына заң жүзінде рұқсат етіледі. Мемлекеттік тіркеуден өтеді.

Жартылай ресми партия – формальді түрде рұқсат етілген, кейбір жұмысына шек қойылған.

Құпия партиялар – заң бойынша тыйым салынған, жұмысын жасырын жүргізеді.

Бірпартиялық – өзінен басқа партияның болғанын қаламайды. Мұндай партия тоталитарлық және авторитарлық қоғамға тән. Мысалы: бұрынғы КСРО-дағы коммунистік партия.

Екіпартиялық – мұнда нағыз бөсекелестік ірі екі партия арасында болады. Жалпы сайлау арқылы үкімет басына келеді. Үнемі бір-бірін сынға алып отырады. Мысалы: АҚШ-тағы республикалық және демократиялық партиялары, Ұлыбританиядағы консерваторлар мен лейбористер партиялары, Германиядағы христиандық-демократтар мен социал-демократтар.

Көппартиялылық – мұнда үш немесе одан да көп партиялар болады. Саяси мәселелер жан-жақты қаралады, бюрократияға тежеу салынады. Билік басына нағыз дарынды адамдардың келуіне мүмкіндік туады. Мысалы: қазіргі Қазақстан Республикасы. Мемлекеттік билікті жүзеге асыру үшін партиялар коалиция құруы мүмкін.

Коалиция деп жалпы мақсатқа жету үшін партиялардың жасаған бірлігін айтады. Мынандай түрлері бар:

1. Парламентке қатысатын партиялардың ешқайсысы өз алдына бөлек басқара алмаған уақытта құралған көппартиялық коалиция;

2. Екі партия бірігіп үкіметті басқара алатындай уақытта құрылатын екіпартиялық коалиция;

3. Билік үшін бәсеке екі партия одағының арасында болса, екі блоктық коалиция болады;

4. Егер дербес партия ұзақ уақыт билік етсе, оны басымдық коалициясы дейді.

Барлық саяси партиялардың жұмысы Конституцияға қайшы болмауы керек.

4. Қазақстандағы көппартиялылық

Қазақстанда ең алғаш Ә.Бөкейхановтың бастауымен 1905 жылы желтоқсанда Орал қаласында өкілдер съезі шақырылып, кадет партиясының бөлімі (филиалы) құрылды. Ол ешқандай мәселені шешпеді. Қазақтардың өзін-өзі билеуі немесе автономиясы туралы сөз де болған жоқ.

1917 жылы 21 қазанда "Қазақ" газетінде "Алаш" партиясының бағдарламасын басып шығарды. Онда: Ресей демократиялық федеративтік республика, ал оған кіретін мемлекеттер тәуелсіз болуы керек; мұндағы мемлекеттер дініне, шыққан тегіне, жынысына қарамай бәрі де тең, ақысыз білім алуы, басқарушылар жергілікті халықтың тілін білуі керек, т.с.с. жазылған.

1917 жылы желтоқсанда Орынборда жалпы қазақтың екінші съезі шақырылып, "Алашорда" үкіметінің құрылғандығын хабарлады. Басшысы Ә. Бөкейханов болып сайланды. 1918 жылы қарашада Алашорда үкіметі кеңес әскерлерінің күшімен талқандалды. "Алаш" партиясының басшылары қуғын-сүргінге ұшырады.

1917 жылы күзде "Үш жүз" деген партия құрылды. Оның басшысы Қ. Тоғысов болды. Ал Кеңес үкіметі уақытында жалғыз басқарушы партия СОКП болды.

1986 жылғы желтоқсан көтерілісінен кейін "Желтоқсан" партиясы дүниеге келді.

Қазіргі кездегі негізгі мәселе – республикамызда тәуелсіз өлеуметтік бағыт алған, демократиялық, құқықтық

мемлекет құру. Барлық партия оған келіседі, тек қандай тәсіл-әдістер, құралдар қолдану керек.

Республикадағы барлық партиялар өздерінің бағдарламаларында демократиялық құндылықтарды жақтайтындығын, нарықтық-экономикаға тырысатындығын білдіріп, азаматтық келісім мен тұрақтылық болғанын қалайтындықтарын білдіреді.

Қазақстанда партиялар саны өсуде.

Қазақстан социалистік партиясы (ҚСП)

Республиканың саяси өмірінде бұл партия 1991 жылы 7 қыркүйекте пайда болды. Қазақстан Компартиясының кезектен тыс съезі өзін Қазақстанның социалистік партиясы деп атау жөнінде шешім қабылдады.

Қазір ол 1586 жергілікті партия ұйымдарын, 47 мыңнан артық ҚСП мүшелерін біріктіреді. Партиядағылардың 42 пайыздан астамы 40 жастан асқандар, 24 пайызы 40-50 арасындағылар. Олардың арасында көптеген мемлекеттік жүйенің басқарушылары, халық депутаттары бар.

ҚСП атқарушы органы болып Политисполком (саяси атқару комитеті) анықталған. Ұйымдық жағынан партия территориялық, облыстық, қалалық, аудандық атқару комитеті және бастауыш ұйым болып бөлінеді. Соңғы мәліметтер бойынша, ҚСП Оңтүстік Қазақстан облысында – 16,5 мың, Қызылорда облысында – 5 мыңнан аса, Солтүстік Қазақстанда – 4 мыңнан аса, Жамбыл облысында – 4 мыңнан аса мүшелері бар. 40-қа тарта ұлт пен ұлыс өкілдері – ҚСП мүшесі.

Партия Еуразия кеңістігіндегі Одақты конфедеративтік негізде қайта құруға мүдделік танытты. ҚСП мүшелері дүниедегі адамгершілік, ізгілік принциптері өлемдегі социалистік теориялардың түрлі бағыттағы тұғырнамаларының негізі болды деп есептеді. Оның тең төрағалары болып Петр Своик пен Ғазиз Алдамжаров сайланды. Партия бүгінгі күні өз жұмысын тоқтатты.

Қазақстан халық конгресі партиясы (ҚХКП)

Партия 1991 жылы 5 қазанда құрылған. Партияның төң төрағалары болып "Невада – Семей" қозғалысының жетекшісі, белгілі ақын, саясаткер О.Сүлейменов пен "Аралды қорғау" қоғамдық қозғалысының жетекшісі, ақын, саясаткер М.Шаханов сайланды. Кейіннен М.Шаханов төрағалықтан кетіп, "Арал – Азия – Қазақстан" қозғалысына ауысты. Сондықтан партияның төрағалық қызметін В. Рогалев, Г. Ерғалиевалар атқарды. Оның құрылтайшылары Семей-Невада, Арал-Азия-Қазақстан қозғалыстары, Әйелдер одағы, Тәуелсіз Бірлесу кәсіподағы, Қазақ тілі қоғамы мен республика жас құрылысшылары ассоциациясы және ұлттық мәдени орталықтар болды.

ҚХК партиясының Солтүстік Қазақстан облысынан басқа 18 облыста өз ұйымдары болды. ҚХКП – жас азаматтар партиясы. Оның мүшелерінің 50 пайыздан астамы – 40-45 жастағылар. Партия өзінің бас органы "Халық Конгресі", "Народный Конгресс" газеттерін 20000 тиражбен шығарып тұрды. Партия саяси, экономикалық, әлеуметтік өмір салаларына белсенді араласып, көптеген жаңа пікірлер мен ұсыныстар енгізіп отырды. Қазіргі уақытта партия жұмысын тоқтатты.

Қазақстан халық бірлігі партиясы (ҚХБП)

Қазақстан халық бірлігі одағы 1995 жылы ақпан айынан бастап аталмыш партияға айналды. Халық бірлігі одағының құрылтай съезі 1993 жылы 6 ақпанда өтті. Онда саяси Кеңес сайланып, оның құрамына 71 адам мүшелікке енді. "Қазақстан халық бірлігі" одағының лидері болып Президент Н.Назарбаев сайланды. Одақтың төрағасы болып халық депутаты С.Әбдірахманов бекітілді. Басқару органдарына мемлекеттік билікте отырған бірнеше жас саясатшылар кірді. 1993 жылы 2 қазанда халық бірлігі одағының бірінші съезі болды. Бұған дейін республиканың 14 облысында, 20 қаласында, 19 қалалық және

102 селолық аудандарында құрылтай конференциялары өткен болатын. Съезде одақтың лидері Президент Н. Назарбаев сөйледі. Одақтың төрағасы болып, Қ.Сұлтанов сайланды. Сонымен қатар съезд жаңа Жарғы мен Бағдарламасын қабылдады. Одақты қозғалыс деп біліп, соған қарамай мүшелікке алуда жекелік принципті сақтау ұйғарылды. Халық бірлігі одағының мақсат-мүддесі, іс-әрекетімен көпшілікті таныстыру жүйесі ретінде "Жас алаш" және "Экспресс К" газеттері белгіленді. Кейіннен одақ орыс және қазақ тілдерінде "Время", "Дәуір" атты газет шығарып тұрды. 1995 жылы Қ.Сұлтанов Қытай Халық Республикасына елші болып кетуіне байланысты, одақтың төрағасы болып А.Бижанов сайланды. 1999 жылы наурыз айында бұл партия "Отан" партиясының құрамына кірді.

Қазақстан Республикасының партиясы (ҚРП)

Партия өз тарихын 1990 жылдың 1 шілдесінен бастайды. Бұл күні "Азат" азаматтық қозғалысының құрылтай конференциясында Қазақстанның "Азат" азаматтық қозғалысының негізгі мақсаты мен принциптер" деген декларация қабылданды.

"Азат" тез қарқынмен дамып, көп ұзамай-ақ республика көлемін қамтыған қозғалысқа айналды. Оның ұрандары мен талаптары көпшіліктің, өсіресе қазақ қауымының көңілінен шығып отырды.

1991 жылы 4 қыркүйекте 30 өкіл қатысқан "Азат" партиясының құрылтай конференциясы өтті. Ол парламенттік типтегі Қазақстан республикалық партиясы "Азаттың" құрылғаны жөнінде шешім қабылдады. Сонымен қатар партияның Жарғысы мен Бағдарламасы қабылданды.

Сонымен, енді біртұтас "Азат" қозғалысы екіге "Азат" – Қазақстан азаматтық қозғалысына және "Азат" – Қазақстан республикалық партиясына бөлініп шыға келді. Бұл, әрине, оның қоғамдағы беделін күрт төмендетіп жіберді. Оның үстінен "Азаттық" көтеріп жүрген көптеген ұран-

дары, тәуелсіздік, мемлекеттік тіл, ұлттық ақша мәселелері жүзеге асты.

Осы тұста бытырап кеткен ұлттық-демократиялық қозғалыстардың басын қосып бір арнаға түсіру мақсатымен "Азат" азаматтық қозғалысын, "Азат" республикалық партиясын, Қазақстан ұлттық демократиялық партиясы "Желтоқсанды" – үшеуін бір партияға біріктіру идеясы ұсынылды.

1992 жылы 11 қазанда біріктіру съезі өз жұмысын бастады. Мұнда "Азат" республикалық партиясы шеңберінде ұйымдасты деген шешім қабылданды. Жаңа республикалық "Азат" партиясының төрағасы болып Қазақстан Ұлттық Ғылыми Академиясының корреспондент-мүшесі профессор К.Ормантаев сайланды. Оның бірінші орынбасары болып Хасен Қожа Ахмет, бас кеңесшісі болып Жасарал Қуаныш-Әлі сайланды.

"Алаш" партиясы

1999 жылы қыркүйекте Қазақстанның Республикалық партиясы "Алаш" ұлттық партиясы болып өзгерді. Ұлттық бағыттағы бұл партияға қазақ зиялыларының біраз өкілдері енді. Мақсаты қазақ ұлтының мүдделерін қорғау деп ашық айтылды. Партия лидері Сәбетқазы Ақатай 2003 жылы өмірден өтті. Ол 60-жылдары Мәскеуде қазақ жастары құрған атақты "Жас тұлпар" студенттік ұйымының белсенді мүшелерінің бірі болған.

Қазақстан социал-демократиялық партиясы (ҚСДП)

Партия 1990 жылғы 26-27 мамырда құрылтай-конференциясында құрылған. Конференцияға 34 өкіл қатысты, олар республиканың 15 облысының өкілдері еді. Партия ресми тіркеуден өтпеген. Партия мүшелерінің екі түрлі мәртебесі белгіленген: белсенділер және жақтаушылар. Белсенді мүшелер партиялық жарна төлеуге, партиялық қызмет, тапсырма алуға міндетті. Екіншілерді іс жүзінде партияға іш тартушылар деп ұққан жөн. Пар-

тия мүшелерінің жалпы саны мыңға жуық. Социал-демократиялық партияның 10 облыстық бөлімшелері бар. Партия төрағасы – Дос Көшімов.

Қазақстан коммунистік партиясы (ҚКП)

1991 жылдың күзінде коммунистердің ХІХ съезі өтті. Съезде 17 облыстан келген 148 өкіл, 87 арнайы шақырылған қонақтар қатысты. Онда саяси жағдай туралы баяндама тыңдалды.

Қазақстан Компартиясын жандандыру және оның кезек күттірмес мәселелері жөнінде өңгіме болды. Съезд делегаттары жүріп жатқан реформаларға қарсы шықпай, демократиялық және әлеуметтік әділеттік орнату қажеттігі жайлы пікірлер айтты.

Соңғы деректер бойынша, компартия қатарында 55 мыңнан астам мүше бар. Олардың бәрі арнайы тіркеуден өткен. Коммунистердің орта жасы 42-ге тең. Партияның жергілікті ұйымдары Республиканың Талдықорған облысынан басқа облыстарының бәрінде де бар. Қазақстан Компартиясы Республика Әділет министрлігіне үш рет құжаттарын дайындап, тек төртінші ретте 1994 жылы ғана ресми тіркеуден өтті. Алғашында партияның төрағасы бұрынғы ҚКП Орталық Комитеті жанындағы партия тарихы институтының директоры академик Б.Төлепбаев, кейін 1996 жылы сәуір айында ҚКП ОК бірінші хатшысы болып Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің бұрынғы төрағасы С. Әбділдин сайланды. Қазірде ҚКП қатары біраз өзгерген. Екінші хатшы Сорокиннің орнына Мөжіліс депутаты В. Косарев сайланды да, 2004 жылы ол және партияның өзге де 11 мүшесі партия қатарынан шықты. Жақында Компартияның хатшылығына жаңадан тағы бір мөжіліс депутаты – Т.Тоқтасынов сайланды.

"Желтоқсан" ұлттық-демократиялық партиясы

1992 жылғы қазаннан бері республикалық "Азат" партиясының құрамына енген "Желтоқсан" қозғалысының

негізін 1986 жылғы Алматыдағы желтоқсан оқиғасына қатысушылар қалады. Ұйымдық жағынан "Желтоқсан" қозғалысы 1989 жылы қалыптасты. Бұл қозғалысты ұйымдастыруға тікелей себеп болған оның белсенділерінің 1986 жылғы Алматыдағы желтоқсан оқиғаларының себептері мен оған берілген ресми бағамен келіспеуі болды.

Қозғалыстың басында сазгер Хасен Қожа Ахмет тұрды. Ол ресми саясатпен келіспеуіне байланысты жауапқа тартылып, 1986 желтоқсан оқиғасына қатысты тағы да сотқа тартылды. Дәл осы жағдай 1991 жылғы Қазақстандағы президенттік сайлау кезінде "Алаш", "Азат" қозғалыстарының Хасен Қожа Ахметтің кандидатурасын қолдауына себеп болған.

1990 жылы мамыр айында "Әділет", "Ақиқат", "Азамат", "Жерұйық", "Кәусарбұлақ", "Форум", қоғамдық ұйымдарының бастамасымен құрылтай съезі шақырылып, "Желтоқсан" қоғамдық комитеті негізінде "Желтоқсан" партиясын құру жөнінде декларация қабылданды.

Құрылтай съезіне Алматыдан республиканың бес облысынан, Қырғызстан, Өзбекстан, Мәскеуден, КСРО-ның басқа да аймақтарынан келген 80 өкіл қатысты.

Партияның лидерлері болып Х.Қожа Ахмет пен А.Нәлібаев сайланды. Партия бағдарламасында республиканың саяси-экономикалық тәуелсіздігі үшін күрес, желтоқсан құрбандарын ақтауға қол жеткізу, қазақ тілінің мемлекеттігін бекіту, шет елдердегі қандастарымызбен тығыз байланыс орнату көрсетілген. Сонымен қатар үлкен маңыз алып келе жатқан ислам факторына да көңіл бөлген.

Қазақстан демократиялық прогресс партиясы

Құрылтай конференциясы 1991 жылы 24 қарашада өтті. Республиканың алты облысында, негізінен орыс тілді тұрғындар басым облыстарда 1000-нан астам мүшелері бар. Партия ресми тіркеуден өтпеген. Негізгі әрекеті саяси саланы қамтиды. Партия мемлекеттік құрылымдарды Жоғарғы Кеңес пен Өкіметті қатаң сынға алу-

мен айналысады. Партияның негізін орыс тілді зиялылар тобы құрайды. Партияның төрағасы – А.Докучаева.

Бұл партиялардан басқа партиялар да бар. Қорыта келе, қазіргі қоғамның өмірінде саяси партиялар алдыңғы қатардағы орынның бірін алады. Олар осы мемлекеттік билікті қорғап, нығайту немесе оны өзгерту үшін құрылады. Партиялар бұқара халықтың мүддесін топтап, жинақтай білгенде күшейе түседі. Олар қоғамның саяси дамуының маңызды көрсеткіші болып саналады

Қазақстанның республикалық Еңбек саяси партиясы

“Қазақстан инженерлер Одағы” қоғамдық саяси қозғалыс негізінде 1996 жылы 10 қаңтарда құрылған. Алғашында 11 облыста филиалы жұмыс істеді. Олар өздері центристтік бағыт ұстайтындарын мәлімдеді. Мақсаты – демократиялық мемлекет құру. Әлеуметтік базаны инженер-техникалық зиялылар қауымы құрады. Партиялық тізім бойынша Парламент сайлауына қатысып, 1,38 пайыз дауыс жинады. Алғаш төрағасы Мөжіліс депутаты Ө.Жолдасбеков, кейіннен Б.Т. Жұмағұлов болды.

Халықтық-кооперативтік партия (ХКП)

Өздерін аса ірі, таптық және әлеуметтік жіктелулерден ада, негізінен кооперация мен ауыл шаруашылығы саласындағы қызметкерлерге арқа сүйеп отырған бірден-бір партиямыз деп жариялады. 1994 жылы 20 ақпанда құрылды.

Қазақстанның “Дәуірлеу” партиясы

Өздерін парламенттік типтегі партия деп атады. Партия төрайымы болып 1995 жылдың қаңтар айының 27-де өткен құрылтай съезінде Алтыншаш Жағанова сайланды. ҚДП-ның басты ұстанар жолы руханилық пен ізгіліктің қайта жанданып, дәуірлеуіне күш салу болды.

Қазақстанның Демократиялық партиясы

1995 жылдың 1 шілде айында құрылды. Партияның бастапқы кезеңіндегі төрағалары президенттің кеңесшісі Төлеген Жүкеев және Алтынбек Сәрсенбаев болды. Бұлар 1999 жылы наурыз айында "Отан" партиясының құрамына кірді.

Республикалық социал-демократиялық "Отан" партиясы

1999 жылы ақпан айында Алматыда өткен құрылтай съезінде Қазақстанның Демократиялық партиясы, Қазақстанның Халық бірлігі партиясы, Қазақстанның Либералдық және "Қазақстан-2030" қоғамдық қозғалыстарының бірігуі барысында құрылды. Партияның әлеуметтік базасы бюджеттік ұйымдар, мемлекеттік қызметкерлер, студенттер, ғылыми және шығармашылық зиялылар қауымы, орта және кіші бизнес өкілдерінен тұрды.

Құрылтайға 400-ге жуық өкіл қатысты. Бұрынғы экс-премьер С. Терещенко партияның төрағасы болып сайланды (қазіргі уақытта республикалық "Отан" саяси партиясын партия төрағасының міндетін атқарушы Амангелді Ермегияев басқарады). 2004 жылы 12 наурызда кезектен тыс VI съезінде партия төрағасының орынбасары болып Қазақстан Парламенті Мәжілісінің төрағасы Жармұқан Тұяқбай мен бұрынғы вице-премьер Александр Сергеевич Павлов сайланды.

Қазақстанның республикалық Халықтық партиясы

Оның төрағасы – бұрынғы экс-премьер Ә. Қажыгелдин. 1998 жылы 17 желтоқсанда құрылды. Оның шетелге кетуге мәжбүр болуына байланысты партияны саяси кенесінің төрағасы Ә. Қосанов басқарады. Бір кездегі партия жетекшілігінде болған Ғ. Алдамжаров 2001 жылы қаңтар айында кенеттен бұл партиядан шығып, Президент

әкімшілігіне ауысты, кейін Қазақстанның Беларусь мемлекетіндегі елшісі қызметіне ауысты. Партияның алға қойған мақсаттарының бірі адамның құқығы мен бостандығы қорғалатын құқықтық мемлекет құру деп жарияланды. Партия мемлекеттік биліктің бір қолға шоғырлануына қарсы шықты. Бұл бағытта бірнеше шаралар жасауға талпыныс білдірді. Партия мүшелерінің қайта тіркелуі үшін 50000 мүшесі болу керек деген заң талабына байкот жариялап, өз жұмысын, тіркеуден өтпей-ақ астыртын жалғастыруда.

"Азамат" Қазақстанның демократиялық партиясы

1996 жылы 20 сәуірде өмірге келген "Азамат" қоғамдық қозғалысының негізінде құрылған. Тең төрағалары – М.М.Әуезов, Ғ.Әбілсейітов, П.В. Своик жетекшілерінің әр түрлі қызметтерге ауысуына байланысты партия өз жұмысын тоқтатты.

"Азаматтық партия"

Төрағасы – Азат Тұрлыбекұлы Перуашов. Ол 1996-1998 жылдары Президент әкімшілігінде Стратегиялық зерттеулер орталығының сектор меңгерушісі қызметінде болған. Партия 1998 жылы 17 қарашада Ақтөбеде өзінің құрылтай съезін өткізді. Бұл партияны құрған бастамашылар – "Алюминий Қазақстан" АҚ (Павлодар), Жезқазған мыс қорыту зауыты, Ақтөбе ферросплав зауыты, Балқаш тау-кен байыту комбинаты, "Восточный" Екібастұз көмір кені, Рудный "ССПО" АҚ, Ақсу, Еуразиялық энергетикалық корпорациясы кәсіпорындары ұжымдары.

Партия әуел бастан Президенттің саяси курсына қолдайтынын ашық жариялады. Ал, Президент өзі бұл партияның құрылтайына қатысып, ол партияның саяси лидері болуға келісімін берді. Қазір Әділет министрлігі партияны қайта тіркеуден өткізген кездегі мүшелердің саны 63458 адам деп отыр. Ал, партия жетекшілері өз

мүшелерін 105303 адам деп жариялауда. Бүгінде ҚАП-ның Парламентте 24 депутаттан тұратын фракциясы бар.

"Қазақстанның демократиялық таңдауы" халықтық партиясы

21 ақпан 2004 жылы бұл партияның құрылтай съезі Алматы қаласында "Анкара" қонақ үйінде өтті. Оған ҚДТ-ның 1200 мүшесі атынан сайланған 167 өкіл қатысты. Құрылтайда ұйымдастыру комитетінің төрағасы Асылбек Қожахметов баяндама жасады. Халықтық партия Қазақстанның саяси билік жүйесіне түбегейлі өзгерістер енгізу арқылы оның демократия жолына біржолата түсуін қамтамасыз етуді басты мақсат етіп қойып отыр. Ғалымжан Жақиянов бірауыздан партияның лидері болып танылды. Құрамы 33 адамнан тұратын Саяси кеңес пен құрамы 7 адамнан тұратын Саяси кеңес Төралқасы сайланды. Осы құрылтай съезінде партия Саяси Кеңесінің төрағасы болып Асылбек Қожахметов сайланды.

"Қазақстан өйелдері ұйымдарының саяси бірлестігі" партиясы

1999 жылы маусым айында құрылтай съезін өткізді. Осы жылы 11 тамызда Әділет министрлігінен тіркеуден өткен. Негізгі мақсаты Қазақстан өйелдерінің саяси, экономикалық, өлеуметтік және мәдени құқықтары мен бостандықтарын қорғау және жүзеге асыру деп жариялады. Бұлар Аграрлық партиямен бірігіп, партиялық тізіммен Парламент Мәжілісіне сайлауға қатысты. Партия жетекшісі – Раушан Бергібайқызы Сәрсембаева.

Қазақстанның "Патриоттар" партиясы

Басқарушысы – Ғани Есенғелдіұлы Қасымов, Мәжіліс депутаты, бұрынғы Кеден комитетінің төрағасы, генерал. Партия 2000 жылы 1 шілдеде өзінің құрылтай съезін ша-

қырып, өмірге келгенін жариялады. 2003 жылы 21 наурызда Әділет министрлігінен қайта тіркеуден өтті. Құрамында 51188 мүше бар. Олар қазақ ұлтының топтасып бірігуіне, олардың Отанды сүйішілік сезімдерін қалыптастыруға атсалысатындықтарын, оны рухани тәрбие арқылы іске асыратындықтарын жариялады. Партия жетекшілері қазіргі саяси билікті сынаудан бас тартатындықтарын білдіргенімен, Қасымовтың өзі депутат ретінде халық мүддесін қорғау барысында үнемі белсенділік танытып келеді.

Қазақстанның Аграрлық партиясы (ҚАП)

Төрағасы – Ромин Ризұлы Мадиев, Мәжіліс депутаты. 1997-1999 жылдары бұрынғы Премьер-министр Н.Балғымбаевтың кеңесшісі болған және партия жетекшілігін қатар атқарған. ҚАП өз құрылтайын 1999 жылы 6 қаңтарда өткізді. Қазір партия қатарында 98000 мүше бар. Қайта тіркеуден 2003 жылы 6 наурызда өтті. Идеологиялық жұмысының басты міндеті ретінде ол ауылдың дағдарысқа ұшырауын одан әрі болдырмау деп біледі. Сондай-ақ, халықтың өл-ауқатын көтеруді өзіне міндет етіп алған.

"Руханият" қоғамдық бірлестік партиясы

Бұл партияның құрылтай съезі 2003 жылы 5 сәуірде өтті. Ол сол жылы 6 қазанда Әділет министрлігінен тіркеуден өткен. Партия қатарында 53000 мүше бар деп жарияланды. Оның 65 пайызы әйелдер болды. Өз қызметінде бұл партия бюджеттен қаржыланатын сала қызметкерлері мен ғылыми, мәдени, техника саласының өкілдеріне және студенттер мен әйелдерге сүйенетіндігін мәлімдеді. Бұл партия "Дәуірлеу" партиясының мұрагері болды. Өйткені бұл аталған екі партияның басшылығында да Алтыншаш Қайыржанқызы Жағанова болды. "Руханият" партиясы үшін басымдылық болып табылатын мәселелер: қоғамның аз қорғалған бөлігі – негізгі рухани

байлықты жасаушылар – мәдениет, ғылым, білім, денсаулық саласы қызметкерлерінің мүддесін қорғау.

Қазақстанның социал-демократиялық "Ауыл" партиясы

2000 жылы 30 қаңтарда өткен құрылтай съезінде құрылды. Осы жылғы 30 наурызда Әділет министрлігінен тіркеуден өткен. 2000 жылдың 1 тамызында ҚСД "Ауыл" партиясының қатарында 10000 мүше болған. Олардың көпшілігі ауыл шаруашылықтарының басшылары мен шаруалар болды. Мақсаты – ауыл еңбеккерлерінің мүдделерін қорғау, аграрлық секторға мемлекеттік қолдауды күшейтуге атсалысу, қоғамды одан әрі демократияландырудағы саяси және экономикалық реформаларды жүргізуді тездету, елдегі тұрақтылықты баянды ету. Партияның төрағасы – Қазақстан Парламенті Мәжілісінің депутаты Ғани Әлімұлы Қалиев.

Қазақстанның демократиялық "Ақ жол" партиясы
Партияның құрылтай съезі 2002 жылы 16 наурызда болды. 3 сәуірде Әділет министрлігінен тіркеуден өткені туралы куәлік алды. "Ақ жол" өзінің негізгі мақсаты етіп Конституциядағы адам құқығы мен бостандығы толық сақталуын және билікті орталықсыздандыруды қойды. Партия қатарында бүгінде 115000 мүше бар. Негізінен олар мемлекет қызметкерлері, кәсіпкерлер, бюджет саласының қызметкерлері мен зиялылар. Тең төрағалары – бұрынғы Парламент Мәжілісінің депутаты Болат Мұқышұлы Әбілов, бұрынғы Еңбек министрі Әлихан Бәйменов, бұрынғы вице-премьер Ораз Әлиұлы Жандосов. Кейін тағы екі төраға қосылды: Қазақстанның Ресейдегі бұрынғы елшісі Алтынбек Сәрсенбаев және зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталық бас директорының бірінші орынбасары Людмила Аркадьевна Жуланова.

"Асар" партиясы

"Асар" қозғалысы 2003 жылы 25 қазанда саяси партияға айналды. "Асар" партиясының құрылтай съезіне

1200 делегат қатысты. Партия жетекшісі – Дариға Назарбаева. "Асар" партиясы центристiк бағыт ұстанады.

Қазақстанның демократиялық партиясы

2004 жылы 29 сәуірде "Құқықтық Қазақстан" азаматтық қозғалысы өзін Қазақстанның демократиялық партиясы деп жариялады. Партия қатарында 50000-нан астам мүше бар. Мақсаты – азаматтардың ел тәуелсіздігін баянды ету жолындағы топтасуы деп санайды. ҚДП-ның төрағасы – Мақсұт Нәрікбаев.

№ 9 Дөріс

Қоғамдық ұйымдар және қоғамдық қозғалыстар

Дөріс жоспары:

1. Қоғамдық ұйымдар туралы түсінік, белгілері, қызметі.
2. Қоғамдық қозғалыстар туралы түсінік, белгілері, қызметі.
3. Қазіргі кезеңдегі саяси қозғалыстар.
4. Қоғамдық-саяси қозғалыстардың типтері.

1. Қоғамдық ұйымдар туралы түсінік, белгілері, қызметі

Саяси қоғамдық ұйымдарға халықтың белгілі бір тобының мүддесін білдіріп, қорғайтын, алдына қойған өлеуметтік мақсатқа жету үшін ерікті түрде мүшелікке кірген, оған материалдық көмек көрсететін, өзін-өзі басқаратын адамдардың бірлестігі жатады.

Саяси қозғалыстар сияқты қоғамдық ұйымдар да адамдардың мүдделерін іске асырудың құралы ретінде пайда болады. Қоғамдық ұйымдар қоғамның саяси өміріне

қатысушы адамдардың мақсаттары мен қарым-қатынастарының әр алуандылығын білдіреді.

Қоғамдық ұйымдар бірлесе амал, әрекет жасау үшін халықаралық, жалпы мемлекеттік, аймақтық, ұлттық, жергілікті көлемде ресми және бейресми сипаттағы одақтарға, халықаралық ұйымдарға бірігуі мүмкін.

Қоғамдық ұйымдар әр түрлі келеді. Оған партиялар, кәсіподақтар, жастар ұйымдары, кооперативтік бірлестіктер, шығармашылық (творчестволық) одақтар, әр түрлі ерікті қоғамдар (ғылыми, ғылыми-техникалық, мәдени-ағарту, спорттық, қорғаныс және т.б.) жатады. Қоғамдық ұйымдар арқылы миллиондаған адамдар өзін-өзі басқаруға белсенді қатысып, өмір мектебінен өтеді.

Қоғамдық ұйымдар мынадай түрлерге бөлінеді:

1. Қоғамдық-саяси мүдделеріне сай құрылған ұйымдар. Бұған алдына саяси мақсаттар қойған ұйымдар жатады.

2. Экономикалық мүддесіне қарай құрылған ұйымдар.

3. Таптық белгісіне сай ұйымдар (кәсіподақтар, шаруалар одағы).

4. Қызмет түріне қарай құрылған ұйымдар (ғылыми-техникалық, оқу-ағарту, денсаулық сақтау, ұлттық-мәдени, спорттық, қорғаныс, діни, т.б.).

Көпшілік ұйымдардың ішінде айрықша көзге түсетіні – кәсіподақтар. Кәсіподақ – бір мамандықтың немесе өндірістің бір саласында еңбек ететін адамдарды біріктіретін қоғамдық ұйым. Алғаш рет кәсіподақтар капитализмге тұңғыш аяқ басқан Англияда XVIII ғасырдың басында пайда болды. Кейінірек олар өнеркәсібі дамыған барлық елдерде қалыптасады. Себебі, капитализмнің әкелген аяусыз қанауына төтеп беру үшін жалданушы жұмыскерлер бірігіп, ұйымдасқан түрде өз мүдделерін қорғайды. Олар жеке адамның өмір сүруіне қажет ілімдер, ережелер мен айлықтар жүйесін меңгеруге, еңбекшілер мен олардың отбасы мүшелерінің мәдени деңгейін көтеруге көмектеседі.

Кәсіподақтар өз қызметінде жұмысшы табына сүйенген саяси партиялармен тығыз ынтымақтастықта болып,

солармен бірлесе жұмыс істеген елдерде ең үлкен рөл атқарады. Кәсіподақтар мен партиялар арасында мұндай келісе қимылдау, әсіресе, Ұлыбритания, Германия, Скандинавия елдеріне тән. Бұл елдерде жұмысшы табының арасында социал-демократтардың ықпалы жоғары. Олар кәсіподақтарға идеологиялық және саяси жағынан әсер етеді. Кәсіподақтар қамқоршы партияны күшейте түсуге және олардың үкімет басында ұзағырақ болуына мүмкіндік жасауға тырысады. Бұл үшін олар жұмыс берушілермен ымыраға келіп, еңбек нарқында тыныштықты сақтауға күш салады. Мұндайды "жауапты" кәсіпорын дейді.

Үкіметке қарсы күрес жүргізуші партиялармен одақтасқан кәсіподақтар болады. Олар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатына тікелей әсер етпейді. Мемлекет тарапынан оларға да ешқандай көмек болмайды, мұндай кәсіподақтарды "жауапсыз" кәсіподақтар дейді.

Біздің республикамызда кәсіподақтар мемлекеттік және қоғамдық істерді шешуге араласады. Еңбекшілердің еңбек және тұрмыс жағдайларын жақсарту, олардың материалдық және мәдени дәрежесін арттыруға басты көңіл бөледі. Олар еңбек және демалыс жағдайларын жүйеге келтіретін заңдар мен қаулыларды, ұжымдық шарттарды жасауға тікелей қатысады, әлеуметтік қамсыздандыру ісін басқарады, еңбек сақтау мен техника қауіпсіздігінің ережелері сақталуын қадағалайды. Шаруашылық басшыларын тағайындау мен босату мәселелері кәсіподақтармен келісіліп шешіледі.

Кәсіподақтар өз міндеттерін үш түрлі жолмен шешеді:

1. Жұмысшылардың экономикалық, әлеуметтік тұрмыс жағдайын түзетуге арналған өкімет тарапынан жеке-леген жеңілдіктердің болуы.

2. Үздіксіз ереуілге шығып, өкіметке күшпен қысым жасау.

3. Кәсіподақтардың өз көзқарасын өкіметтің саясатымен сәйкестендіріп, мемлекет, кәсіпкерлердің өкілдерімен бірлесе отырып, өзара тиімді шешім іздестіру.

Қоғамдық ұйымдар белгілері

1. Мүшелердің еріктілігі

2. Анық мақсат қоюы

3. Салыстырмалы ірі бірлестіктің болуы

4. Жарғының болуы

5. Өз бетінше басқарылуы

6. Басқару органдары сайланады

7. Қажетті материалдық негіз

8. Билікке ұмтылмайды

2. Қоғамдық қозғалыстар туралы түсінік, белгілері, қызметі

Саяси қозғалыс деп өкімет билігі үшін күрес арқылы қазіргі жағдайды өзгертуге немесе үкіметке ықпал жасай отырып, оны нығайтуға тырысқан қоғамдық күштерді айтады. Саяси қозғалыстың ерекшелігі ол үкімет үшін немесе үкіметті жүзеге асыру тәсіліне ықпал ету үшін күреседі.

Саяси қозғалыстардың пайда болуына төмендегідей саяси жағдайлар себеп болады.

1. Жеке адам өз ойын, көзқарасын өкімет орындарына тікелей жеткізе алмайды. Сондықтан өзі сияқтылармен топтасады.

2. Экономикалық және әлеуметтік қайшылықтар, наразылықтар себеп болады. Мысалы: Жаңаөзендегі (1989 ж.) әлеуметтік жағдайға наразылықтан онда "Бірлік" деген ұйым құрылды.

3. Ұлттық мәселелердің шешілмеуі. Мысалы: "Азат", "Желтоқсан".

Саяси қозғалыстар көпшілік партияны құру жолындағы алғашқы саты болуы мүмкін. Қозғалыстың партияға тән ұйымы, жұмысының бірыңғай бағдарламасы, басқаруда айқын принциптері болмайды. Әдетте, оның әділеттілік, бостандық, қарусыздану, бейбітшілік үшін күрес, ұлттық жаңарып өркендеуі, айналадағы ортаны қорғау, т.с.с. жалпыхалықтық, азаматтық талаптарға негізделген басты мақсаты қалыптасады. Бұл ұрандар көпшіліктің көңілінен шығып, бастарын қосады, тіпті өзара айтарлықтай айырмашылықтары бар қоғамдық таптарды да біріктіруі мүмкін. Көбіне қозғалыстар стихиялы түрде пайда болады.

Қоғамдық құрылысқа қатынасына қарай саяси қозғалыстар:

1. Консервативтік.
2. Реформистік.
3. Революциялық.
4. Контрреволюциялық болып бөлінеді.

Саяси қозғалыс бір қалыпта тұрмайды. Ол дамып, өзгеріп отырады және мынадай сатылардан тұрады:

1. Қозғалысқа қажеттілік және оның пайда болуы;
2. Үгіт-насихат, әрекет ету сатысы;
3. Дамыған жұмыс кезеңі;
4. Саяси қозғалыстың өшу сатысы.

Қоғамдық қозғалыстардың ішінде кең тарағанының бірі – “Халық майдандары”. Оларға жалпы қоғамға қатысы бар, әлеуметтік таптардың барлығының немесе көпшілігінің мүддесін қамтитын мәселелерді шешуге бағытталған бірлестіктер жатады. Олар жалпыдемократиялық принциптердің негізінде құралады және жұмыс істейді. Онда қатаң айқындалған ұйымның түрі мен мүшелігі болмайды. Оның құрамына қалың бұқара халықтың мүддесін көздейтін саяси партиялар, кәсіпорындар, жастар және т.б. ұйымдар да кіруі мүмкін. Халық майдандарының мынандай түрлері бар:

1. Қоғамдағы батыл өзгерістер кезінде саяси күштер дүниеге келіп қалыптасады. Сол саяси күштерден пайда болған халық майдандары.

2. Өздерінің саяси ықпалы жетіспегенде маңызды мақсатқа жету, саяси билікті алу үшін саяси партиялардың немесе олардың көсемдерінің бастауымен құрылған халық майдандары.

3. Соғысқа, фашизмге қарсы, демократияны қорғау үшін интернационалдық негізде қалыптасқан халық майдандары. М.: 1936 жылы Францияда құрылған халық майданы фашизмнің дамуына жол бермеді, т.с.с.

3. Қазіргі кезеңдегі саяси қозғалыстар

Қазіргі уақытта мынадай саяси қозғалыстар бар:

1. **Консервативтік бағыттағы қозғалыстар:** өткенді көксеу, дәріптеу, оны сынсыз қабылдау, сонымен қатарлы дәстүрлі саяси формалар мен институттарға ерекше сенім арту;

2. **Реформистік бағыттағы қозғалыстар:** олар капиталистік қоғамды бірте-бірте реформалауды мақсат етеді;

3. Демократиялық қозғалыстар: өзекті мәселелерді демократиялық тұрғыда шешуге бағытталған әр түрлі либералдық, діни, бейбітшілік және т.б. ұйымдардың қызметі;

4. Неоконсервативтік қозғалыстар: мемлекеттің капитал мүддесіне бағынуы, қызмет етуі, жеке-дара белсенділікті, әлеуметтік-теңсіздікті қолдау, дәстүрлі моральдық мұраттарды дамытуды көздейді;

5. Революциялық бағыттағы қозғалыстар: бұлар – қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымында сапалы өзгерістер жасау арқылы дамудың прогрессивті жолына түсуді көздейтін жұмысшы және коммунистік қозғалыстар.

Басқа елдердегі сияқты Қазақстанда да қоғамдық қозғалыстар мен ұйымдар баршылық. Алдына қойған мақсаттарына қарай оларды былайша топтастыруға болады.

1. Экологиялық бағыттағы ұйымдар. Оларға жататындар "Невада-Семей" қозғалысы, "Арал-Азия-Қазақстан" халықаралық қоғамдық комитеті, "Табиғат" комитеті, т.с.с.

2. Ұлт мәселесін шешуге тырысқан топтар. Оларға: Қазақстанның "Азат" азаматтық қозғалысы, славяндардың республикалық қоғамдық "Лад" қозғалысы, "Русская община", "Единство" қоғамдық бірлестігі, республикадағы казактар қозғалысы, неміс, ұйғыр, грек, кәріс және т.б. мәдениет орталықтары.

3. Тарихи-ағартушылық қоғамдар: "Мемориал", "Әділет", "Ақиқат" және т.б.

4. Әлеуметтік талаптар қойған ұйымдар: "Атамекен", "Алтын бесік", "Жерұйық" "Шаңырақ" және т.с.с.

Сонымен қатар республикада ардагерлер, әйелдер, жастар одақтары және т.б. көптеген қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар бар. Осылардың бәрі, өз ерекшеліктері болуына қарамастан, еңбекшілердің белсенділігін арттырып, Қазақстанның гүлденіп өркендеуіне, тұрақты дамуына үлестерін қосқанда ғана мақсаттарына жетпек.

Енді соңғы мәліметтер бойынша, бір ғана Қарағанды облысында 6 саяси партия, 8 саяси мақсаттағы қоғамдық

қозғалыстар, 16 жастар ұйымдары, 6 әйелдер ұйымдары, 13 ұлттық мәдени орындар, 2 табиғат қорғау қозғалысы, 15 тәуелсіз кәсіподақ, 85 діни бірлестіктер, 273 басқа да әр түрлі ұйымдар мен бірлестіктер бар. Енді барлық облыстардың қоғамдық қозғалыстары мен бірлестіктерінің қанша екендігін ескерсек, түсінігіміз кеңейе түспек.

Егемендік, тәуелсіздік алу қоғамдық-саяси ұйымдар мен қозғалыстардың жұмысын түбірінен қайта құруға объективті негіз қалады. Ұйымдар мен қозғалыстар саяси процеске тартылды, өмірді өзгерту және жақсарту олардың іс-әрекетіне де байланысты деген түсінік әрбір адамның санасына ене бастады. Бұл тоталитарлық саяси режимнен демократиялық өмірге енудің айғағы болды. Бұқараның іс-қимылының артуына, көптеген саяси-қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың өмірге келуіне жағдай жасады.

Жеке ұйымдар мен қозғалыстар:

"Азат" азаматтық қозғалысы. Бұл ұйым 1990 жылдың шілде айында Алматы қаласында құрылды, әр түрлі партия, кәсіподақ, әйелдер, ардагерлер, діни, жастар, т.б. ұйымдарды біріктіреді. Іс-әрекеттің нысаны мен тәсілдерінің негізі: мемлекеттік билік органдарын конституциялық жолмен қалыптастыру; баламалы заң жобаларын жасау; жоғарғы және жергілікті ұйымдардың қабылдайтын саяси шешімдеріне; жиналыс, митингі, шеру тарту ісіне қатынасу.

"Азаттың" бөлімшелері барлық облыстарда бар, жоғарғы органы – съезд, 300-ден астам мүшелері бар. Ең көп мүшелері Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Қызылорда, Алматы, Батыс Қазақстан, Шығыс Қазақстан облыстарында.

"Азат" басқа елдердегі осындай қозғалыс ұйымдарымен тікелей байланысты. "Азат" газетін шығарады, "Қазақ тілі" қоғамымен тікелей байланыста.

"Азат" қозғалысы республика жерінде өз жарғысына, Конституцияға сәйкес жұмыс жүргізеді. Негізгі мақсаты – толық саяси-экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізу, әлеуметтік әділеттілік және демократия принципте-

рін іске асыру, барлық азаматтардың материалдық және рухани өмірін қамтамасыз ету.

Экономика саласында жер, кен байлықтары, су, орман және басқа да байлықтар республиканың меншігі. Жер сатылмауы керек, бірақ қажеттілікке қарай жалға беріледі. Ұлт мәселесінде барлық азаматтар тең құқықты, ұлтына, дініне қарай бөлінбеу керек.

Қазақ мектебінің және тәрбиенің ұлттық тұжырымдамасы жасалуы керек. Қазақстан тарихы, қазақ тілі және әдебиеті барлық оқу орындарында дербес пән ретінде оқытылуы қажет. Басқару жүйесінде тоталитарлық үстемдікке, әкімшіл-әміршіл жүйеге қарсы күрес жүргізілуі қажет.

"Әділет" тарихи-ағартушылық қоғамы – жарғысы, бағдарламасы бар. Қоғам мүшелері 19 халық комиссарының (министрдің), 1938 жылы Алматы маңында атылғандардың көмілген жерлерін анықтады. Сталиндік қуғын-сүргінге ұшырағандарды еске алу үшін қаржы жинады.

Қазіргі уақытта "Әділеттің" Астана, Қарағанды, Шымкент, Алматыда жергілікті ұйымдары бар. Қоғам мүшелері 1500-ге жуық, негізінен студенттер және қоғам қайраткерлері.

"Ақиқат" тарихи-ағартушылық қоғамы 1988 жылы желтоқсанның 13-інде құрылды. Қоғамның мақсатының бірі – халықтың ескі өдет-ғұрпын қалпына келтіру, туған әлкенің тарихын зерттеу, қазақ және басқа халықтардың ұлттық тілін дамыту. Қуғын-сүргінге ұшырағандар туралы бірнеше мақалалар және кітаптар жариялады. Қоғамның үш мыңнан астам мүшесі бар. Алматы, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Қарағанды, Ақмола облыстарында бөлімшелері бар. Қоғам жұмысына негізінен зиялы қауым өкілдері мен студент жастар қатынасады.

Орыс қауымы (русская община) Әділет министрлігінде қыркүйектің 1-інде тіркеуден өтті. 14 облыста бөлімшелері бар. Жалпы саны 70 мың адамнан асады.

Қауымның іс-әрекеті жарғы және бағдарламасына сәйкес орыс және басқа да славян халықтарының руха-

ни өркендеуінің, олардың мәдениетін, білімінің барлық дәрежесін дамытуға бағытталған, Қазақстанда азаматтық қоғам құруға әсер етуі қаралған. Қауым "Русский вестник" атты газет шығарады, жастарды мүше етіп тартуға көптеген шара қолдануда.

Қауым 1992 жылы мемлекеттік екі тілділікті жақтап қол жинады, Шығыс Қазақстан облысында өткізілген митингілерді жақтады. 1993 жылдың қаңтар айында президент атына Орыс университетін ашуды сұрап хат жолдады.

Жастардың рухани және дене шынықтыру дайындығын жақсарту мақсатында олардың спорттық-патриоттық клубқа мүше болуын насихаттайды. Жастар клубын ұйымдастыру үшін спорт залдарын жалға алуға қаражат бөлді. Көркемөнер ұжымдарын құруға атсалысады.

Республикалық қоғамдық славян қозғалысы "Лад" 1993 жылы наурыз айында құрылды, 10 мыңнан астам мүшесі бар, орталығы – Астана қаласында. Қозғалыстың негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасында тұратын славян халықтарының тілін, мәдениетін, рухани өмірін гүлдендіру, республикада демократияны, азаматтардың саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени құқықтары мен бостандығын, бейбітшілікті, халықтар достығын дамыту, нығайту.

Қазақстанның әйелдер одағы. Бұл қоғамдық ұйым 1991 жылдың мамыр айында құрылды. Құрылу мақсаты – әйелдердің қоғамдағы саяси, әлеуметтік, экономикалық, рухани өмірдегі рөлін арттыру. Одақ республикадағы реформаны жақтайды. Соңғы 7-8 жылда бұл салада қыруар ұйымдастыру жұмысын атқарды. Әйелдер қозғалысының мәселелері туралы семинар, мәслихаттар өткізді, ардагер әйелдерге, көп балалы аналарға, балалар үйіне материалдық көмекті үнемі ұйымдастырып келеді. "Әйелдер қазіргі қоғамда" деген халықаралық конференция өткізді. Қазақстанның әйелдер одағы – Орталық Азия елдерінің халықаралық конгресінің мүшесі.

Қазақстан Республикасының әйелдер кеңесі 1991 жылы қазанның 21-інде тіркеуден өтті. Басқарма және президиум мүшелері 1991 жылы тамыздың 20-нда сай-

ланды, ұйымның Жарғысы бар. Бірнеше рет республикалық пленумы өтті. 1992 жылы маусым айында Тараз қаласында "Әйелдердің кәсіпкерлік іс-қызметі туралы" конференция, Семей қаласында акушер-гинекологтардың республикалық съезін, 1993 жылдың қыркүйек айында Орта Азия елдері әйелдерінің халықаралық конференциясын өткізді.

Қазақстанның жастар одағы. Құрамында 500 мыңнан астам мүшесі бар. Одақтың мүшелері – Қазақстанның мамандары мен жас ғалымдарының ассоциациясы, жастар кәсіпкерлігін дамыту "Асар" ассоциациясы, спортшы балаларға көмек беретін "Алтын шабақ" қоғамы.

Қазақстанның жастар одағы – дербес қоғамдық ұйым, республиканың жастарын ерікті түрде біріктіреді. Республика Конституциясына, заңдарына негізделген жарғысы және бағдарламасы бар.

Одақтың негізгі мақсаты – жас азаматтардың еркін дамуына жағдай жасау, олардың экономикалық, әлеуметтік-мәдени құқықтары мен бостандығын қорғау, іске асыру. Одақ жастардың мемлекеттік және қоғамдық жұмыстарда жігерлілігін және дербестігін арттыру, олардың ғылыми-техникалық және көркемөнер шығармашылығын дамыту саласында сан қырлы жұмыстарды іске асырып жатыр.

Ауғанстандағы соғыс ардагерлерінің ұйымы. Бұл – тіркеуден өткен қоғамдық ұйым. Негізгі мақсаты – Ауғанстандағы соғыс ардагерлерін әлеуметтік бейімдеу, оларға медициналық көмек көрсету, оларды құқықтық және әлеуметтік қорғау, олардың отбасына моральдық-психологиялық, материалдық көмек ұйымдастыру, соғыста қайтыс болғандардың атын, ерлігін мәңгілік есте қалдыру, жастарды патриоттық және интернационализм рухында тәрбиелеу. Ұйым соғыс ардагерлерімен үнемі кездесу ұйымдастырып, олардың тілек-мүдделерін зерттеп отырады. Беделі өте жоғары.

Адам құқығы бюросы. Бұл қоғамдық ұйым адам құқығын іске асыру туралы қоғамдық бақылауды іске асырады, республикадан тыс жерлерге қоныс аударғысы келетін азаматтардың құқығын, республикадағы демократия-

ның іске асырылуын қорғайды. Жұртшылық қауым бұл ұйымды өте жақсы біледі, тиісті көмектерін алып отырады.

Қазақстан Республикасындағы Кәсіподақ федерациясы кеңесі. Кәсіподақ федерациясы – ерікті қоғамдық ұйым, кәсіподақ мүшелерінің құқығын және мүддесін қорғайды. 14 облыста облыстық және 22 салалық кәсіподақ бірлестіктері бар. Федерацияның құрамында Ғылым академиясының, архитектура, Жобалық және Зерттеу институттарының, инновациялық және ұсақ кәсіпкерлер, мұнай, газ, көмір, т.б. кәсіподақтары бар. Қазірде федерация 7,5 млн. кәсіподақ мүшелерінен, 43 мыңнан астам бастауыш ұйымдардан тұрады. Кәсіподақ ұйымдарына жергілікті жерлерде басшылық жасайтын 835 аудандық және қалалық, 209 облыстық кәсіподақ қоғамдары бар.

Федерация жұмысының негізгі бағыты – мүшелік ұйымдардың әлеуметтік-экономикалық, құқықтары мен мүддесін қорғау, еңбек, тұрмыс, мәдениет, спорт мәселелері туралы үкіметпен келісім жасау. Федерация кеңесі Парламенттің заң қабылдау мәселесіне қатысып, заң жобаларын жасайды.

Кәсіподақ федерациясы өтпелі кезеңде көмір, түсті металлургия, т.б. шаруашылық салаларындағы еңбекшілердің жұмысқа орналасу, жалақы, әлеуметтік көмек алу ісіне үнемі араласып келеді.

Республикалық "Бірлесу" кәсіподағы және Қазақстанның тәуелсіз кәсіподақ орталығы. Қазақстан Республикасының "Бірлесу" кәсіподағы 1989 жылдың қараша айында ұйымдастырылды. Оның құрылтайшысы – экономиканың мемлекеттік емес секторының қызметкерлері. Оларды мұндай ұйым құруға итермелеген жағдай – еңбекшілердің еркін еңбегі құқығына шенеунік тарапынан тыйым салынуы, заң алдында өздерін қорғай алмайтындығы, оларды өкімшіл-өміршіл жүйеден қорғауы.

"Бірлесу" кәсіподағы республикадағы ғана емес, бұрынғы КСРО-дағы да бірінші тәуелсіз кәсіподақ ұйымы болды.

"Бірлесу" қысқа мерзім ішінде сотта 50-ден астам одақ мүшелерінің мүддесін қорғады, 500-ден астам еңбекшілердің мекеме бастықтарына наразылығын жолдады, олардың басым көпшілігі қанағаттандырылды.

"Невада-Семей" халықаралық ядролық соғысқа қарсы қозғалыс. Бұл – еңбекшілердің еріктілік негізінде құрылған ұйымы. Ұйым халықаралық "Невада – Семей – Морура – Лобнор – Новая Земля" ядролық соғысқа қарсы бірлестікке кіреді. Қозғалыстың негізгі мақсаты – ядролық қаруды және соғысты адамзат өркениетінен аластау, ядролық сынақ жүргізілген аймақтар халқын экологиялық және өлеуметтік қорғау, Табиғатты, Адамды, Мәдениетті қайта жаңғырту. Осы қозғалыстың бастамасына сәйкес Қазақстанда ядролық сынақ жүргізуге тыйым салынады, "ядролық қарусыз ел" деп жарияланды. Бүкіл өлем халқы бұл бастаманы қолдады.

"Арал-Азия-Қазақстан" халықаралық қоғамдық комитеті. Бұл комитет 1987 жылы белгілі ақын М.Шахановтың бастамасымен құрылып, республика жұртшылығы оны мақұлдады. Оның мақсаты: Арал теңізі жағдайына, республикадағы экологиялық дағдарысқа қоғамдық пікірді аудару, Арал теңізін қалпына келтіру туралы жобалар мен бағдарламалар жасау.

Комитеттің бастамасымен Арал қорына қаражат түсірілді, Қазақстанның белгілі ақындарының қатысуымен поэзия кеші, дөңгелек үстел, Мәскеуде Арал күні, Арал аймағындағы экологиялық апат туралы телемарафон өткізілді. 1996 жылы халықаралық "Арал-Азия-Қазақстан" қоғамдық комитеттің мәртебесі бекітілді. Аралды сақтау туралы, Арал аймағындағы экологиялық және өлеуметтік мәселелерді шешу туралы шараларды іске асыруда көптеген шаралар іске асырылуда. Осы мақсатпен "Халықаралық Арал сыйлығы" құрылып, ол Арал аймағындағы мәселелерді шешуге үлес қосқан ғалымдарға, қоғамдық қайраткерлерге беріледі. Комитет жанынан Арал және Қазақстан экологиясы туралы Қоғамдық Академия құрылды.

Жоғарыда қоғамдық-саяси ұйымдар мен қозғалыстарға біршама сипаттама бердік. Олардан шығатын қорытынды – қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар тәуелсіз республикамыздың күрделі мәселелерін шешуге зор үлес қосуда.

4. Қоғамдық саяси қозғалыстардың типтері

Негіздері: 1. Өмір сүрген құрылысқа қатынасы	→	Сипаты: Консервативті, реформаторлық, революциялық, демократиялық, контрреволюциялық
2. Таптық белгісі бойынша	→	Тоқтық (жұмысшылар, шаруалар, буржуазиялық), топаралық (ұлтзаттық, антифашистік, т.б.), топтан тыс (интеллигенция, т.с.с.)
3. Ұлттық белгісі бойынша	→	Ұлтзаттық, ұлттын өзін - өзі анықтауы
4. Демографиялық белгісі бойынша	→	Жастар, студенттер, ардагерлер, т.с.с.
5. Ұйымдастыру деңгейі	→	Стихиялы нашар ұйымдасқан, жоғары ұйымдасқан
6. Көлемі жағынан	→	Халықаралық, аймақтық, елде, штатта, республикада
7. Әдістері, қызметі	→	Ашық немесе жасырын формальді бейресми

Саяси жүйедегі адам

Дәріс жоспары:

1. Саясат пен адамгершілік.
2. Адам саясаттың субъектісі мен объектісі.
3. Саяси жүйедегі адамның құқығы мен бостандығы.
4. Жеке адамның құқықтарының жіктелуі.

1. Саясат пен адамгершілік

Саясат пен адамгершілікке адамзат қауымы бұрыннан-ақ көңіл бөлген. Адамгершілік адамдардың іс-әрекеттерінің рақымшылдық, ізгілік ар-ұят, намыс, борыш, парызға сәйкес келуін қажет етеді, яғни адамдардың іс-әрекеті туралы заңдар мен ережелерді қамтиды.

Қазір адамзат қоғамы өркениетті дәрежеге жетіп, демократиялану үрдісіне бет алғанда саясаттың ең алдымен адамгершілік бағдары болу керек. Ол адамға бағалы құндылық ретінде қарап, оның ар-намысын қадір тұтады, негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қалайды.

Әр адам өзінің тұрмыс жағдайын жақсартқысы келеді, қоғамда әділдік заңдылығының орнағанын, өз елінде және жер жүзінде бейбітшілік болғанын көксейді. Осы бағыттағы іс-қимыл адамгершілік принциптеріне жатады. Оған адамды азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетіне жәбір көрсетуге тыйым салу да кіреді.

Адамгершіліктің мемлекеттік және халықаралық мазмұны бар. Халықаралыққа:

1. Соғысты болдырмау;
2. Жалпы ядролық, химиялық, бактериологиялық қаруларды қолданбау және оларды жою;
3. Мемлекетарлық қатынастарды бейбіт жолмен әділ шешу;
4. Басқа елдердің ішкі ісіне араласпау;

5. Өзара тиімді қатынас жасау;

6. Ғаламдық мәселе, айналадағы ортаны қорғау, т.с.с.

Осы мәселелер дұрыс шешілмесе, адамзаттың тіршілігіне қауіп төнері сөзсіз. Сондықтан мемлекеттердің ішкі және сыртқы саясатындағы ұстанатын маңызды бағыттары Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық кеңесінің (ЕҚЫК) және т.б. халықаралық құжаттарда көрсетіліп, бекітілген. Егер көрсетілген міндеттер орындалмаса, БҰҰ, ЕҚЫК тарапынан оған қарсы халықаралық жазалау шаралар қолданылуы мүмкін.

Саясат пен адамгершілік арасында мынадай қатынастар бар:

1. Саясатты адамгершілікке толық бағындыру.

Саясат адамгершілік, тәрбиелік қызмет атқарудың құралы болуы керек.

2. Саясат пен адамгершіліктің арасын ажырату.

Мұның негізін салушы – итальян ойшылы Николо Макиавелли. Ол адамгершілік принциптерімен санаспайтын күшті мемлекеттік билікті жақтады. Мемлекеттің пайдасы үшін оны нығайту жолында ел басшысы күш пен айланы бірдей пайдалана білу керек деп санаған.

Кейін бұл тұжырымға қарсы неміс ойшылы И.Кант "адамгершілік заңын" ойлап тапты. Ол заң бойынша кез келген адамға құрал ретінде емес, мақсат тұрғысынан қарау керек делінген.

3. Адамгершілікті саясаттандыру.

Бұл бағытты қолдаушылар саяси қылмыстарды ақтауға тырысады.

Саясат пен адамгершілік арасында да ортақ қасиеттер бар:

1. Саясат та, адамгершілік те біздің күнделікті өмірімізбен тығыз байланысты, содан туындайды.

2. Олар адамдардың бірлескен өмірін, іс-қимылдарын ұйымдастырады.

3. Қоғамның өмірін реттеп, бақылайды.

4. Ортақ игілікті, өлеуметтік әділеттілікті қорғайды.

Саясат пен адамгершіліктің айырмашылықтары:

1. Қоғамда адамгершіліктің ережелері адамдардың жақсылық пен жамандық, ар-ұят, әділеттілік жөніндегі түсініктеріне негізделеді. Ал саяси және құқықтық ережелерді мемлекет белгілейді, бекітеді.

2. Адамгершілік саясатты бақылайды, ал саясат оны бақылай алмайды.

3. Саясат топтық шиеленістерді шешуге бағытталады және ол жолда билікті пайдаланады. Адамгершілік жеке адамдар арасындағы қатынасты бейнелейді.

4. Саясат адамдардың экономикалық және басқа материалдық мүдделеріне байланысты пайда болады. Ал адамгершілік жалпыадамзаттық құндылықты басшылыққа алып, жеке адамға пайда әкелмейді.

5. Саясат биліктің күштеу аппаратына сүйенеді, ал адамгершілік адамның ар-ұятына, қоғамдық пікірге негізделеді.

2. Адам – саясаттың субъектісі мен объектісі

Саясаттың субъектісіне әлеуметтік топтар, таптар, ұлттар, мемлекеттер, саяси партиялар, қозғалыстар жатады.

“Тұлға” деп қоғамдық өмірдің нақтылы тарихи жағдайлары қалыптастырған, саналы іс-әрекет ете алатын, өз әрекетіне жауап беретін, еңбек етіп қарым-қатынас жасаушы, айналадағыны танып-білуші жеке адамды айтады.

Субъект деп белсенді іс-әрекет жасаушы, сана мен жігері бар жеке адам немесе әлеуметтік топты айтады.

Объект деп субъектінің танымдық және басқа іс-әрекеті неге бағытталса, соны айтады.

Қандай адам болмасын белгілі бір әлеуметтік топқа, тапқа, ұлтқа, мемлекетке жатады. Осының өзі де өмір жағдайы мен іс-әрекетіне, саясатқа жанама түрде тартылады. Сонымен қатар ол басқаларға қарап еліктеп, белгілі амал, әрекет жасайды, оны өзінше дәлелдейді. Сөйтіп, ол саясатқа тікелей қатысады, саясаттың субъектісіне айналады.

Саясатпен кәсіби айналыспайтын "орташа" адам саясаттың толық субъектісі болуы үшін ол әлеуметтік мұқтаждықтар мен мүддені, ондағы қайшылықтардың неден туғанын және оларды жою жолдарын, өз басының пайдасы әлеуметтік мүдденің мүмкіншілігімен қаншалықты сәйкес келетінін білу керек.

Саясатқа қатысу шамасына қарай оларды мынадай түрлерге бөлуге болады.

1. Саясатқа айтарлықтай әсер етпейтін, оған селқос қарап, белсенділік білдірмейтін қоғамның қатардағы қарапайым мүшесі.

2. Қоғамдық ұйымға, қозғалысқа мүше болатын, бірақ саяси жұмысқа тура араласпайтын азамат.

3. Саяси ұйымдардың мүшесі болып есептелетін, саяси өмірге саналы түрде, өз еркімен тікелей араласатын адам.

4. Қоғамдық, әсіресе саяси қайраткер.

5. Саяси қызметтің арқасында күн көріп, табыс тауып, оны өмірінің мақсатына айналдырған кәсіби саясаткер.

6. Ұйымдастырушы, идеялық, ресми не бейресми, абырой, бедел ең "соңғы саты" болып саналатын саяси басшы, көсем.

Адамның саяси өмірге қатысуға мүмкіндік беретін құқығы конституциялық сипаттағы қарапайым демократиялық еркіндікке тікелей байланысты.

Тұлғаның саяси өмірге белсенді араласуы үшін материалдық, әлеуметтік-мәдени, саяси-құқықтық алғышарттар қажет. Ең алдымен, адамның ішер тамағы, киер киімі, жатар орны, тұрмыс жағдайы, белгілі бір дәрежеде білімі, кәсіби дайындығы, саяси мәдениеті болуы керек.

Мемлекеттің жақсы тұрмысы оны демократиялық негізде тиімді басқаруға керекті көпшілікке жоғары білім, кәсіби дайындықты қамтамасыз етеді. Білімді адамның мәдениеті де жоғары болады.

3. Саяси жүйедегі адам құқығы мен бостандығы

Саяси ғылымда негізгі орын алатын және мәні өте зор мәселелердің бірі – жеке адамның құқығы мен бостан-

дықтары. Жеке адамның құқығы деп адамның белгілі игілік алуын қамтамасыз ететін адамдар мен мемлекет арасындағы ережелердің өзара қатынастарын айтады. Жеке адамның бостандығына оған өз қалауынша орындауға мүмкіндік беретін, мемлекет пен адамдардың арақатынасының принциптері жатады.

Адам өмірге келгенде тең болып туады, мұны Аристотель табиғи құқық деп атаған. Феодализм уақытында әр таптың өзгеше құқығы болды. Ал капитализм уақытында құқық либерализммен байланысты болды. Либералдар монархияның билігін парламент арқылы шектеп, сайлау құқығын кеңейтуді және саяси бостандықты өрістетуді талап еткен болатын.

Жеке адам құқығы мәселесіне аса зор үлес қосып, тарихта өшпес мұра қалдырған ойшылдарға Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.Монтескье, Ж.Ж.Руссо, И.Кант, Т.Джефферсон, Т.Пейн және т.б жатады. Олар адам құқығының негізгі қағидаларын ең алғаш анықтап, белгілеп берді. Мысалы: 1776 жылы 4 шілдеде АҚШ-та Тәуелсіздік Декларациясы бекітілді. Мұнда барлық адамдардың өмір сүруге, еркіндікке, жеке меншікке, бақытқа ие болуға тең құқығы бар, үкімет билігінің қайнары – халық, үкімет – халықтың қызметшісі, барлық мемлекеттік өкімет халықтың мүддесіне жұмыс істеуге тиіс, ал егер олар бұл сенімді ақтамаса, халықтың ондай ұнамсыз, лайықсыз үкіметті жоюға еркі бар: өкіметтің заң шығарушы, атқарушы, сот билігі болып бөліну керектігі, т.с.с. айтылған.

АҚШ-тың Тәуелсіздік Декларациясында көрсетілгендей, негізгі баптар конституциялық түрде 1789 жылы Францияның адам және азаматтар құқығының Декларациясында да бекітілді.

26 мемлекет ұлтшылдыққа қарсы, адам өмірі, бостандығы туралы, тәуелсіздігі оның құқықтары мен әділеттілік үшін күресу еркіндігі жайлы Декларация қабылдады.

1948 жылы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы адам құқықтарының халықаралық Декларациясын қабылдады. Онда адам құқықтары ғана емес, оларды қорғау шаралары да қарастырылады.

1948 жылы геноцидтің алдын алу және ол үшін жаза қолдану туралы конвенция, 1965 жылы нәсілдік алалаушылықтың барлық түрін болдырмау туралы конвенция, т.с.с. қабылданды.

БҰҰ шешімі бойынша, 10 желтоқсан жыл сайын дүние жүзінде адам құқығының күні ретінде атап өтіледі.

Қазіргі саяси ғылымда адам құқығына байланысты өр түрлі көзқарастар бар:

1. Табиғи-тарихи бағыттағы жақтаушылардың ойынша, адамның табиғи құқықтарының пайда болуы мемлекетке не заңға байланысты емес. Мемлекет бұл құқықты сыйлап, қамтамасыз етуі немесе оларды бұзуы, басып-жаншуы мүмкін, бірақ оларды ешқашан еш адамнан тартып ала алмайды дейді.

2. Заңдылық-позитивтік бағытты қолдаушылар, керісінше, азаматтардың құқығының пайда болар, шығар жері, көзі мемлекет те деп санайды. Жеке адамның құқығына тек қана мемлекет кепіл келтіріп, шарт бола алады.

3. Марксизм де адам құқығын мемлекеттік құқыққа бағындырып, тәуелді етеді. Марксизм коммунистік қоғамда мемлекетте, саясат та, құқық та болмайды дейді.

Қазіргі кезде әлемдік саяси ғылымда адам құқығына табиғи-тарихи тұрғыдан қарап, соған орай түсіну басым. "Адам құқығы" тар және кең мағынада қолданылады. Кең мағынасына жеке адамның құқығы мен бостандықтарының өте бай барлық түрдегі жиынтығы кіреді. Тар мағынада мемлекет тарапынан берілмеген, ол тек конституциялық түрде жеке мемлекеттік шеңберде бекітілген құқықты білдіреді.

4. Жеке адамдардың құқықтарының жіктелуі

Қазіргі уақытта жеке адамның құқықтары негативтік, позитивтік, азаматтық, экономикалық, мәдени болып жіктеледі.

Негативтік – бостандық, мемлекет тарапынан жеке адамға зорлықтың, шектеудің жоқтығын білдіреді. Бұл

еркіндік үкімет тарапынан адамды қауіп-қатерден, бостандықты бұзып, бұрмалайтын жағдайлардан сақтайды.

Позитивтік құқықтар таңдау, талғау еркіндігін, ең бастысы, адамның өз мақсатына жете алушылықты, жеке дамуға қабілеттігін көрсете білуді білдіреді. Мұнда мемлекеттің, ұйымдардың азаматтарды қайсыбір игіліктермен қамтамасыз етуі, белгілі әрекеттерді іске асыруға мүмкіндік жасауы көрсетіледі.

Азаматтық құқық – мемлекеттің қол астындағы азаматтардың барлық құқықтарының жиынтығы. Азаматтық құқыққа табиғи, адамнан ажыратылмайтын, адамдардың құқықтары кіреді. Оған өмір сүруге, еркіндікке жеке адамның дербес құқығы, ар-абыройы мен атағын, қадір-қасиетін қорғау қасиеті, айыпталушыны қорғауға бағытталған әділ, тәуелсіз және ашық сотқа жазылған хат және телефон арқылы сөйлескен сөздің құпиялылығы, бір жерден екінші жерге еркін барып келуі, тұрақты қоныс таңдау, оның ішінде қандай мемлекеттен болмасын біржолата кетуі немесе қайтып оралу бостандығы және т.б. құқықтар жатады.

Экономикалық құқыққа жеке адамның тұтыну заттарын, жеке меншігін, жұмыс күшін, іскерлігін еркін пайдалана алуы жатады.

Мәдени құқық адамның рухани дамуын өрбітіп, өрістетуге бағытталады. Оған білім алуға, мәдени құндылықтарды көруге, өнер мен техникалық жасампаздыққа, қоғамның мәдени өміріне еркін араласуға құқығы және т.б. жатады.

Адам құқын орындау халықтар арасында сенімді нығайтуға, адамгершілік қатынастарды дамытуға, бейбітшілікті сақтауға кепіл бола алады.

№ 11 Дәріс

Саяси әрекет мәні, мақсаттары, әдісі және амалдары

Дәріс жоспары:

1. Әлеуметтену. Қоғамның әлеуметтену құрылымы.
2. Әлеуметтік қауымдастықтардың құрылымы.
3. Қоғамдық әлеуметтік айырмашылықтар және оны тудыратын факторлар.
4. Саяси әрекет. Саяси қызмет, мақсаты.

1. Әлеуметтену. Қоғамның әлеуметтену құрылымы

Адам саяси өмірге бірден араласа қоймайтыны белгілі. Ол бірте-бірте әлеуметтеніп, саяси субъектіге айналады.

Саяси әлеуметтену деп қоғамдық процестердің ықпалының нәтижесінде жеке адамның белгілі бір саяси рөл атқарып, әлеуметтік-саяси қалыптасуын айтады. Саяси әлеуметтену отбасы, құрдастар тобы, мектеп, саяси ұйым сияқты өмірдің сан саласының ортасында пайда болып, одан әрі өрбиді. Ол тәрбие, үлгі-өнеге, саяси насихат, өмір салтының ықпалы және өзінің саяси тәжірибесі арқылы іске асады. Оның қалыптасуына сол кездегі тарихи дәуір, шет елдердегі жағдай, осы мемлекеттің саяси әлеуметтік, экономикалық, мәдени дамуы, үстемдік етіп отырған қоғамдық тәртіп сипаты, топтық, таптық, ұлттық өзгешеліктер және т.б. әсер етеді.

Саяси әлеуметтену жалпы тәрбие жұмысының құрамдас бөлігі ретінде отбасынан басталады. Ата-ана балаға үйретпесе де, жас бала олардың айтқан сөздерін, пікірлерін естіп, ұғып жүреді. Қандай жағдайда олардың қалай іс-әрекет жасайтынын байқайды. Осыдан бала саяси өмірге қатысу, қатынаспауын шешеді. Мұның барлығы отбасындағы тікелей әлеуметтену болады. Бұл баланың кейін өскендегі жасайтын саяси іс-әрекетіне жанама әсер етеді. Мысалы, үй-ішіндегі сыйластық, амал-әрекетке икемділік, өз көзқарасына келетін мәселелерді талқылай білу,

агрессивтік бағытқа бейімділік немесе одан аулақ болу, т.с.с. Сонымен болашақтағы адамның саяси іс-әрекетіндегі ерекшеліктері отбасында қалыптаса бастайды.

Отбасымен қатар адамның болашақтағы саяси іс-әрекетіне өзіне тетелес құрдастар тобының да әсері болады. Оған:

1. Баланың отбасында естіп, түйген көзқарастарын салыстыратын алғашқы жиналыс алаңы;

2. Олардың арасында ұйымға ұқсас өзіндік тәртіптері болады.

Мұның бәрі баланың санасына сіңіп, болашақтағы жүріс-тұрысына, саяси іс-әрекетіне әсер етеді.

Саяси өлеуметтенуге – мектеп, жастар ұйымдары, әскери, қоғамдық-саяси ұйымдар да әсер етеді.

Сондай-ақ радио, теледидар, баспасөз, өдебиет, өнер әсер береді.

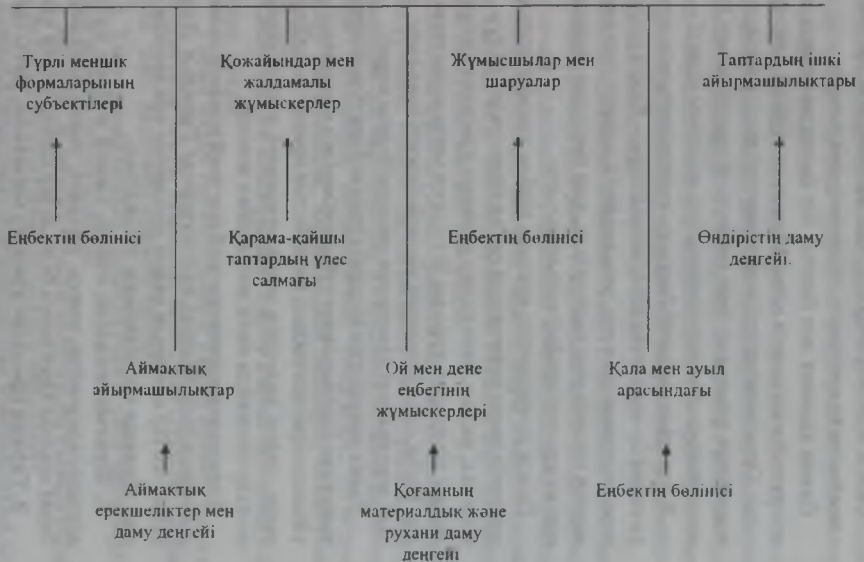
Негізгі өлеуметтік қауымдастықтар:

1. Таптық;	5. Этникалық;
2. Кәсіптік;	6. Демографиялық;
3. Территориялық;	7. Өндірістік, т.с.с.
4. Білім сипаты;	

2. Өлеуметтік қауымдастықтардың құрылымы

1. Өлеуметтік-таптық.	{ жұмысшылар, шаруалар, зиялылар, қызметкер, капиталистер, кәсіпқойлар, кәсіпорын иелері, т.с.с.
2. Өлеуметтік-этникалық	{ ұлттар, ұлыстар, ұлттық, этникалық, этнографиялық топтар.
3. Өлеуметтік-кәсіптік	{ нақты мамандық бойынша және ой еңбегі, дене еңбегі салаларында қызмет жасайтындар.
4. Өлеуметтік-демографиялық	{ еркек, әйел, балалар, жастар, қарттар.
5. Өлеуметтік-территориялық.	{ республика, штат, аймақ, облыс.
6. Өлеуметтік-өндірістік	{ белгілі бір өндіріс салаларында, сол сияқты арендаторлар, фермерлер, еңбек ұжымдары, т.б.
7. Табыс мөлшері бойынша	{ өмір сүру жағдайы төмен, орта және жоғары табыс алатындар.
8. Білім деңгейі сипаты бойынша	{ білімі төмен, орта, жоғары дәрежедегілер, гуманитарлық, техникалық, т.б.

3. Қоғамдық әлеуметтік айырмашылықтар және оны тудыратын факторлар

4. Саяси әрекет. Саяси қызмет. Мақсаты

Саяси әлеуметтенудің, білім, тәжірибенің негізінде адам саяси іс-әрекетке, қызметке араласады.

Саяси қызмет деп белгілі бір саяси мақсатты жүзеге асыруға бағытталған адамдардың әр түрлі іс-әрекетін айтады. Оған мемлекеттік институттардың, партиялардың қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың және барлық азаматтардың саяси іс-қимылы, жұмысы кіреді.

Қоғамдық өмірдегі басқа қызметтермен салыстырғанда саяси іс-әрекеттің айырмашылығы – билік үшін күрес немесе оған ықпал ету, мемлекеттік істерге қатысу, әлеуметтік топтар мен таптардың, ұлт пен ұлыстардың мақсат-мүдделерінің байланыстылығы.

Саяси іс-әрекеттің ерекше түріне азаматтардың мемлекеттік және партиялық органдарға үндеу салуы, газет, журнал, радио, теледидар редакцияларына қазіргі жағдайды жақсарту туралы білдірген ынта-ықыласы жатады. Бірақ олар адамның жеке басының ғана емес, қоғамдық мүдделерді қамтитын сипаты болуы керек.

Басқа әлеуметтік іс-қимылдар субъектілерімен салыстырғанда саяси қызмет субъектілерінің ерекшелігі – олар ұйымдасқан қоғамдық күш болып әрекет жасайды. Мысалы, саяси лидердің жеке іс-әрекеті ұжым тарапынан қолдау тапқанда ғана жетістікке жетеді.

Адам саяси қызметке жайдан-жай араласа салмайды. Американың белгілі саясатшысы Гарольд Ласауэль (1902-1978) адамның саяси қызметке араласуын мынадай бірнеше себептермен түсіндіреді.

1. **Прагматикалық себеп.** Саяси өмірге қатынасу арқылы адам өзіне, топқа, ұжымға, тапқа, қоғамға, қала берді жалпы адамзатқа белгілі бір пайда өкелу үшін.

2. **Тарихи процеске араласу ықыласы, үмтылысы арқылы** қоғамды өзгертуге қатысып, тарихта өз ізін, атын қалдыру үшін.

3. **Ауыр халге түскен адамдарға жәрдемдескісі келіп,** я болмаса, халқының, елінің, жалпы азаматтық тағдыры-

на алаңдаушылық білдіріп, саясатқа риясыз, пайда көздемей қатынасу.

4. **Топтардың түрткі болуы.** Бір топ, ұжым, қоғам адамды қатарына тартып, өз мақсат-мүдделеріне сәйкес саясатқа араластырады.

5. **Жеке басының қамы үшін.** Саясатқа араласу арқылы өзін қоғамда танытып, билік өкілдіктерін иеленіп, өзінің материалдық және басқа қажеттіктерін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар адамдардың саяси іс-әрекетке белсене араласуы қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына да байланысты.

Саяси қызметте демократиялық дәстүрдің мәні зор. Мысалы, Батыс елдерінде сөз, баспасөз, ой-пікір бостандығының адамның құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуі, биліктің тармақталуы және соған сәйкес қызмет етуі өдеттегі жағдай. Мұның бәрі адамның еркін дамуына жағдай жасайды.

Сонымен бірге жұртшылықтың арасында саяси өмірге немқұрайды, селқос қарайтындар, азаматтық міндетін атқарудан бас тартатындар да кездеседі. Ондайды абсентеизм (латынның "келмеген кісі" сөзі) дейді. Ол әсіресе сайлау науқанында, адамдардың сайлауға келмеуінен көрінеді.

Саяси өмірге немқұрайды қарау көбіне саясатқа сенбеуден туады:

1. Ресми билік органдарының өтірік айтып, жалған мағлұматтар беруі. Мысалы, КСРО уақытында "халық жауы" деп, қаншама адамды қырды.

2. Үміткерлер сайлау алдында уәдені үйіп-төгіп беріп, кейін жүзеге аспай қалады.

3. Жоғары лауазымды қызметкерлердің қызмет бабын асыра пайдалануы (жемқорлықпен айналысу).

Қазіргі қоғамымыз демократиялық болғандықтан, азаматтардың өздері жоғарыдай келеңсіз жағдайларды әшкерелеп, ашып, түзеп, оған жол бермегендері дұрыс. Сонда оң жетістіктерге жетуімізге болады.

5. Саяси іс-әрекеттің әдіс амалдары

Саяси іс-әрекеттерінің мазмұны, сипаты, әдіс-тәсілдеріне қарай саяси қызмет реформаторлық және революциялық болып бөлінеді.

Реформаторлық саяси қызмет қоғамдық құрылысты және оның институттарын жетілдіру үшін билік жүйесіне, саяси қызметтердің түрлі жақтарына өзгерістер енгізуді қалайды.

Революциялық саяси қызмет қоғамның барлық әлеуметтік-экономикалық саяси құрылымында түбегейлі төңкеріс жасауды мақсат етеді.

Саяси қызметтің нәтижесінде саяси шешімдер қабылданады. Саяси шешімге келу деп саяси билік үшін күреске немесе оны іске асыруға байланысты мақсат пен оған жету жолдарын таңдап, белгілі бір тоқтамға келуді айтады. Мұнда:

1. Қай топтың іс-әрекеті болса, соның мүддесін қорғауға тырысады.

2. Бұл күреске қатысушы күштердің ара-салмағын, қалай орналасқанын ескереді.

Саяси шешім ресми нұсқау, бағдарлама, мәлімдемелер, т.с.с. арқылы іске асады. Шешім қабылданған соң, оны жүзеге асыру мынадай жолдардан өтеді:

1. Шешім қабылданған соң, алға қойған мақсат орындалғанша ол жолдан таймаған жөн;

2. Оны жүзеге асыратын тиімді амал, әдістер қарастырып, халықты жұмылдыра білу;

3. Қойған мақсатқа қарсы бағытталған әрекеттерге тиянақты тойтарыс бере алу;

4. Қабылдаған шешімді жүзеге асыра алатын қоғамның үлкен топтарынан қолдау таба білу.

Қоғам дамуының өзекті мәселесі төңірегінде іс-әрекеттің пікір алысу, жан-жақты талқылау, мәдениетті айтысу өркениеттілікті білдіреді.

Тоталитаризмнен демократиялық қоғамға өтудегі мәселелер

Дәріс жоспары:

1. Демократиялық қоғамға өту жолдары.
2. Бір қоғамнан екінші бір қоғамға бейімделу мәні.
3. Саяси бейімделудің кезеңдері.

1. Демократиялық қоғамға өту жолдары

Әр түрлі елдердің демократияға бейімделу жағдайларын талдап, қорыта келіп, ғалымдар бұл жолда белгілі бір жүйелілік болуы керек дейді.

Теориялық жақтан алғанда бұл мәселеде екі түрлі: либералдық және консервативтік көзқарас бар.

Либералдар жаңа жағдайға көшуде орта тапқа, халықтың білім дәрежесіне баса назар аударады. Мұнда төбе топ (элита) және қатардағы азаматтардың бұл процеске тартылу деңгейі шешуші рөл атқарады. Себебі, солардың арқасында саяси реформалар атқарылады.

Консерваторлардың ойынша, демократиялық үрдісте тәрбиеленген, билік институттарын дұрыс пайдаланып, басқара білмейтін халықты билікке араластырудың керегі шамалы. Сондықтан дамып келе жатқан елдердің жаңа жағдайға бейімделуі үшін мықты саяси тәртіп, тұрақсыздықты тежей алатын заң, беделді саяси партия, авторитарлық тәртіп болуға тиіс дейді. Солар ғана билікке саяси басшылық жасай алады, мемлекетте мықты бюрократия қалыптасады, реформаларды кезең-кезеңмен жүйелі түрде жүзеге асыруға болады деп түсіндіреді.

Әр елдің даму сатысына байланысты бейімделуі әр қилы.

Экономика саласында:

1. Өндірістің тауар-ақша арқылы реттелуі;
2. Мемлекеттер арасында экономикалық және сауда қатынастарының кеңеюі;

3. Ғылыми жетістіктер мен алдыңғы қатарлы технологияларды кеңінен тарату;

4. Білім мен ғылымды дамытуда қаражатты көбейту, т.с.с.

Әлеуметтік салада:

1. Сословиелік-касталық бөліністерді жою.

2. Бір жіктен екінші жікке кедергісіз өтуге болатындай ашық қоғам орнату, т.с.с.

Саяси салада:

1. Билікті алуан түрлілік тұрғыда ұйымдастыру.

2. Адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау.

3. Саяси қатынастарды кеңейту, жетілдіріп отыру.

4. Саяси шешімдерді, кикілжіндерді шешкенде мәмілеге келу.

Бұрынғы социалистік елдер бірінен кейін бірі тоталитарлық жүйеден бас тартып, демократиялық жолға түсті. Капиталистік және социалистік жүйеге бөлінудің нышанындай көрінген Берлин қабырғасының күйреуі Шығыс және Орталық Еуропаның арасында жаңа жағдай туғызады. Ал бұрынғы КСРО еліндегі тоталитарлық тәртіп күйреп, оның қарамағындағы республикалар көп жылдар бойы аңсаған егемендігін алып, терезелері тең елдер қатарына қосылды.

Польшаның әлеуметтанушы, саясаттанушысы Ежи Вятордың ойынша, демократияға революция арқылы келуге болмайды. Себебі, революция кезінде зорлыққа жол ашылады, ол зорлық қарсы жақтан да зорлықты тудырады. Сондықтан оған жетудің үш жолы бар:

1. Реформа жоғарыдан басталады. Мұнда авторитарлық басқарушылар жағдайды түсініп, ешкімнің зорлығынсыз, өз еріктерімен саяси жүйені өзгертеді. Мысалы, Түркия президенті Ататүріктің басқаруы осылай болды.

2. Амалсыздықтан биліктен бас тарту. Мысалы, 1974 жылы Грекия басқарушы полковниктері Кипрде әскери төңкеріс жасамақ болды. Оған жауап ретінде Түркия Кипрге әскер кіргізіп, нәтижесінде арал екіге бөлінеді. Грекия АҚШ-қа арқа сүйемек болып еді, бірақ олар қолдамады. Сондықтан билік басындағы грек полковниктері амалсыздан билікті азаматтық үкіметке берді.

3. Билік басындағылар оппозициядағылармен келісімге келу арқылы авторитарлық тәртіптен демократияға өтеді. Мысалы, Испания (Франко өлгеннен кейін), Оңтүстік Корея, Польша, Венгрия және т.б.

Авторитарлық тәртіптің күйреуінің бірнеше себептері бар:

1. Ол тәртіпті өмірге әкелген мақсаттардың орындалуы;

2. Сол тәртіптің шеңберінде шешілмейтін қайшылықтардың көбеюі;

3. Авторитарлық тәртіп дағдарысқа ұшыраған кезде өз елдеріндегідей демократиялық тәртіпті орнатқылары келген дамыған Батыс елдерінің ықпалы мен қысымы.

Қазіргі кезеңдегі демократияға көшу ТМД елдерінің алдында да тұр. Біреулер Батыс үлгісіне, енді біреулер Шығыс үлгісіне жүгінеді.

Батыстан – жеке адамның еркіндігі мен бостандығын жоғары қою, оны мемлекеттің езгісінен босату, олармен сауда-саттықты өрістету, тәжірибелерінің жақсы жақтарын қабылдау, мәдениетін алу, т.с.с.

Ал Қазақстан Шығыс үлгісіне көбірек сүйенеді. Оған дәлел – діні, мәдениеті, бұрынғы жазуы. Мәдениет бізге ең алдымен сол жақтан келді. Шығыс мәдениетіне қазақтардағыдай қауымдастық, ұжымдастық, туыстық жақын. Ал Жапония басқа елдердің ең жақсы жақтарын қабылдай отырып, өзіндік ерекшеліктерін, тәлтумалығын жоғалтпайды. Ұлттың бар күшін Батыстың ең жақсы жаңа технологияларын меңгеруге жұмсап, жұмылдырып, әлемдегі ең озық, дамыған елдердің біріне айналды.

Егер республикамыз өркениетті елдердің даму жолын, тәжірибесін терең саралап, орынды пайдалана білсе, олардың жіберген қателіктерін қайталамай, реформаны жылдам жүргізуге болар еді. Батыс елдері реформаны жасағанда халықпен кеңесе отыра істейді. Халықтың келісуінсіз демократияны орнату қиын.

Біздің халықтың санасына авторитарлық тәртіп сіңіп қалған. Сондықтан халықтың саяси мәдениетін көтеру басты мақсаттардың бірі болуға тиіс. Олар өз құқықта-

рын, бостандықтарын қорғай білулері керек. Бұл жолда алдымен конституцияда көрсетілген қағидалар: құқықтық мемлекеттің принциптері, оның демократиялық негіздері, мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық екендігі, оның құқықтары мен бостандықтарының мүлтіксіз сақталуы, биліктің заң шығарушы, атқарушы, сот билігіне тармақталуы және т.б. ережелердің қалтқысыз орындалғандары шарт.

Елде экономикалық саяси, құқықтық реформалар үздіксіз жүріп жатады. Ол – өмір талабы. Либералдық демократиялық жолға түсу – бүгінгі таңда дамудың ең басты мақсаты. Ол жалпы адамзаттық құндылыққа жатады. Біздің мақсатымыз – ата-бабамыздың дәстүр ерекшеліктерін сақтай отырып, алдыңғы қатарлы елдердің өркеніетті тәжірибесін бойға сіңіріп, нағыз демократиялық жолға түсу.

2. Бір қоғамнан екінші бір қоғамға бейімделу мәні

Қоғам әрқашан өзгеріп, дамып отыратындығы белгілі. Соған орай саяси жүйелер де өзгеріп, бір жай-күйден екінші қалыпқа ауысып, дамып отырады.

Саяси даму деп саяси іс-қимылдар, саяси мәдениетте және жалпы саяси жүйеде өзгерістерге өкелетін процесті айтады.

Саяси дамудың эволюциялық және революциялық түрлері бар:

Эволюциялықта қоғамдық-саяси өмір біртіндеп, баяу дамиды.

Революциялық дамуда қоғамның барлық әлеуметтік-экономикалық саяси құрылымы түбегейлі төңкеріске ұшырайды. Ол қарулы және бейбіт жолмен іске асуы мүмкін.

Әлеуметтану – қоғам дамуын дәстүрлік және қазіргі деп бөледі.

Дәстүрлік даму экономика өлсіз, аграрлық шаруашылықпен айналысады, отбасылық, рулық, тайпалық бай-

ланыстар қатты дамыған, халықтың көпшілігі сауатсыз, т.с.с.

Қазіргі қоғам индустриалды, жоғары индустриалды қоғам болып есептеледі. Ол рационализмге, ақыл-парасаттыққа, баяндылыққа негізделеді. Бүгінгі адам өзінің іс-әрекетінде алдына саналы мақсат қойып, соған жетер жолды, әдіс-тәсілдерді таңдап, табанды түрде оларды іске асыруға тырысады.

Дәстүрлік қоғамнан қазіргі қоғамға өтудің, соған бейімделудің әр түрі бар:

1. Құрылымдық бейімделу. Оған индустриаландыру, қазіргі нарықтық капитализмнің қалыптасуы, адамдардың сауаттылығы, жұмыс бастылық құрылымның түбегейлі өзгеруі, білікті мамандар, орта және әкімшілік қызметкерлер үлесінің көбеюі, т.с.с. жатады.

2. Азаматтық. Бұл принцип барлық ересек адамдарды мемлекет басқару ісіне тартып, қатынастыруға бағытталған.

3. Саяси қатынасу. Азаматтарға қоғамның саяси өміріне белсене қатынасуына кең жол ашылады. Мысалы, сайлау жасына келген адамдардың сайлау және сайлануға құқықты болуы.

4. Қазіргі адам. Мемлекеттік, қоғамдық жұмыстарға белсене араласатын жаңа адамның қалыптасуы.

Американың зерттеушісі А.Инкельстің тұжырымы бойынша, қазіргі адамның мынадай ерекшеліктері болуы керек:

А) қандай мәселе болмасын оған әр түрлі қарауға болатынын, соншалықты пікір тууын біледі;

В) қоғамдық өмірді түсініп, ұғынғанда өткенге, бұрынғыға бағдар ұстамайды, қазіргі мен болашақты ойлайды;

С) индустриалды технологияның қисынын біледі, белгілі түсінігі бар.

5. Саяси бейімделудің кезеңдері.

Дәстүрлік қоғамнан қазіргі қоғамға бейімделу тұжырымдамасының екі түрпаты бар:

1. Өзіндік ішкі себептерден пайда болып, соған бейімделу. Мысалы: Ұлыбритания, АҚШ баяу даму нәтижесін-

де қоғамның баянды құрылысына өтуді басынан кешірді. Бұл "табиғи" болып саналады.

2. Өмір сапасы жағынан жоғарыдағылардың жолын қуушылар – "қуалай дамушы" елдер болады.

Саяси бейімделу алғашында:

А) дамып келе жатқан елдердің батыс үлгісі бойынша демократиялануы;

В) батысқа бейімделу "үшінші елдердің" табысты әлеуметтік-экономикалық өсуіне жағдай жасайды;

С) бұл елдер дамыған Батыс Еуропа елдерімен және АҚШ-пен белсенді қарым-қатынасының, ынтымақтастығының нәтижесі ретінде қабылданған.

"Қуалай дамуды" жүзеге асырудың басты амал-әдісі – Батыс мемлекеттерінің көмегінің арқасы деп есептеледі.

Демократиялық жолда ең алдымен саяси тұрақтылыққа үлкен мән беріледі. Онсыз айтарлықтай әлеуметтік-экономикалық жетістіктерге жету мүмкін емес.

СЕМИНАР САБАҚТАРЫ

1-семинар

Демократия – әкімет билігін іске асыру түрі

1. Демократия және даралыққа табынушылық.
2. Жариялылық, плюрализм, шыдамдылық, либерализм. Олардың қазіргі заманғы Қазақстандағы маңызы.
3. Теңдік. Теңдік түсінігі. Теңдік пен теңгермешілік.

2-семинар

Саяси партиялар және партиялық жүйе

1. Таптық және тапаралық партиялар.
Таптардағы ұқсаған топтар мен әлеуметтік қабаттардың партиялары.
2. Партия әрекеттерінің құқықты реттелуі.
3. Қазақстандағы көп партиялық жүйенің қалыпта-
су проблемалары және оның келешегі.

3-семинар

Саяси әрекет мәні, мақсаттары, әдісі, амалдары

1. Саяси әрекеттің негізгі принциптері мен ережелері.
2. Жеке мақсаттарды жалпылық мақсаттарға бағындыру, жақын мақсаттарды соңғы мақсаттарға бағындыру, негізгі емес мақсаттарға бағындыру.
3. Экстремизм мен әрекетсіздіктің қаупі.

4-семинар

**Тоталитаризмнен демократиялық қоғамға өтудің
маңызды мәселелері**

1. Саяси дамудағы терістеу және мирасқорлық.

2. Тұрақты демократияға ауысудың мүмкіндіктері мен жағдайлары. Азаматтық келісімге келудің ұтымды жолын іздеу.

3. Қазақстандағы қайта құру және дүниежүзілік төжірибе.

5-семинар

Сыртқы саясат әрекеті және дүниежүзілік барыс

1. Халықаралық қатынастар: анықтамасы, факторлары, субъектілері, жіктеу.

2. Сыртқы саясат: анықтамасы, қызметтері, жүзеге асыру жолдары мен мақсаттары.

3. Қазіргі кезеңдегі геосаясат мәні. Геосаясаттың негізін қалаушылар. Қалыптасу кезеңдері. XX ғасырдағы геосаяси тұжырымдар.

6-семинар

Саяси жүйе және билік

1. Саяси жүйе және билік институттары.

2. Саяси жүйенің негізгі нормативтері.

3. Қазақстандағы саяси жүйе.

7-семинар

Саяси жүйедегі адам

1. Адам – қоғамның жігерлі субъектісі.

2. Жеке Адам мен топтар арасындағы қатынас.

3. Жеке тұлға және қоғам.

8-семинар

Қоғамдық ұйымдар

1. Қазақстандағы қоғамдық саяси ұйымдар мен қозғалыстардың қоғамдағы орны.

2. Кәсіподақтар, қызметі, міндеттері.

3. Қазақстан Республикасындағы қоғамдық ұйымдардың қалыптасу жағдайлары.

ҚОСЫМША МАТЕРИАЛДАР

ҚазССР Мемлекеттік егемендігі туралы

Декларациясы

"ҚазССР Жоғарғы Советі Қазақстан халқының еркін білдіре отырып, ҚазССР Мемлекеттік егемендігін жариялайды және осы Декларацияны қабылдайды".

Алматы, 1990 жылғы 25 қазан

ҚазКСР Президентінің Жарлығы

Семей ядролық полигонын жабу туралы Қазақ КСР-нің территориясындағы Семей облысында 1949 жылдан бері ядролық қару сынау жүзеге асырылып келді. Осы уақыттың ішінде онда 500-ге жуық ядролық жарылыс жасалып, оның өзі мыңдаған адамдардың денсаулығы мен өміріне нұқсан келтірді.

Қазақ КСР – КСРО мен АҚШ арасындағы стратегиялық әскери тепе-теңдікті қамтамасыз еткен ядролық потенциалды жасау жөніндегі өз борышын орындағанын ескеріп және республика жұртшылығының талаптарына құлақ асып қаулы етемін:

1. Семей ядролық сынақ полигоны жабылсын!

Қазақ КСР-нің Президенті

Н.Ә. Назарбаев

Алматы, 1991 ж. 29 тамыз.

Қазақстан – 2030

Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеу, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы

Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы

3. Ұзақ мерзімді басым мақсаттар мен оларды іске асыру стратегиялары. Біздің еліміз бен айтқан перспективаларға қол жеткізу үшін мынадай ұзақ мерзімді жеті басымдықты іске асыру қажет:

1. Ұлттық қауіпсіздік. Аумақтың тұтастығын толық сақтай отырып, Қазақстан тәуелсіз егемен мемлекет ретінде дамуын қамтамасыз ету.

2. Ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуы. Қазақстанға бүгін және алдағы ондаған жылдар ішінде ұлттық стратегияны жүзеге асыруға мүмкіндік беретін ішкі саяси тұрақтылық пен ұлттық біртұтастықты сақтап, нығайта беру.

3. Шетел инвестициялары мен ішкі жинақталымдардың деңгейі жоғары ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу.

4. Қазақстан Азаматтарының денсаулығы, білім мен әл-ауқаты.

5. Энергетика ресурстары.

6. Инфрақұрылым, әсіресе көлік және байланыс.

7. Кәсіби мемлекет.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫНАН:

9-бап.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері – Елтаңбасы және Әнұраны бар. Олардың сипаттамасы және пайдалану тәртібі конституциялық заңмен белгіленеді.

34-бап.

Әркім Республиканың мемлекеттік рәміздерін құрметтеуге міндетті.

(1995 жылғы 30 тамызда өткен Республика референдумында қабылданған).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ

"Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері туралы конституциялық заң күші бар"

Жарлығы

"Қазақстан Республикасының Президенті мен жергілікті өкімдерге уақытша қосымша өкілеттік беру туралы" 1993 жылғы 10 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабына сәйкес және Қазақстан Республикасы Конституциясының 9-бабын іске асыру мақсатында осы Жарлықты шығарамын.

І т а р а у

ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕР

1-бап. Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері:

1) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы;

2) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы;

3) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны болып табылады.

2-бап. Мыналар бекітілсін:

1) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Туының бейнесі (сызба және түрлі-түсті бейнелері қоса беріледі).

2) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының бейнесі (ақ-қара және түрлі-түсті бейнелері қоса беріледі).

3) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының музыкалық редакциясы мен мәтіні (қоса беріледі).

3-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы мен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасын жасау.

– Кітапта терминдер бір ізге келтіріліп алынды.

Белгіленген заң тәртібіне сәйкес рұқсат болған кезде ғана жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының азаматтары, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағында жүрген адамдар Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы мен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын қастерлеуге міндетті.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы мен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын қорлауға кінәлі адамдар Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауапты болады.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ТУЫ

4-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туы – ортасында шұғылалы күн, оның астында қалықтап ұшқан қыран бейнеленген тік бұрышты көгілдір түсті мата. Туды сабының тұсында ұлттық өрнек нақышталған тік жолақ көктеп өтеді. Күн, шұғыла, қыран және өрнек бейнесі алтын түстес. Тудың ені мен ұзындығының қатынасы – 1:2.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туы мен оның бейнесі, көлемдеріне қарамастан, Қазақстан Республикасы Президентінің резиденциясында сақтаулы тұрған Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы эталонының түрлі түсті және сызба бейнелеріне дәлмедәл сәйкес келуге тиіс.

5-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы мынадай жерлерде тігіледі немесе орнатылады:

1) Қазақстан Республикасы Президенті резиденциясының, Қазақстан Республикасы Парламентінің, Қазақстан Республикасы Үкіметінің, Қазақстан Республикасы министрліктерінің, мемлекеттік комитеттері мен өзге де орталық атқарушы органдарының, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының және басқа да соттарының, Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының, мәслихаттарының, жергілікті атқарушы органдарының ғимараттарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының дипломатиялық және сауда өкілдіктерінің, консулдық мекемелерінің ғимараттарында – ұдайы;

2) Қазақстан Республикасы Президентінің кабинетінде, Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенаты

және Мәжілісінің сессия (бірлескен және бөлек) отырыстары, Қазақстан Республикасы Парламентінің Палаталары Бюроларының, Қазақстан Республикасы Үкіметінің отырыстары, Қазақстан Республикасы мәслихаттарының сессиялары өтетін залдарда, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің отырыс залында, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының, оның алқалары мен басқа да соттарының сот мәжілісі залдарында, сондай-ақ дүниеге келген нәрестелерді және некені салтанатты түрде тіркейтін орын-жайларда – ұдайы;

3) егер бұл халықаралық құқық нормалары мен Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарында көзделген болса, Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламентінің Палаталары Төрағаларының, Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің және олардың өкілетті өкілдерінің қатысуымен халықаралық форумдар өтетін ғимараттарда немесе орынжайларда;

4) ресми адамдар ретінде Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының Төрағалары, Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі мінген теңіз кемелерінде, ішкі жүзу кемелерінде және басқа да қатынас құралдарында;

5) белгіленген тәртіппен тіркелген кемелердің бұлқынындағы ту ретінде;

6) Қазақстан Республикасының әскери корабльдері мен кемелерінде – әскери жарғыларға;

7) Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің, Республикалық ұланының әскери құрамалары мен бөлімшелерінде ант қабылдау кезінде;

8) мемлекеттік органдар мен ұйымдардың ғимараттарында – Қазақстан Республикасының Ұлттық мерекесі күні және мереке күндері.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туының бейнесі Қазақстан Республикасының өуе кемелерінде орнатылады.

Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері мен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік

Туының өзге де реттерде міндетті түрде тігілуі немесе орнатылуы көзделуі мүмкін.

6-бап. Ұлттық азаға байланысты Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туы тұғырдың биіктігінің жарты деңгейіне ұлттық аза тұту мерзімі бойына төмен түсіріледі.

Ш т а р а у

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЕЛТАҢБАСЫ

7-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасында көгілдір түс аясында шаңырақ (киіз үйдің жоғарғы күмбез төрізді бөлігі) бейнеленген, шаңырақты айнала күн сәулесіндей таран уықтар шаншылған, оны аңыздардағы пырақтар қанаты көмкеріп тұр. Елтаңбаның төменгі жағында "Қазақстан" деген жазу бар.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасының көшірме бейнесі, көлеміне қарамастан, Қазақстан Республикасы Президентінің резиденциясында сақтаулы тұрған Қазақстан Республикасының Мемлекеттік елтаңбасы эталонының түрлі-түсті немесе ақ-қара бейнесіне дәлме-дәл сәйкес келуге тиіс.

8-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасының бейнесі:

1) Қазақстан Республикасы Президенті резиденциясының, Қазақстан Республикасы Парламентінің, Қазақстан Республикасы Үкіметінің, Қазақстан Республикасы министрліктерінің, мемлекеттік комитеттері мен өзге де орталық атқарушы органдарының, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың ғимараттарында, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Жоғарғы Соты мен басқа да соттарының, Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының ғимараттарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері мен Республикалық ұланының құрамалары мен бөлімдері штабтарының, Қазақстан Республикасының дипломатиялық өкілдері мен консулдық мекемелерінің ғимараттарында;

2) Қазақстан Республикасы Президентінің кабинетінде, Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының

сессия (бірлескен және бөлек) отырыстары, Қазақстан Республикасы Парламентінің Палаталары Бюроларының, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен оның Төралқасының отырыстары, Қазақстан Республикасы жергілікті атқарушы органдарының сессиялары өткізілетін залдарда, Конституциялық Кеңестің отырыс залында, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының, оның алқалары мен басқа да соттарының сот отырысы залдарында, дүниеге келген нәрестелерді және некені салтанатты түрде тіркеу орындарында, Қазақстан Республикасының мемлекеттік және үкімет наградалары тапсырылатын орынжайларда, сондай-ақ, Қазақстан Республикасының шетелдегі дипломатиялық өкілдіктері мен консулдық мекемелерінің қабылдау залдарында;

3) Қазақстан Республикасының Президенті мен оның Әкімшілігінің, Қазақстан Республикасы Парламентінің, оның Палаталары мен олардың Аппараттарының, Қазақстан Республикасы Парламентінің Палаталары Бюроларының, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен оның Аппаратының, Қазақстан Республикасы министрліктерінің, мемлекеттік комитеттері мен өзге де атқарушы органдарының, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Жоғарғы Соты мен басқа да соттарының, Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері мен Республикалық ұланының әскер құрамалары мен бөлімдерінің, мәслихаттардың, жергілікті атқарушы органдарының, Қазақстан Республикасының заңдары мен мөрлерінде және құжаттарының бланкілеріне Елтаңбаның бейнесін орналастыру құқығы берілген мемлекеттік куәландыру кеңселерінің мөрлерінде және құжаттарының бланкілерінде;

4) Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасының Парламенті мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің, Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі мен Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының ресми басылымдарында;

5) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің банк-ноттары мен тиын ақшаларында, Қазақстан Республикасының мемлекеттік ақшалай-заттай лотерея билеттерінде;

6) Қазақстан Республикасы азаматының жеке куәлігі мен төлқұжатында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтарына берілетін басқа да төлқұжаттарда;

7) Қазақстан Республикасының мемлекеттік шекарасына орнатылатын шекара бағаналарында орналастырылады.

Қазақстан Республикасының заңдарымен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы бейнесінің көшірмесін орналастырудың басқа да реттері көзделуі мүмкін.

IV т а р а у

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ӨНҰРАНЫ

9-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Өнұраны:

1) Қазақстан Республикасы Парламентінің;

2) Қазақстан Республикасының Ұлттық мерекесі мен Қазақстан Республикасында аталып өтілетін мерекелік күндерге арналған салтанатты жиналыстар мен отырыстарды ашу және жабу кезінде;

3) Қазақ мемлекеттік теледидары мен радиобабы беретін хабарларда – Жаңа жыл түні 24.00 сағатта; Қазақ мемлекеттік теледидары хабарларында – Қазақстан Республикасының Ұлттық мерекесі күнгі бағдарламасының басында – 25 қазанда, мереке күндері – 1-2 қаңтарда, 8 наурызда, 22 наурызда, 1 мамырда, 9 мамырда, 30 тамызда, 16 желтоқсанда; Қазақ мемлекеттік радиобабы беретін хабарларда – күн сайын республикалық бағдарламаның басталуы мен аяқталуы кезінде;

4) Қазақстан Республикасы халқының өміріндегі аса маңызды тарихи оқиғаларды атап өту құрметіне ескерткіштер, монументтер, құлпытастар мен өзге де құрылыстарды ашу кезінде;

5) Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктері мен өзге де ұйымдары өткізетін дәстүрлі рәсімдер, салтанатты іс-шаралар кезінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы көтерілген кезде;

6) Қазақстан Республикасына ресми сапармен келген шет мемлекеттердің мемлекет басшыларын, парламенттері мен үкіметтерінің басшыларын қарсы алу және шығарып салу кезінде – тиісті шет мемлекеттің Мемлекеттік Өнұраны орындалғаннан кейін;

7) жоғары, орта арнаулы оқу орындарында, жалпы білім беретін орта мектептерде – жаңа оқу жылының баста-

луы мен оқу жылының аяқталуына арналған рәсімдер, сондай-ақ өзге де салтанатты іс-шаралар кезінде орындалады.

Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерімен Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының міндетті түрде орындалуының басқа да реттері белгіленуі мүмкін.

10-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын оркестр, хор, хор-оркестр не өзге де әншілер, не өзге әншілер мен сазды аспаптар орындай алады. Бұл ретте дыбыс жазу құралдары қолданылуы мүмкін.

Әншілер мен әнші-сазды аспаптар орындаған жағдайда Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны толық орындалады, ал сазды аспаптар орындаған жағдайда Әнұранды ішінара орындауға жол беріледі, оның әуені мен қайырмасы бір дүркін орындалады.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны оның мәтінімен және музыкалық редакциясымен дәлме-дәл сәйкестікте орындалуға тиіс.

11-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны көпшілік алдында орындалған кезде, қатысушылар Әнұранды тұрып тындайды.

Қазақстан Республикасының органдары мен ұйымдары шет мемлекеттер аумағында іс-шаралар өткізген кезде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі бекіткен ережелерге сәйкес, олар болған елдің қалыпты практикасы мен жергілікті әдет-ғұрыптары ескеріле отырып орындалады.

12-бап. Мемлекеттік рәміздердің осы Жарлықпен реттелмеген бөлігінде әскери бөлімдерде, әскери корабльдер мен кемелерде, ұлттық қауіпсіздік органдары мен құқық қорғау органдарында, сондай-ақ спорт жарыстары өткізілген кезде қолданылу тәртібі Қазақстан Республикасының заңдарымен белгіленеді.

13-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын дәлме-дәл орындауды бақылау Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, сондай-ақ ұйымдарының басшыларына жүктеледі.

Ү т а р а у

ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕР

14-бап. Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қазақстан Республикасы облыстарының, республикалық маңызы бар қалалары мен астанасының әкімдері тұрақты түрде Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерін насихаттау, азаматтардың бойында Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздеріне құрмет сезімін қалыптастыру жөнінде шаралар кешенін өзірлеп, іске асырсын.

Қазақстан Республикасының Үкіметі:

- 1) өзінің актілерін осы Жарлыққа сәйкес келтірсін;
- 2) осы Жарлықтан туындайтын өзге де шараларды қолдансын.

Қазақстан Республикасының
Президенті

Н.НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1996 жылғы 24 қаңтар

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ТУЫ

(Он екінші сайланған Қазақстан Республикасы Жоғары Кеңесінің VII сессиясында 1992 жылғы 4 маусымда қабылданған. Авторы – суретші Ш.О. Ниязбеков).

Бет жағы

Сырт жағы

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы – ортасында шұғылалы күн, оның астында қалықтап ұшқан қыран бейнеленген тікбұрышты көгілдір түсті мата. Туды сабының тұсында ұлттық өрнек нашықталған тік жолақ көктеп өтеді. Күн, шұғыла, қыран және өрнек бейнесі – алтын түстес. Тудың ені мен ұзындығының қатынасы – 1:2.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЕЛТАҢБАСЫ

(Он екінші сайланған Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің VIII сессиясында 1992 жылғы 4 маусымда қабылданған. Авторлары – сәулетшілер: Ж.М. Мәлібеков пен Ш.Ы. Уәлихан).

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасында көгілдір түс аясында шаңырақ бейнеленген, шаңырақты айнала, күн сәулесіндей тарап уықтар шаншылған, оны аңыздардағы пырақтар қанаты көмкеріп тұр. Елтаңбаның жоғарғы жағында бесбұрышты жұлдыз, ал төменгі жағында "Қазақстан" деген жазу бар.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының реңі – алтын және көгілдір түсті.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ӘНҰРАНЫ

Сөзін жазғандар: Мұзафар Әлімбаев, Қадыр Мырза
Әлі, Тұманбай Молдағалиев, Жадыра Дәрібаева.

Әнін жазғандар: Мұқан Төлебаев, Евгений Брусилов-
ский, Латиф Хамиди.

Жаралған намыстан қаһарман халықпыз,
Азаттық жолында жалындап жаныппыз.
Тағдырдың тезінен, тозақтың өзінен
Аман-сау қалыппыз, аман-сау қалыппыз.

Қайырмасы: Еркіндік қыраны, шарықта,
Елдікке шақырып тірлікте
Алыптың қуаты – халықта,
Халықтың қуаты – бірлікте!

Ардақтап анасын, құрметтеп данасын,
Бауырға басқанбыз баршаның баласын.
Татулық, достықтың киелі бесігі –
Мейірбан ұлы Отан, қазақтың даласы!

Қайырмасы: Еркіндік қыраны, шарықта,
Елдікке шақырып тірлікте!
Алыптың қуаты – халықта,
Халықтың қуаты – бірлікте!

Талайды өткердік, өткенге салауат,
Келешек ғажайып, келешек ғаламат!
Ар-ождан, ана тіл, өнеге-салтымыз,
Ерлік те, елдік те ұрпаққа аманат!

Қайырмасы: Еркіндік қыраны, шарықта,
Елдікке шақырып тірлікте!
Алыптың қуаты – халықта,
Халықтың қуаты – бірлікте!

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ
БАЙРАҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЙЫРЫМ БЕЛГІЛЕРІНІҢ
РЕСМИ ПАЙДАЛАНЫЛУ ТӘРТІБІ ТУРАЛЫ
ЖАРЛЫҒЫ**

ҚАУЛЫ ЕТЕМІН:

1. Республика Президентінің байрағы мен омырау белгісі мемлекеттің ең жоғары лауазымды адамының ресми айырым белгілері болып табылады деп белгіленсін.

2. Қазақстан Республикасы Президенті байрағының сипаттамасы қосымшаға сәйкес бекітілсін.

3. Былай деп белгіленсін:

1) Қазақстан Республикасы Президенті байрағының эталоны орналасатын жер Қазақстан Республикасының астанасындағы Қазақстан Республикасы Президентінің резиденциясындағы қызмет кабинеті болып табылады;

2) Қазақстан Республикасы Президентінің байрағы Республика астанасындағы Мемлекет басшысы тұратын резиденцияда, Республика Президенті болған уақытта басқа резиденциялардың үстінде, Республика Президентінің көлік құралдарында орнатылады.

4. Республика Президентінің омырау белгісі мемлекеттік мерекелер құрметіне, әскери парадтар, шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың ресми адамдарын қабылдау, Республика Президенті атынан өткізілетін ресми қабылдаулар, Парламент сессиясын ашу, мемлекеттік наградаларды тапсыру кезінде, сондай-ақ Республика Президенті салтанатты кеште немесе концертте құрметті қонақ болған не қатысқан, ресми телевизиялық сұхбат берген кезде, шетелдік сапарлар уақытында қабылдаушы тараптың хаттамасына сәйкес тағылуы мүмкін деп белгіленсін.

5. Осы Жарлық қол қойылған күнінен бастап күшіне енеді.

**Қазақстан Республикасының
Президенті**

Н. НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1995 жылғы 29 желтоқсан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ БАЙРАҒЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Қазақстан Республикасы Президентінің байрағы – көгілдір түсті (Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туымен түстес) тікбұрыш нысанындағы жақтары үштің екісіне сәйкес келетін кездеме. Тікбұрыштың ортасында қанатты барысқа мінген, оң қолы жоғары көтерілген сақ дәуірі жас көсемінің тұлғасы бедерленген алтын шеңбер бар. Барысқа мінген адамның қолында білезік, мойнында гривна мен тұмар, басында ұшы сүйірленген қалпақ бар. Барысқа мінген адам мен барыстың бейнелері – алтын түстес. Барыстың астыңғы жағында қарлы тау шыңдарының бейнесі келтірілген.

Кездеме үш жағынан алтын шашақпен көмкерілген. Байрақтың сабы қошқар мүйіз түріндегі суретті қола кескіндемесімен тұйықталған, оған төгілмелі шашақ бекітілген.

Байрақтың сабында Қазақстан Республикасы Президентінің тегі, аты мен әкесінің аты және оның сайланған уақытын көрсететін даталар өрнектеліп жазылған күміс темірше бекітіледі.

Қазақстан Республикасы Президентінің байрағы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы туралы

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі қаулы етеді:

1-бап. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Туының бейнесі бекітілсін (пішіндік және түрлі-түсті бейнесі қоса тіркеліп отыр).

2-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы Қазақстан Республикасы мемлекеттік егемендігінің нышаны болып табылады.

3-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалауы – ортасында шұғылалы күн, оның астында қалықтап ұшқан қыран бейнеленген тік бұрышты көгілдір түсті мата. Тудың сап жағында ұлттық өрнегі бар тік жолақ орналасқан. Күн, шұғыла, қыран бейнесі және өрнек алтын түсті. Тудың ені мен ұзындығының қатынасы – 1:2.

4-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы мынадай жерлерде көтеріледі немесе тігулі тұрады:

а) Қазақстан Республикасы Президентінің резиденциясында, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің, Қазақстан Республикасы министрліктері мен мемлекеттік комитеттерінің, Қазақстан Республикасы Ғылым академиясының, халық депутаттары жергілікті Кеңестері мен жергілікті әкімшіліктерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Жоғарғы Сотының, Жоғарғы төрелік сотының және басқа да соттарының, Қазақстан Республикасы Прокуратурасының үйлерінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының дипломатиялық және сауда өкілдіктерінің, консулдық мекемелерінің үйлерінде – үнемі;

ә) Қазақстан Республикасы Президентінің кабинетінде, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің сессиялары, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының, Қазақстан Республикасы Министрлер Каби-

нетінің мәжілістері, Қазақстан Республикасы халық депутаттары жергілікті Кеңестерінің сессиялары өткізілетін залдарда, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Жоғарғы Сотының, Жоғарғы Төрелік сотының және басқа соттарының сот мәжілісі залдарында, өмірге келген нәрестелерді, некелерді салтанатты түрде тіркейтін, Қазақстан Республикасының мемлекеттік және үкіметтік наградаларын тапсыратын орындарда, сондай-ақ Қазақстан Республикасының шетелдердегі дипломатиялық өкілдіктері мен консулдық мекемелерінің қабылдау залдарында;

б) егер халықаралық құқық нормалары мен мемлекетаралық келісімдерде көзделген болса, Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Төрағасының, Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің және олардың өкілетті өкілдерінің қатысуымен халықаралық және мемлекетаралық форумдар өтетін мәжілістерде;

в) ресми адамдар ретінде Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Төрағасы, Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі мінген теңіз кемелерінде, ішкі жүзу кемелерінде және басқа қатынас құралдарында;

г) белгіленген тәртіппен тіркелген кемелердің бұлқынындағы жалау ретінде Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Туының бейнесі Қазақстан Республикасының өуе кемелерінде орнатылады;

д) Қазақстан Республикасының әскери корабльдері мен кемелерінде – Әскери Жарғыларға сәйкес;

е) Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері мен ұлттық ұланының әскери құрамалары мен бөлімшелерінде – ант қабылдаған кезде;

ж) кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың үйлерінде, сондай-ақ тұрғын үйлерде мереке күндері;

з) Қазақстан Республикасы Президентінің үкімі бойынша.

5 - бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы және оның бейнесі, олардың көлеміне қарамастан, Қазақ-

стан Республикасы Мемлекеттік Туы үлгі нұсқасының түрлі-түсті және пішіндік бейнелеріне әрдайым дәлме-дәл сәйкес келуге тиіс.

6-бап. Қазақстан Республикасының азаматтары, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағында тұратын адамдар Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын қастерлеуге міндетті. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын қорлауға кінәлі адамдар Қазақстан Республикасы заңдарына сәйкес жауапты болады.

Қазақстан Республикасының

Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1992 жылғы 4 маусым.

№ 1372 – XII (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің жаршысы, № 10.).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы туралы

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі қаулы етеді:

1-бап. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының бейнесі бекітілсін (ақ-қара және түрлі түсті бейнесі қоса тіркеліп отыр).

2-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы Қазақстан Республикасы Мемлекеттік егемендігінің нышаны болып табылады.

3-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасында көгілдір түс аясында шаңырақ, уықтар шаншылған, оны аңыз әңгімелердегі пырақтар қанаты көмкеріп тұр. Елтаңбаның жоғарғы жанында бес бұрышты жұлдыз, ал төменгі жағында "Қазақстан" деген жазу бар.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының реңдік бейнесі екі түсті – алтын және көгілдір түсті.

4-бап. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік елтаңбасының бейнесі:

а) Қазақстан Республикасы Президентінің резиденциясында, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің,

Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің, Қазақстан Республикасы министрліктері мен мемлекеттік комитеттерінің, Қазақстан Республикасы Ғылым академиясының үйлерінде, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Жоғарғы Сотының, Жоғарғы төрелік сотының және басқа да соттарының, Қазақстан Республикасы Прокуратурасының үйлерінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасы дипломатиялық және сауда өкілдіктерінің, консулдық мекемелерінің үйлерінде;

ә) Қазақстан Республикасы Президентінің кабинетінде, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің сессиялары, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының, Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің мәжілістері, Қазақстан Республикасы халық депутаттары жергілікті Кеңестерінің сессиялары өткізілетін залдарда, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Жоғарғы Сотының, Жоғарғы төрелік сотының және басқа да соттардың сот мәжілісі залдарында, өмірге келген нәрестелерді, некелерді салтанатты түрде тіркейтін, Қазақстан Республикасының мемлекеттік және өкіметтік наградаларын тапсыратын орындарда, сондай-ақ Қазақстан Республикасының шетелдердегі дипломатиялық өкілдіктері мен консулдық мекемелерінің қабылдау залдарында;

б) Қазақстан Республикасы залдарында, мөрлері мен құжаттарының беттерінде Елтаңба бейнесін орналастыру құқығы берілген Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының, Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің, Қазақстан Республикасы министрліктері мен мемлекеттік комитеттерінің, Қазақстан Республикасының Президенті мен Министрлер Кабинетіне бағынышты басқа да органдардың, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Жоғарғы Сотының, Жоғарғы төрелік сотының және басқа да соттарының, Қазақстан Республикасы Прокуратурасының, Қазақстан Республикасы Қарулы күштері әскер құрамалары мен бөлімдерінің, ұлттық ұланының, халық депутаттары

жергілікті Кеңестерінің, жергілікті өкімшіліктердің, мемлекеттік қуәландыру кеңселерінің мөрлері мен құжаттары беттерінде;

в) Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының және Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің ресми ба­сылымдарында;

г) Қазақстан Республикасының ұлттық мемлекеттік банкісі билеттерінде, Мемлекеттік қазыналық билеттер мен металл теңгелерде; Қазақстан Республикасы мемлекеттік заем облигацияларында, ақшалай-заттай лоте­рея билеттерінде;

д) Қазақстан Республикасы азаматының төлқұжатында, сондай-ақ Қазақстан Республикасы азаматтарына берілетін дипломатиялық және өзге де шетелдік төлқұжаттарда;

е) Қазақстан Республикасы мемлекеттік шекарасында орнатылған шекаралық бағаналарда орналастырылады.

Қазақстан Республикасы заңдарында Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы бейнесін міндетті түрде орналастырудың басқа да реттері көзделуі мүмкін.

5-бап. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының бедерленген бейнесі, көлеміне қарамастан, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы үлгі нұсқасының түрлі-түсті немесе ақ-қара бейнесіне әрдайым дәлме-дәл сөйкес келуге тиіс.

6-бап. Қазақстан Республикасының азаматтары, сондай-ақ Қазақстан Республикасы аумағында тұратын адамдар Қазақстан Республикасының Елтаңбасын қастерлеуге міндетті. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасын қорлауға кінәлі адамдар Қазақстан Республикасы заңдарына сөйкес жауапты болады.

Қазақстан Республикасының

Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1992 жылғы 4 маусым.

№ 1374 – XII (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің жаршысы, Алматы, 1992).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының музыкалық редакциясы туралы

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі қаулы етеді:

I. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының музыкалық редакциясы бекітілсін.

II. Осы Заң 1992 жылғы 6 маусымнан бастап күшіне енгізілсін.

Қазақстан Республикасының

Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1992 жылғы 4 маусым. Ш376-ХП ("Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің жаршысы", № 10, 9-бет, Алматы, 1992.).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының мәтіні туралы

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі қаулы етеді:

I. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының мәтіні бекітілсін (қоса тіркелген).

II. Осы Заң жарияланған кезінен бастап күшіне енгізілсін.

Қазақстан Республикасының

Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1992 жылғы 11 желтоқсан. № 1774-ХІІ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны туралы

1-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны Қазақстан Республикасы мемлекеттік егемендігінің нышаны болып табылады.

2-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны:

а) Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің сессияларын ашу және жабу кезінде;

ә) Қазақстан Республикасында аталып өтілетін мерекелік күндерге арналған салтанатты жиналыстар мен мәжілістерді ашу және жабу кезінде;

б) Қазақ мемлекеттік теледидар және Қазақ мемлекеттік радиохабары беретін хабарларда – Жаңа жыл түнінде 24.00 сағатта; Қазақ мемлекеттік теледидар хабарларында мерекелік күндері – 1-2 қаңтарда, 8 наурызда, 22 наурызда, 1 мамырда, 9 мамырда, 16 желтоқсанда бағдарлама бастағанда; Қазақ мемлекеттік радиохабар беретін хабарларда – күн сайын республикалық бағдарлама бас-талған және аяқталған кезде;

в) Қазақстан халқы өміріндегі аса маңызды тарихи оқиғаларды атап өту құрметіне ескерткіштер, монументтер, құлпытастар ашу кезінде;

г) мемлекеттік және қоғамдық органдар, кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдар өткізетін рәсімдер мен басқа да салтанатты шаралар кезінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын көтерген кезде;

д) Қазақстан Республикасына ресми сапармен келген шетелдердің мемлекет басшылары мен үкімет басшыларын қарсы алу және шығарып салу кезінде – тиісті шет мемлекеттің Мемлекеттік Әнұраны орындалғаннан кейін орындалады. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын орындаудың басқа да реттерін белгілеуі мүмкін.

3-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын оркестр, хор, оркестр-хор не басқа да әншілер мен сазды аспаптар орындай алады. Бұл ретте дыбыс жазу құралдары қолданыла алады.

Әншілер мен саз аспаптар орындаған жағдайда Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны толық орындалады, ал саз аспаптар орындаған жағдайда Әнұранды ішінара орындауға жол беріледі – ән бастамасы мен қайырма-сы орындалады.

4-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны оның мәтіні мен сазы редакциясына дәлме-дәл сәйкес орындалуға тиіс.

5-бап. Қазақстан Республикасының азаматтары, сондай-ақ Қазақстан Республикасы аумағында болған адамдар Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын есінде сақтауға міндетті.

6-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны көпшілік алдында орындалған кезде, қатысушылар Әнұранды тұрып тыңдайды.

7-бап. Қазақстан Республикасының мекемелері мен ұйымдары шет мемлекеттер аумағында шаралар өткізген кезде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі белгілеген ережелерге сәйкес болған елдің практикасы мен жергілікті әдет-ғұрыптары ескеріле отырып орындалады.

8-бап. Осы Заңның әскери бөлімдерде, әскери корабльдер мен кемелерде, ішкі істер органдарында, сондай-ақ спорт жарыстарын өткізген кезде қолданылу тәртібін Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинеті белгілейді.

9-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын дәлме-дәл орындауды бақылау мемлекеттік және қоғамдық органдардың, кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың басшыларына жүктеледі.

Қазақстан Республикасының

Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1992 жылғы 11 желтоқсан.

№ 1775 – XII.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ

Қазақстан Республикасы Президентінің "Қазақстан Республикасының мемлекеттік нышандары туралы" конституциялық заң күші бар Жарлығына өзгерістер мен толықтыру енгізу туралы

1-бап. Қазақстан Республикасы Президентінің "Қазақстан Республикасының мемлекеттік нышандары туралы" 1996 жылғы 24 қаңтардағы № 2797 конституциялық заң күші бар Жарлығына мынадай өзгерістер мен толықтырулар енгізілсін:

1) актінің нысаны мен тақырыбы мынадай редакцияда жазылсын:

"Қазақстан Республикасының мемлекеттік нышандары туралы" Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы.

2) Кіріспе алып тасталсын.

3) 11-баптың бірінші бөлігіндегі "Гимнді тұрып тыңдайды" деген сөздер "Гимнді орнынан тұрып, оң қолының алақанын омырауының сол жағына қойып тыңдайды" деген сөздермен ауыстырылсын.

4) 12, 14 және 16-баптарда "Жарлықпен", "Жарлыққа", "Жарлықтан", "Жарлық" деген сөздер тиісінше "Конституциялық заңмен", "Конституциялық заңға", "Конституциялық заңнан", "Конституциялық заң" деген сөздермен ауыстырылсын.

5) 2-баптың 3-тармақшасымен бекітілген Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Гимнінің музыкалық редакциясы мен мәтіні осы Конституциялық заңға қосымшаға сөйкес жаңа редакцияда жазылсын.

2-бап. Осы Конституциялық заң ресми жарияланған күннен бастап қолданысқа енгізіледі.

Қазақстан Республикасының
Президенті

Н. Назарбаев

Астана, Ақорда, 2006 жылғы қаңтардың 7-сі. №112-З
ҚРЗ.

**Қазақстан Республикасы Мемлекеттік
Гимнінің мәтіні**

Сөзін жазғандар: **Жүмекен Нәжімеденов,
Нұрсұлтан Назарбаев**
Музыкасын жазған: **Шәмші Қалдаяқов**

Алтын күн аспаны,
Алтын дән даласы.
Ерліктің дастаны,
Еліме қарашы!
Ежелден ер деген,
Даңқымыз шықты ғой.
Намысын бермеген,
Қазағым мықты ғой!

Қайырмасы:

Менің елім, менің елім,
Гүлің болып егілемін,
Жырың болып төгілемін, елім!
Туған жерім менің – Қазақстаным!

Ұрпаққа жол ашқан,
Кең-байтақ жерім бар.
Бірлігі жарасқан,
Тәуелсіз елім бар.
Қарсы алған уақытты,
Мәңгілік досындай.
Біздің ел бақытты,
Біздің ел осындай!

Қайырмасы:

**ҚАЗАҚ АССР-нің ОРТАЛЫҚ АТҚАРУ
КОМИТЕТІ МЕН ХАЛЫҚ КОМИССАРЛАРЫ
КЕҢЕСІНІҢ ҚАУЛЫСЫ**

**"Қазақ" сөзінің орысша айтылуы мен жазбаша
таңбалануы туралы**

1. "Қазақты" орысша неғұрлым дұрыс айту үшін осы сөздің қазақша айтылуына сәйкес орысша айтылуында және жазбаша таңбалануында "казак" сөзінің соңғы өрпі

"х" әрпімен алмастырылып, осыған байланысты "казак" емес, "казак" деп, "Казакстан" емес, "Казахстан" деп жазылатын болсын.

ҚАССР Орталық Атқару Комитеті Төрағасының орынбасары

Ә. Жангелдин

КДССР Халық Комиссарлар Кеңесінің Төрағасы

О. Исаев

КДССР Орталық Атқару Комитетінің хатшысы

Т. Жұмабаев

Алматы, 1936 жылдың ақпаны.

ҚАЗАҚ КЕҢЕСТІК СОЦИАЛИСТІК РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ

Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының атауын өзгерту туралы

Республиканың көп ұлтты халқының өзін-өзі билеу принциптеріне, адам құқы мен бостандықтарының мызғымастығына, қоғамның саяси, экономикалық және идеологиялық жағынан сан алуандығына негізделген демократиялық, тәуелсіз, бейбітшілік сүйгіш, құқықты мемлекет құруға ұмтылысын басшылыққа ала отырып, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі қаулы етеді:

1. Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының атауы Қазақстан Республикасы болып өзгертілсін.

2. Қазақ КСР Конституциясы (Негізгі Заңы) мен Қазақ КСР-інің Мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияға, Қазақ КСР Заңдарына және мемлекеттік органдарының өзге де актілеріне тиісті өзгерістер енгізілсін.

Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының
Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1991 жылғы желтоқсанның 10-ы.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ
ЖАРЛЫҒЫ
АҚМОЛА ҚАЛАСЫН
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АСТАНАСЫ
ДЕП ЖАРИЯЛАУ ТУРАЛЫ**

Қазақстан Республикасы Президентінің 1998 жылғы 15 қыркүйектегі "Қазақстан Республикасының астанасы туралы" Заң күші бар Жарлығына, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 6 шілдедегі "Қазақстан Республикасының астанасын көшіру туралы" № 106 Қаулысына сәйкес қаулы етемін:

1. Ақмола қаласы 1997 жылғы 10 желтоқсаннан бастап Қазақстан Республикасының астанасы болып жариялансын.

2. Ақмола қаласының Қазақстан Республикасының астанасы ретінде ресми тұсаукесері 1998 жылғы 10 маусымда өткізілсін.

3. Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қазақстан Республикасы Президентінің басқармасы, Жоғары және орталық органдарды Ақмола қаласына орналастыру жөніндегі мемлекеттік комиссия осы Жарлықтың орындалуын қамтамасыз ететін болсын.

4. Осы Жарлық жарияланған сәтінен бастап күшіне енеді.

Қазақстан Республикасының
Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Алматы, 1997 жылғы қазанның 20-сы.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ
Қазақстан Республикасы астанасының мәртебесі
туралы**

Осы Заң Қазақстан Республикасы астанасының құқықтық мәртебесі жұмыс істеуінің ұйымдық-саяси және экономикалық негіздерін айқындайды.

1-бап. Қазақстан Республикасының астанасы.

1. Қазақстан Республикасының астанасы Астана қаласы болып табылады.

2. Қазақстан Республикасының астанасы – мемлекеттік әкімшілік саяси орталығы, Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламентінің, Үкіметінің, Конституциялық кеңесінің, Жоғарғы сотының, Бас прокуратурасының және орталық атқарушы органдарының орналасқан жері.

3. Жекелеген орталық атқарушы органдар Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес Қазақстан Республикасы астанасынан тыс жерлерде орналасуы мүмкін.

4. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы мен Мемлекеттік Елтаңбасының эталондары және Қазақстан Республикасы Конституциясы мәтінінің түпнұсқасы Қазақстан Республикасы Президентінің мемлекет астанасындағы резиденциясында сақталады.

2-бап. Қазақстан Республикасы астанасының мәртебесін құқықтық реттеу. Қазақстан Республикасы астанасының мәртебесін құқықтық реттеу және оның жұмыс істеуі Қазақстан Республикасы Конституциясының, осы Заң мен өзге де нормативтік-құқықтық актілерінің негізінде жүзеге асырылады.

3-бап. Қазақстан Республикасы астанасының жергілікті өкілді және атқарушы органдарының өкілеттіктері.

1. Астанада жергілікті мемлекеттік басқаруды Қазақстан Республикасы астанасының жергілікті органдары Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жүзеге асырады.

2. Қазақстан Республикасы астанасының өкімін қызметке Премьер-министрдің ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайды.

3. Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өкілеттіктерімен қатар, Қазақстан Республикасы астанасының өкілді органы өз құзыреті шегінде:

1) қаланың Қазақстан Республикасының астанасы міндеттерін жүзеге асыруын ескере отырып, астананың бюджетін, оның атқарылуы туралы есептерді, аумақты дамыту жоспарын, экономикалық және өлеуметтік бағдарламаларын бекітеді;

2) Қазақстан Республикасының астанасын басқару схемасын бекітеді.

Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өкілеттілерімен қатар, Қазақстан Республикасы астанасының атқарушы органдары өз құзыреті шегінде:

1) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейтін тізбеге сәйкес Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары мен шет мемлекеттердің дипломатиялық өкілдіктерінің мұқтаждары үшін үйлер, құрылыстар мен ғимараттар салуға арнап жер учаскелерін береді;

2) Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен тәртіпке сәйкес ұйымдар мен жеке тұлғалардың мұқтаждары үшін үйлер, құрылыстар мен ғимараттар салуға арнап жер учаскелерін береді;

3) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары мен шет мемлекеттердің дипломатиялық өкілдеріне коммуналдық меншіктегі үйлерді, құрылыстар мен ғимараттарды береді;

4) аумақты дамыту жоспарларын, экономикалық және әлеуметтік бағдарламалары мен жергілікті бюджетті өзірлеп, олардың орындалуын қамтамасыз етеді;

5) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының астанасында жалпы мемлекеттік және халықаралық іс-шараларды өткізу үшін қажетті жағдайлар жасайды;

6) Қазақстан Республикасы астанасының экологиялық қауіпсіздігін бақылауды жүзеге асырады және оны қамтамасыз ету жөніндегі шараларды өзірлейді;

7) Қазақстан Республикасы астанасын басқару схемасын өзірлеп, оны жергілікті өкілді органға бекітуге ұсынады;

8) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес басқа да өкілеттерді жүзеге асырады.

5. Астананың өкілді және атқарушы органдарының бірлескен шешімімен Қазақстан Республикасының Үкі-

метіне астананың өкімшілік-аумақтық құрылысы туралы ұсыныстар енгізеді.

4-бап. Қазақстан Республикасының астанасындағы жергілікті өзін-өзі басқару. Қазақстан Республикасы астанасының аумағында жергілікті өзін-өзі басқаруды халық тікелей сайлау жолымен, сондай-ақ сайланбалы және басқа да жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырады. Жергілікті өзін-өзі басқару Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жүзеге асырады.

5-бап. Қазақстан Республикасы астанасының рәміздері.

1. Қазақстан Республикасы астанасының өз рәміздері болады.

2. Рәміздердің сипаттамасы мен оларды пайдалану тәртібі Қазақстан Республикасының заңдарына сөйкес айқындалады.

6-бап. Қазақстан Республикасы астанасының экономикалық негізі.

1. Қазақстан Республикасы астанасының өз міндеттерін жүзеге асыруы үшін экономикалық негізі оның коммуналдық меншігінен құралады.

2. Қазақстан Республикасы астанасында немесе оның жекелеген аумақтарында Қазақстан Республикасының заңдарына сөйкес арнайы экономикалық режимдер енгізілуі мүмкін.

7-бап. Қазақстан Республикасы астанасының бюджеті. Астананың бюджеті Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен құралады.

8-бап. Халықаралық байланыстар.

Астананың өкілді және атқарушы органдары өз өкілеттіктері шегінде халықаралық қатынастарды жүзеге асыруға қатысады.

Қазақстан Республикасының
Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Астана, 1998 жылғы мамырдың 20-сы.

**Қазақстан Республикасы Президентінің
Жарлығы**
**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АСТАНАСЫ –
АҚМОЛА ҚАЛАСЫН ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АСТАНАСЫ – АСТАНА
ҚАЛАСЫ ДЕП ҚАЙТА АТАУ ТУРАЛЫ**

Жергілікті атқарушы және өкілетті органдардың еті-
ніштерін, Ақмола қаласы жұртшылығының талап-тілек-
терін ескере отырып және Қазақстан Республикасы Үкі-
метінің жанындағы Мемлекеттік ономастика комиссия-
сы шешімінің негізінде қаулы етемін:

1. Қазақстан Республикасының астанасы – Ақмола қа-
ласы Қазақстан Республикасының астанасы – Астана қа-
ласы деп қайта аталсын.

2. Осы Жарлық жарияланған күнінен бастап күшіне
енеді.

**Қазақстан Республикасының
Президенті**

Н. НАЗАРБАЕВ

Ақмола, 1998 жылғы мамырдың 6-сы.

Қазақстан Республикасының Заңы
**"ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК
ТУРАЛЫ" ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ЗАҢЫН КҮШІНЕ ЕНГІЗУ ТУРАЛЫ**

1. "Қазақстан Республикасындағы еңбек туралы" Қа-
зақстан Республикасының Заңы 2000 жылғы 1 қаңтар-
дан бастап қолданысқа енгізілсін.

2. 2000 жылғы 1 қаңтардан бастап мыналардың күші
жойылды деп танылсын:

1) 1972 жылғы 1 шілдедегі Қазақ ССР Заңымен бекітіл-
ген Қазақ ССР-інің Еңбек туралы заңдар кодексі (Қазақ
КСР Жоғарғы Советінің Ведомстары, 1972 жылғы 31
(917)-нөмірге қосымша; 1973 ж., №51; 1974 ж., №37; 1977
ж., №11; 1980 ж., №12; №24; №45, 141-күжат; 1982 ж.,
№2,25-күжат; 1983 ж., №46,500-күжат; 1984 ж., №36,

447-құжат; 1985 ж., №45, 457-құжат; 1986 ж., №25, 242-құжат; №28, 275-құжат; №49, 507-құжат; 1987 ж., №18, 227-құжат; №43, 518-құжат; 1988 ж., №16, 160-құжат; №27, 277-құжат; 1989 ж., №49; 445-құжат; 1990 ж., №43, 404-құжат; №44, 410-құжат; № 50, 467-құжат; 1991 ж., №26, 348-құжат; Қазақстан Республикасы Жоғарғы Советінің Жаршысы, 1992 ж., №6, 112-құжат; №13-14, 316-құжат; 1993 ж., №3, 41, 56-құжаттар; 1994 ж., №9-10, 147-құжат; 1995 ж., №21, 126-құжат; №23, 152-құжат; Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1997 ж., №6, 66-құжат; 1998 ж., №24, 432-құжат; 1999 ж., №8, 235-құжат);

2) "Қазақ ССР-інің Еңбек туралы заңдар кодексін бекіту туралы" 1972 жылғы 21 шілдедегі Қазақ ССР Заңы (Қазақ КСР Жоғарғы Советінің Ведомстары, 1972 ж., №3131(917)-нөмірге қосымша).

3. Қазақстан Республикасының заңдарын "Қазақстан Республикасындағы еңбек туралы" Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес келтіргенге дейін Қазақстан Республикасының қолданылып жүрген еңбек заңы актілері "Қазақстан Республикасындағы еңбек туралы" Қазақстан Республикасының Заңына қайшы келмесе қолданыла береді.

4. "Қазақстан Республикасындағы еңбек туралы" Қазақстан Республикасының Заңы оны қолданысқа енгізгеннен кейін туындайтын еңбек құқығы қатынастарына қолданылады.

Қазақстан Республикасының

Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Астана, 1999 жылғы желтоқсанның 10-ы.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛІ

Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі.

Мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мем-

лекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі.

Мемлекеттік тілді меңгеру Қазақстан Республикасының өрбір азаматының парызы. Үкімет, басқа да мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар (ұйымдар):

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді барынша дамытуға, оның халықаралық беделін нығайтуға;

Қазақстан Республикасының барша азаматтарының мемлекеттік тілді еркін меңгеруіне қажетті барлық ұйымдастырушылық материалдық-техникалық жағдайларды жасауға;

Қазақ диаспорасына (этникалық қауымдастық) ана тілін сақтауы және дамытуы үшін көмек көрсетуге міндетті.

Мемлекеттік емес ұйымдардың жұмысында мемлекеттік тіл және қажет болған жағдайда басқа тілдер қолданылады.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАРЛЫҒЫ ТІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ МЕН ДАМУДЫҢ 2001-2010 ЖЫЛДАРҒА АРНАЛҒАН МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫ ТУРАЛЫ

Қазақстан Республикасының Конституциясы 44-бабының 8-тармақшасына сәйкес қаулы етемін:

1. Қоса беріліп отырған Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (бұдан әрі – Бағдарлама) бекітілсін.

2. Қазақстан Республикасының Үкіметі Бағдарламаны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бір айлық мерзімде әзірлесін және бекітсін.

3. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігі Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасының Үкіметіне Бағдарламаны іске асырудың барысы туралы жыл сайын 30 маусымға және 30 желтоқсанға жиынтық талдау баяндама ұсынсын.

4. Осы Жарлықтың орындалуын бақылау Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігіне жүктелсін.

5. Осы Жарлық жарияланған күнінен бастап күшіне енеді.

Қазақстан Республикасының
Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Астана, 2001 жылғы 7 ақпан, № 550.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ
ӘКІМШІЛІК МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚ БӨЛІМІНІҢ
"ТІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ МЕН ДАМУДЫҢ
2001-2010 ЖЫЛДАРҒА АРНАЛҒАН
МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫ ТУРАЛЫ"
ЖАРЛЫҚҚА ТҮСІНІКТЕМЕСІ**

Мемлекет басшысы 10 жылға есептелген ұзақ мерзімді бағдарлама болып табылатын "Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын" бекіткен Жарлыққа қол қойды.

Бағдарламаны қабылдаудың өзектілігі тіл проблемаларын шешу жөніндегі шұғыл шаралар процесін мемлекеттік қолдау қажеттігімен айқындалады.

Бағдарламада орталық және атқарушы органдардың, сондай-ақ еліміздің жетекші тілші-ғалымдарының ұсыныстары ескерілген.

Бағдарламада Тілдерді қолдану мен дамытудың 1998-2000 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында бұрын көзделген, орындалуы қазіргі уақытта аяқталған іс-шаралар одан өрі жалғасын тапты.

Бағдарламада Қазақстандағы тіл құрылысының ұзақ мерзімді стратегиялық басымдықтары, мақсаттары мен міндеттері айқындалған, сондай-ақ оларды жүзеге асырудың басты бағыттары мен іске асыру тетіктері белгіленген.

Бағдарламаны жүзеге асыру тетіктері онда көзделген іс-шараларды қысқа мерзімді жоспарлауға негізделген. Ол өлеуметтік-лингвистикалық ахуалдағы өзгерістерге неғұрлым икемді оңтайласуға мүмкіндік береді, жүргізі-

ліп жатқан ұйымдастырушылық жұмыстардың тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді және нақты нәтижелерге қол жеткізеді. Атап айтқанда, Бағдарламада белгіленген іс-шараларды жүзеге асыру жөніндегі нақты іс-ерекеттерді әрбір екі жылға арнап уәкілетті орган әзірлейді, оны Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді.

Бағдарламаны іске асыру Қазақстанда қолданылатын тілдердің қажетті функционалдық арақатынасына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

ТЕҢГЕ – ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ВАЛЮТАСЫ

Қазіргі кезде көптеген тәуелсіз елдер өз ұлттық валюталарын айналымға енгізді. Біздің елімізде теңге тұңғыш рет енгізіліп отырғандықтан, алдымен оның қағаз күйінде қалмауы, қорғанысы мықты болуы қарастырылды. Теңгенің көзден таса 12 түрлі қорғанысы бар. Қағазы да ерекше, әлемге әйгілі ағылшынның фирмасы "Харрисон" дайындады. Ол фирма 4 ай ішінде валютамыздың нұсқасын әзірлеп берді.

Қазақстан Республикасы аумағында 1993 жылдың 15 қарашасынан бастап ұлттық валюта – теңге айналысқа енді. Ол 100 тиыннан тұрады. Теңге – тәуелсіз елдің даму көзі, елдің тұтқасы, теңелудің алғашқы факторларының бірі. Теңге – Қазақстан Республикасындағы бірден-бір ақылы төлем құралы.

Теңгелерде қазақ халқынан шыққан белгілі қайраткерлердің суреттері бейнеленген. 1, 200, 500, 1000, 2000 теңгелерде – әйгілі ғалым, философ, математик, музыкант Әбу Насыр әл-Фарабидің, 3 теңгеде – жыршы, ақын Сүйінбай Аронұлының, 5 теңгеде күй атасы Құрманғазы Сағырбайұлының, 10 теңгеде – қазақтан шыққан бірінші ғалым, саяхатшы, зерттеуші Шоқан Уәлиханұлының, 20 теңгеде – ұлы ақын Абай Құнанбайұлының, 50 теңгеде – кіші жүздің ханы, мемлекеттік қайраткер, қолбасшы Әбілқайыр ханның, 100 теңгеде – батыл қолбасшы, дарынды, ақылды, айналы дипломат Абылай ханның суреті бейнеленген.

АСТАНА

(қысқаша таныстыру)

Тәуелсіз Қазақстанның астанасы – Астана қаласы. Ол кең байтақ Отанымыздың жүрегінде, халқымыз қасиет тұтып, қастерлеген қасиетті Сарыарқадағы Есіл өзенінің оң жағалауында орналасқан. Ауа райы – шұғыл континентті: қаңтар айындағы орташа температурасы 17,4 градус суық болса, шілдеде бұл көрсеткіш 20,3 градусқа дейін көтеріледі. Жыл бойына орта есеппен 335 мм қармен жаңбыр жауады.

Қаланың негізі 1832 жылы қаланған. Сол жылы патшалық Ресей Қараөткел өңірінде Ақмола округтік приказын ашып, оның орталығын Ақмола деп атау жөнінде шешім қабылдайды. Кейін бұл әскери бекет округтік қала (1863), уезд орталығы (1868) атанды. 1961 жылы қаланың аты Целиноград болып өзгертілді. Оған дейін және одан кейін Ақмола облысының және Тың өлкесінің (1960-65) орталықтары болды. 1992 жылы қалаға тарихи атауы қайтарылды.

Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевтың Жарлығына сәйкес 1997 жылғы 10 желтоқсаннан бастап, Ақмола қаласы тәуелсіз қазақ мемлекетінің астанасына айналды. Ал, Елбасының 1998 жылғы 6 мамырдағы Жарлығымен Ақмола атауы Астана болып өзгертілді.

Президент ұйғарымы елдік мүддені терең ойлап, ертеңге көрегендікпен көз тігуден туған. Жаңа астана тәуелсіздігіміздің тірегі, қолға алынған ұлы реформалардың ұйытқысы және жиырма бірінші ғасырдағы жаңа елдік болмысымыздың рухы мен бейне-бедерін қалыптастырушы орталық болуға тиіс. Оны астана еткен тәуелсіздік идеясы екендігін ешқашан естен шығармаған жөн.

Қазақ даласында астана міндетін атқарған қалалар аз болмаған. Олардың кейбіреулерінің тарихы өте ерте замандардан басталады. Мысалы, Сығанақ, Баласағұн, Тараз қалаларының негізі қаланғалы мыңдаған жылдар өтті. Тек кеңестік дәуірдің өзінде үш қала ел астанасы атанды.

Астана – ХХІ ғасыр қаласы. Жаңа астана тағдыры жас ұрпақ тағдырымен, жастардың арман-үмітімен тығыз байланысты. Ертеңге қол созған ел Астанаға зор үмітпен қарайды.

АМЕРИКА ҚАСІРЕТІ – АДАМЗАТҚА ТӨНГЕН ҚАУІП

Қыркүйектің 11-де АҚШ-та ірі террорлық акт жасалды. Алғашқы оқиға Нью-Йоркте орын алды. "Боинг" жолаушылар ұшағы бүкілдүниежүзілік сауда орталығы орналасқан 110 қабатты екі зәулім ғимараттың біріне құлады.

Нью-Йоркте сағат 8.45-те басталған осынау алапат оқиға өлем жұртшылығының жағасын ұстатты. Алғашқы ұшақтан кейін 18 минут өткен соң екінші ұшақ сауда орталығын тағы да нысанаға алып, екі мұнараның бар болғаны жарты сағатқа жуық уақыт ішінде күлі көкке ұшты. Екі ұшақ та сауда орталығының ішінде жарылған. Осынау алапат оқиғамен СМҚ телекомпаниясының тікелей хабары арқылы дүниежүзі сол сәтте-ақ құлақтанып үлгерді. Жарылысқа дейін сауда орталығының терезелерінен қол бұлғап сауға сұраған адамдарды көру өте қиын еді.

Бұл оқиға таңғы сағат тоғызда, жұрт қызметке келіп үлгерген кезде басталған. Сауда орталығының қос ғимаратында 50 мыңға жуық адам қызмет істеген. Алдын ала мәліметтерге сүйенсек, осы орталықты бетке алған "Боинг-737", "Боинг-787" ұшақтарын террористер қуып әкеткен. Вашингтон мен Бостоннан шыққан екі ұшақ Лос-Анджелеске бағыт алған. Олардың ішінде 158 жолаушы бар делінеді. Дәл осы уақытта Вашингтондағы Пентагонның армия операцияларын жоспарлау орталығы орналасқан батыс қанатында тағы бір ұшақ құлап, жарылыс болды. Тағы бір деректерде АҚШ-тың қорғаныс министрі осы ғимараттың сол жақ қанатында отырған көрінеді. Іле-шала ішінде 110 жолаушысы бар тағы бір "Боинг-747" ұшағы Питсбург қаласынан 120 шақырым жердегі Пенсильвания штатына құлады.

Елде төтенше жағдай қалыптасты. АҚШ-тың өуе кеңістігі жабылды. Әскерилер өуеге көтерілген ұшақтардың атып түсірілетінін мәлімдеді. Дүние жүзіндегі Американың әскери базалары жоғары деңгейдегі әскери дайындыққа бейімделді.

Өрт сөндірушілердің мәліметінше, Пентагон ғимаратында 800-ге жуық адам қаза тапқан. Олардың 270-тейі – ұрланған ұшақтағы жолаушылар. Қаза тапқандардың қатарында, оқиға орын алысымен жедел түрде келген 265 өрт сөндіруші мерт болғанға ұқсайды. 85 полиция қызметкері із-түзсіз жоғалып кеткен.

Бірақ, адам шығыны толық есептеліп біткен жоқ. Жарылыс алдында дүниежүзілік сауда орталығының ғимаратында 10 мыңға жуық адам болған көрінеді.

РИМ ПАПАСЫ – ҚАЗАҚСТАНДА

2001 ж. 22 қыркүйек күні кешкісін Қазақстанға Рим Папасы Иоанн Павел II мемлекеттік сапармен келді. Еліміздің Президенті Нұрсұлтан Назарбаев мәртебелі мейманды Астана әуежайында қарсы алды. Қазақстан мен Ватиканның мемлекеттік Әнұрандары орындалып, құрметті қарауылда тұрған Ұлттық ұлан сарбаздары сап түзеп өткеннен кейін Қазақстан басшысы мен Рим Папасы сөз сөйледі.

Рим Папасы әуежай басындағы қарсы алу рәсімдері аяқталған соң, күннің кешкіріп қалғанына қарамастан, Саяси қуғын-сүргін құрбандары ескерткішіне гүлдер қойды.

23 қыркүйекте "Отан қорғаушылар" монументі жанындағы алаңда Иоанн Павел II Қазақстан және Орталық Азия католиктеріне арнап Қасиетті месса өткізді.

Салтанатты литургияға қатысуға Украинаның Львов, Ивано-Франковск, Киев қалаларынан, Ресейдің Батыс Сібір, Шығыс Сібір апостолдығы мен Оңтүстік апостолдығынан, Белоруссияның Гродно қаласынан, Польшадан, Литвадан католик шіркеуінің арнайы өкілдері келді.

Қасиетті мессаны Астана қаласының епископы Томаша Пета қазақша сөз сөйлеп ашты.

Кешқұрым мәртебелі мейман Қазақстан Республикасы Президентінің қабылдауында болды. Н. Назарбаев Рим Папасына Қазақстанға келгені үшін алғыс сезімін білдіріп, әңгіме ауанын терроризм проблемаларына қарай бұрды. Ол терроршының кез келген ұлт өкілі болуы мүмкін екенін, қандай әлеуеті зор мемлекет болса да, терроризммен жалғыз күресе алмайтынын көлденең тартты.

Иоанн Павел II өзінің Жер шарының осы бөлігіне бірінші рет жолы түсіп отырғанын, ал Қазақстан туралы семинарияда бірге оқыған курстасы, кейін діни көзқарасына байланысты қуғындалып, ұзақ жылдар түрмеге қамалған, өмірінің соңғы жылдары Қарағандыда тұрып қайтыс болған Вячеслав Буковинскийге орай білетінін қаперге салды.

Кездесу соңында Рим Папасы қазақстандықтарды ел тәуелсіздігінің 10 жылдығымен құттықтады. Еңбектеріне табыс тіледі.

Елбасының қабылдауынан шығысымен Рим Папасы Еуразия университетіне келіп, студент жастармен кездесті. Оларға өзінің жүрекжарды лебізін білдіріп, өсиетін айтты. Қазақстанның халық өртісі, күйші Секен Тұрысбековтің жетекшілігіндегі ұлт-аспаптар оркестрі Иоанн Павел II мен оған еріп келген католик шіркеуі өкілдерінің құрметіне күй төгілті.

Университет ректоры М. Жолдасбеков Қазақстан жастарына, университет атына айтқан жылы пікірі үшін Рим Папасына алғысын жеткізіп, ескерткіш сыйлықтар табыс етті.

24 қыркүйек күні Рим Папасы Астанадағы Кафедральды Соборда Қазақстан мен Орта Азияның діндес өкілдерімен кездесіп, Қасиетті мессасын өткізді. Сол күні кешке қарай Конгресс-холда Қазақстанның мәдениет, өнер және ғылым өкілдерімен кездесуі болды. Мемлекеттік хатшы Әбіш Кекілбай кіріспе сөз сөйлеп, осы оқиғаның еліміз үшін зор маңызға ие болып отырғанына тоқталды. Одан соң кездесуде қасиетті Иоанн Павел II жиналған зиялы қауым алдында арнайы сөз сөйледі. Қазақстанға және оның басшысына бүгінгідей мүмкіндік туғызғаны үшін

ризалығын білдіріп, ақ тілегін жеткізді. Кездесуге қатысқан Елбасы Н. Назарбаев Рим Папасына елімізге келіп, абырой-беделімізді көтеруге, бейбіт өмір жолындағы қадамымызға зор қолдау көрсеткені үшін алғыс сезімін білдірді. Қыркүйектің 25-і күні Рим Папасын Астана әуежайынан Елбасының өзі бастаған мемлекет басшылары мен қоғам өкілдері Арменияға шығарып салды.

Рим Папасы Иоанн Павел II-нің бұл сапарын Қазақстанның бейбіт саясатына берілген әділ баға деп қабылдағанымыз жөн.

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев:

Өткен 10 жылдың ішінде біз еркін сайлау, 16 саяси партия жұмыс істеп жатқан, төртеуі Парламентте өкілдік ететін қоғам құрдық. Газеттердің, журналдардың, телерадио-арналарының сексен пайызы мемлекеттік емес қоғам құрдық. Жүздеген түрлі діни қауымдастықтар өзара байланыста қатар қалыпты өмір сүріп жатқан қоғам құрдық. Кәсіпқой екі палаталы Парламенті мен тәуелсіз сот жүйесі бар қоғам құрдық. Осыдан 10 жыл бұрын мұның бірде-бірі бізде болған емес.

**Елбасының Қазақстан халқына
арнаған Жолдауынан
2000 жылғы 24 қазан**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАРЛЫҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ 10 ЖЫЛДЫҒЫ ҚҰРМЕТІНЕ АРНАЛҒАН МЕРЕКЕЛІК МЕДАЛЬ ТУРАЛЫ

Қазақстан Республикасының мемлекеттілігінің дамуы мен қалыптасуына жөне егемендігінің нығаюына елеулі үлес қосқан Қазақстан Республикасының азаматтары мен шетел азаматтарын көтермелеу мақсатында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 10 жылдығын атап өту үшін қаулы етемін:

1. "Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл" мерекелік медалі тағайындалсын.

2. Қоса беріліп отырған:

1) "Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл" мерекелік медалі туралы ереже;

2) "Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл" мерекелік медалінің сипаттамасы бекітілсін.

3. Қазақстан Республикасының Үкіметі мерекелік медальдарды жасап шығару үшін қажетті қаражат бөлетін болсын.

4. Осы Жарлық жарияланған күнінен бастап күшіне енеді.

Қазақстан Республикасының

Президенті

Н. НАЗАРБАЕВ

Астана, 2001 жылғы 27 тамыз

№ 675

**"ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕ 10 ЖЫЛ"
МЕРЕКЕЛІК МЕДАЛІНІҢ
СИПАТТАМАСЫ**

"Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл" мерекелік медалі диаметрі 34 мм шеңбер нысанды. Медальдің бет жағының ортасында 1 саны мен жан-жаққа тараған сәулелері бар күннен тұратын айшықты 10 цифрының аясында Алматы қаласындағы Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі ескерткішінің бас үзігі бейнеленген.

Медальдің жоғарғы бөлігінде "Қазақстан" жазуы орналасқан.

Медальдің сыртқы бетінің жоғарғы жағына – "Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл" жазуы, ал төменгі бөлігінде "10 лет независимости Республики Казахстан" жазуы орналасқан. Сөйлемдер ұлттық ою элементімен бөлінген.

Медаль томпақтан жасалады.

"Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл" мерекелік медалі құлақша және шығыршық арқылы бесбұрышты нысандағы, үш сары және екі қызыл алмасып

келетін жолақтары бар Қазақстан Республикасының жа-
лауы түстес қатқыл лентамен қапталған тағанмен жалға-
нады. Тағанның жоғарғы бөлігінде – бесбұрышты металл
қондырма, төменгі бөлігінде өрнекті тұтқасы бар. Таған-
ның биіктігі – 50 мм, ені – 34 мм.

**Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 10
жылдық мерейтойына арналған
"Тәуелсіздік шежіресі"
1991-2001 жылдар**

1991 жыл

16 желтоқсан. Қазақстан Республикасының Прези-
денті Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан Республикасының мем-
лекеттік тәуелсіздігі туралы" Қазақстан Республикасы-
ның Конституциялық Заңына қол қойды.

Қазақ халқының ғасырлар бойы аңсаған асыл арманы
жүзеге асты. Жаңа мемлекет – тәуелсіз Қазақстан Рес-
публикасы, дербес Қазақ елінде Азаттықтың ақ таңы атты.

17 желтоқсан. Алматыдағы Орталық алаңда Қазақ-
стан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі жария-
лануына және 1986 жылғы желтоқсан оқиғасының бес
жылдығына арналған митинг болып өтті. Жиналған мың-
даған адамның алдында Қазақстан Республикасының
Президенті Н.Ә. Назарбаев сөз сөйледі.

Митингіде тәуелсіз Қазақстанды әлем мемлекеттері-
нің арасында бірі болып бауырлас Түрік Республикасы
танығаны, ел астанасы Анкарада, Ұлттық Мәжілістің
отырысында Қазақстан Республикасын тану мәселесі
күн тәртібіне кезектен тыс қойылып, осындай шешім
қабылданғаны жария етеді.

20 желтоқсан. Қазақстан Республикасының Президенті
Н.Ә. Назарбаев Әзербайжанның, Арменияның, Грузия-
ның, Беларусьтің, Қырғызстанның, Латвияның, Молдо-
ваның, Россияның, Тәжікстанның, Түрікменстанның, Өз-
бекстанның, Украинаның, Эстонияның мемлекеттік
тәуелсіздігі туралы жарлықтарға қол қойды.

21 желтоқсан. Алматыда, Қазақстан Республикасы Президентінің қарама-қарсы бұрынғы СССР-дің құрамына енетін 11 тәуелсіз басшыларының келіссөздері басталды. Келіссөздерге мемлекет басшылары Әзербайжаннан – А. Муталибов, Армениядан – Л. Петросян, Беларусьтан – С. Шушкевич, Қазақстаннан – Н. Назарбаев, Қырғызстаннан – А. Ақаев, Молдовадан – М. Снегур, Ресейден – Б. Ельцин, Тәжікстаннан – Р. Набиев, Түрікменстаннан – С. Ниязов, Украинадан – Л. Кравчук қатысты.

Алдын ала дайындалған құжаттар жобаларын талқылағаннан кейін бар мемлекеттің басшылары Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру жөніндегі Келісімнің хаттамасына қол қойды. Бұл құжат әлемдік тарихына Алматы Декларациясы деген атпен енген. Сонымен, Қазақстан астанасында дүниеге жаңа саяси құрылым – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы келді.

Беларусь басшысы С. Шушкевич, Қазақстан басшысы Н.Ә. Назарбаев, Ресей Федерациясының басшысы Б. Ельцин, Украина басшысы Л. Кравчук қару-жараққа қатысты бірлескен іс-шаралар туралы келісімге қол қойды.

23 желтоқсан. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Жоғарғы Кеңестің сессиясында тәуелсіз мемлекеттер басшыларының Алматы кездесуінің қорытынды құжаттарын ратификациялау мәселесіне қатысты сөз сөйледі. Президент Алматы кездесуін дайындау барысында қазақстандық сарапшылар Мәскеуде, Минскіде, Киевте болғанын, болашақта қол қойылатын құжаттардың әрбір жолын өбден тыңғылықты түрде талқылағанын, тәуелсіз мемлекеттер басшыларының Алматыда бас қосуы ойдағыдай өтуі үшін қыруар жұмыс атқарылғанын айтты. Он бір мемлекет басшыларының қол қоюымен дүниеге келген Достастық – мемлекет те емес, мемлекеттердің үстінен қарайтын құрылым да емес, бұл – атымен жаңа ұйым. Жоғарғы Кеңестің сессиясында Н.Ә. Назарбаев Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы құрылған соң, Советтік Социалистік Республикалар Одағы атты мемлекет іс жүзінде өмір сүруін тоқтатқанын мәлімдеді. Сонымен қатар, Елбасы депутаттар назарын Қазақ-

станның тәуелсіз мемлекет болуы әрбір азаматқа бұрын-соңды сезініп көрмегендей жауапкершілік жүктейтініне, азаттықтың қуанышы күн сайын, тынбай жұмыс істемесе, шешілмейтін күрделі мәселелерді көлегейлеп кетпеуі керектігіне аударды.

24 желтоқсан. Қазақстанда нарықтық қарым-қатынастарды орнықтырудың алғашқы нақты қадамдарының бірі жасалды – Президент Н.Ә. Назарбаев тұрғын үйді жекешелендіруді тездету әрі азаматтардың әлеуметтік тұрғыдан қорғалуын қамтамасыз ету мақсатымен мемлекеттік меншікті жекешелендірудің купондық әдісі туралы Ережеге түзетулер енгізу жөніндегі қаулыға қол қойды. Осы құжат қабылданғаннан кейін мың-мыңдаған адамдар алғаш рет өз баспаналарының иесі болып шықты.

29 желтоқсан. Алматыдағы республикалық оқушылар сарайында еліміздің қиыр-қиырындағы балалар үйлері мен көп балалы отбасылардан келген 300-ден астам бүлдіршін Жаңа жылдық шыршаға жиналды. Қазір Жаңа жыл алдында Президент шыршасын өткізу дәстүрге айналған.

31 желтоқсан. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына Жаңа жылдық құттықтау сөзін арнады. Елбасы тәуелсіздік тарихындағы тұңғыш жаңа жылдың табалдырығында тұрып, халық бастан кешіп жатқан қиындықтарды жасырмай айтты.

Президенттің мәселені салған беттен осылай қойысы, яғни қол жеткен тәуелсіздіктің ендігі тағдыры әрбір қазақстандықтың өз қолында екенін айтып, ел халқын егемендікті еселей түсетін нақты жұмысқа жұмылуға шақырғаны өте орынды болып шыққанын алдағы уақыт көп ұзамай-ақ көрсетіп берді.

1992 жыл

7 қаңтар. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың төрағалық етуімен Республика Кеңесінің нарықтық қарым-қатынастарға көшу мәселелерін талқылаған мәжілісі болып өтті. Баға ресми түрде 6

қаңтарда босатылғанымен, бұл процесс шын мәнінде стихиялы түрде талайдан жүріп келе жатқаны мәжілісте ашық айтылды, демек, нарыққа енудің бұдан басқа жолы жоқтығы сол кездің өзінде көпшілікке жақсы мәлім болып қалған еді.

10 қаңтар. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың төрағалық етуімен Қауіпсіздік кеңесінің бірінші мәжілісі болып өтті. Мәжілісте ТМД елдерінің көпшілігінің Біртұтас Қарулы Күштерді сақтап қалу жөніндегі көзқарасын ескере отырып, елдің өзіндік әскери тұжырымдамасын қалыптастыру қажет деген тоқтам жасалды.

12 қаңтар. Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің жексенбі күні өткен мәжілісінде халық шаруашылығында орын алған ауыр жағдай талқыланды.

14 қаңтар. Республикалық баспасөзде ел Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Үндеуі жарияланды. Оның басты тақырыбы – халықты өлеуметтік жағынан қорғау мәселелері.

16 қаңтар. Мәскеудің оңтүстік-батысындағы оңаша мекенде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше елдер басшыларының кеңесі ашылды.

7 мамыр. Президент Жарлығымен Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігі құрылды.

20 мамыр. Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясатында жаңа белес басталды. Әлемдегі ең қуатты ел – Америка Құрама Штаттарының астанасында Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев АҚШ Президенті Джордж Бушпен кездесіп, оның қорытындысы бойынша екі елдің сауда-экономикалық қарым-қатынастарын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік беретін бірқатар американо-қазақстандық құжаттарға қол қойылды.

22 мамыр. Қазақстан Біріккен Ұлттардың білім беру, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымына (ЮНЕСКО) мүшелікке қабылданды. Кейін Абайдың 150 жылдық, Әуезовтің, Сәтбаевтың ғасырлық мерейтойлары, Түркістанның 1500 жылдығы осы ЮНЕСКО аумағында кеңінен аталып өтті.

Жоғарғы Кеңестің сегізінші сессиясында Қазақстан Республикасының Президенті, Конституциялық комиссияның төрағасы Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан Республикасы Конституциясының жобасы туралы" баяндама жасады.

4 маусым. Қазақ елі өзінің мемлекеттік рәміздеріне ие болды – Президент Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалауы туралы", "Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы туралы", "Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының музыкалық редакциясы туралы" заңдарға қол қойды.

6 маусым. Жоғарғы Кеңес сессиясының салтанатты мәжілісінде Қазақстанның жаңа мемлекеттік рәміздерін ресми түрде таныстыру рәсімі өткізілді. Президент резиденциясы мен Парламент үйінің төбесінде егемен елдің көгілдір аспан түстес туы алғаш рет желбіреді.

16 маусым. Біріккен Ұлттар делегациясын Алматыда Елбасының қабылдауы кезінде осы халықаралық ұйымның Қазақстандағы өкілдігін ашу жөнінде уағдаластық жасалды.

23 маусым. Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинеті Президент Н.Ә. Назарбаевтың "Семей ядролық сынақ полигонын жабу туралы" Жарлығын жүзеге асыру жөніндегі қосымша шаралар жөнінде қаулы қабылдады.

30 қыркүйек. Алматыдағы Республика сарайында Дүниежүзі қазақтары құрылтайының салтанатты мәжілісі болды. Мәжілісте Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев сөз сөйледі.

5 қазан. Тәуелсіз Қазақстанның тарихындағы тағы бір мәртебелі сәттің кезегі келді: Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев әлемнің ең биік мінбелерінде – Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 47-ші сессиясында сөз сөйледі.

26 қараша. М. Әуезов атындағы театрдың ғимаратында "Қазақ тілі" қоғамының екінші құрылтайы өтті. Елбасының құрылтайдағы сөзінде ұлт өмірінің басқа да мәселелері қозғалды.

11 желтоқсан. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының мәтіні бекітілді. Авторлары – Мұзафар

Әлімбаев, Қадыр Мырзалиев, Тұманбай Молдағалиев, Жадыра Дәрібаева. Әнұран мәтіні нотасымен қоса республикалық баспасөзде 15 желтоқсан күні жарияланды.

15 желтоқсан. Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігінің бір жылдығы да келіп жетті. Егемен елдің ең басты мерекесіне арналған салтанатты жиналыс Алматыдағы Республика сарайында өтті. Президент Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдығы туралы баяндама жасады.

16 желтоқсан. Алматыдағы Республика алаңында Қазақстан тәуелсіздігінің бір жылдығына арналған митингі болып өтті. Осыдан дәл алты жыл бұрын да дәл осы алаңға халық лық толған еді. Айырмасы – ол жолы халық наразылықтан, бұл жолы разылықтан жиналғаны.

26 желтоқсан. Елбасының балалар үйлері мен көп балалы отбасылардың ұл-қыздарын Президент шыршасына шақыру дәстүрге айнала бастады. Алматыдағы республикалық Оқушылар сарайында түкпір-түкпірінен келген 650-ге жуық бала Жаңа жылды қарсы алу қуанышын Президентпен бірге қарсы алды.

1993 жыл

9 қаңтар. Қазақстан Республикасының халықаралық байланыстарын орнықтыруға нақты қадам жасалды: Президент Н.Ә. Назарбаев Ресей Федерациясында, Германия Федеративтік Республикасында, Француз Республикасында, Иран Ислам Республикасында, Әзірбайжан Республикасында, Армения Республикасында, Беларусь Республикасында, Грузия Республикасында, Қырғызстан Республикасында, Молдова Республикасында, Түрікменстанда, Өзбекстан Республикасында, Украинада Қазақстан Республикасының елшіліктерін ашу туралы жарлықтарға қол қойды.

12 қаңтар. Дағдарысқа қарсы шұғыл шаралар мен әлеуметтік-экономикалық реформаларды тереңдету бағдарламаларын жүзеге асыруды қамтамасыз ету мақсатымен Президент Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан Республикасының

экономикалық өзгерістер ұлттық кеңесін құру туралы” Жарлыққа қол қойды. Кеңестің өз өкілеттігі мен құзыры шегіндегі шешімдері барлық атқарушы үкімет, мемлекеттік және шаруашылық басқару органдарының бұлжытпай орындауына жатады деп белгіленді.

28 қаңтар. Еліміздің Жоғарғы Кеңесі Қазақстан Республикасының тұңғыш Конституциясын талқылау және қабылдау жөніндегі жұмысын аяқтады. Парламенттегі 312 депутаттың 309-ы Конституцияны тұтасымен қабылдау жөніндегі ұсынысты қолдап, дауыс берді. Президент Нұрсұлтан Назарбаевқа Қазақстанның тұңғыш Конституциясының түпнұсқа тексі табыс етілді. Ерекше салтанатты жағдайда, бөлекше толқу-тебірену ахуалында өткен сессия мәжілісінде Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев сөз сөйледі. Президент халық депутаттарына, құқық саласындағы мамандарға, шетелдік достарға, қазақстандықтарға, республиканың жаңа Конституциясын жасауға белсенді қатысқандардың барлығына ризашылықпен алғыс білдірді.

29 қаңтар. Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев Швейцарияның Давос қаласындағы Бүкілдүниежүзілік экономикалық форумның жұмысына қатысып, сөз сөйледі. Назарбаев Қазақстанның Давос форумына қатысуы нәтижесінде “Бритиш” және “Аджип” компаниялары Қарашығанақ мұнай-газ кен орнын игеруге жарияланған тендерді ұтып алғанын хабарлады.

13 ақпан. Президент Н.Ә. Назарбаев “Қазақстан Республикасының шекара әскерлері туралы” Заңға қол қойды.

25 наурыз. Республика қауіпсіздік кеңесінің мәжілісі өткізілді. Кеңесті аша келіп, Президент Н.Ә. Назарбаев бұдан былай бұл кеңес конституциялық орган болып табылатындығын айтты. Кеңес мәжілістерінде республиканың ішкі және сыртқы саясатының ең маңызды мәселелері қаралып, бүкіл Қазақстан территориясында міндетті түрде орындалуға тиісті шешімдер қабылданатын болады.

1 сәуір. Жоғарғы Кеңестің сессиясында вице-президент Е. Асанбаев “Қазақстан Республикасының мемлекеттік на-

градалары туралы" Заң жобасы бойынша баяндама жасады. Пікір алмасу барысында "Халық қаһарманы" атағы, "Отан", "Даңқ", "Парасат", "Құрмет" ордендері, "Ерлігі үшін", "Ерен еңбегі үшін", "Шапағат" медальдары қабылданды.

9 сәуір. Түрік Республикасының Президенті Тұрғыт Өзал Қазақстанға ресми сапармен келді. Келіссөз барысында екі жақ бұған дейін қол қойылған, әсіресе сауда экономикалық, ғылыми-техникалық, мәдени байланыстар және кадрлар даярлау саласындағы үкіметаралық келісімдерді жүзеге асыру үшін қажет шаралардың бәрін қолдануға ұйғарды. Түрік делегациясы Қазақстанға халықаралық экономикалық көмек берілуіне бағытталған өз күш-жігері туралы хабардар етті.

18 сәуір. Алматының іргесіндегі "Алатау" шипажайында Бүкіл дүниежүзілік экономикалық форумның көшпелі сессиясы жұмысын бастады. Оған әлемнің 30-ға жуық елінен іскер топтардың беделді өкілдері келді. Қазақстан басшысы Нұрсұлтан Назарбаев өз сөзінде Алматыда алғаш рет өткізіліп отырған бұл кездесу оған қатысып отырған мемлекеттерге өзара тиімді ынтымақтасстықтың жаңа көкжиектерін ашатынына үміт білдірді.

4 мамыр. Абай атындағы опера және балет театрында Абай қорының тұсаукесер рәсімі өткізілді. Кездесудің барысында қор президенті, жазушы Төлен Әбдіков Абай мұрасының адамзаттың игілігіне айналуды үшін оны әлі де терең түсініп, зерттей түсу қажеттігін айтты. Тұсаукесер рәсімінде сөз сөйлеген Президент Нұрсұлтан Назарбаев Абайдың туганына 150 жылдығын тойлау ел өміріне үлкен мәдени оқиға болып қана қоймай, Қазақстан егемендігінің қалыптасуына, оның өлемдік ауқымдағы беделінің артуына септігін тигізетінін атап айтты.

2 мамыр. Тәуелсіздік тізгіні қолға тигелі жұртшылықтың, әсіресе зиялы қауымның жиі айтатын мәселесінің бірі егемен мемлекеттің өзіндік идеологиясын қалыптастыру қажеттігі болатын. Алматыда мемлекеттің идеологиялық қызметінің мәселелері жөніндегі республикалық кеңес өткізілді.

18 мамыр. "Жаппай саяси қуғын-сүргіндер құрбандарын ақтау туралы" Қазақстан Республикасының Заңы

баспасөзде жарияланды. Заң саяси қуғын-сүргіндердің барлық құрбандарын ақтаумен қатар оларға тигізілген моральдық және материалдық залалды барынша мүмкін болатындай өтеуді қамтамасыз етуді мақсат тұтады. Заң бойынша революцияға қарсы үгіт-насихат жүргізген, шіркеуді мемлекеттен бөлу туралы ережелерді бұзған, кеңес өкіметіне қарсы үгіт және насихат ісіне араласқан адамдардың бәрі ақталды деп жарияланды.

1994 жыл

22 қаңтар. Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевтың "Экономикалық реформаны одан әрі жүргізуді жандандыру жөніндегі шаралар туралы" қаулысы баспасөзде жарияланды. Қаулыға сәйкес республикалық комиссия құрылды. Оны құрудағы мақсат – ұлттық валютаның енгізілуін және Қазақстанның халықаралық ұйымдармен және өлемдік қауымдастықтың жекелеген елдерімен жасасқан келісімдерін ескере отырып, дағдарысқа қарсы шаралар мен экономиканы тұрақтандырудың 1994-1995 жылдарға арналған бағдарламасын әзірлеу.

8 ақпан. Президент Н.Ә. Назарбаевтың "Өзара қарызды есептеу туралы" қаулысына сәйкес кәсіпорындар мен ұйымдардың өзара төлем төлемеуінің төзгісіз ұзап кетуін жою, тауар-материал байлықтары мен көрсетілетін қызметтердің тоқтаусыз қозғалысын қамтамасыз ету және өндірістің құлдырауын тоқтату мақсатында ақпанның 17-інен бастап кәсіпорындар мен ұйымдардың өзара қарызын есептеудің принципі жаңа жағдайдағы ішкі республикалық есебі басталатыны туралы хабар жарияланды.

Орталық сайлау комиссиясының мәжілісінде мемлекеттік тізім бойынша Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаттығына кандидаттар тіркелді.

12 ақпан. Қазақстан Республикасында адам құқығы мен бостандығы құрметтелуін қамтамасыз ету, олардың сақталуына кенілдіктерді күшейту мақсатында Адам құқығы жөнінде республикалық комиссия құрылды.

14 ақпан. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Америка Құрама Штаттарына ресми са-

пармен келді. АҚШ Президенті Билл Клинтонмен келіссөз аяқталғаннан кейін екі елдің басшылары демократиялық серіктестік туралы хартияға қол қойды.

Қазақстан Президентінің ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қосылу грамотасын беруі тарихи қадам болып табылады. Бұл қадам ядролық қаруды таратпау саласындағы халықаралық күш-жігер үшін шешуші кезеңде бүкіл дүние жүзіне өнеге берді.

18 ақпан. Нұрсұлтан Назарбаев Америка Құрама Штаттарынан қайтар жолында Парижде қысқа аялдама жасап, Францияның Президенті Франсуа Миттеранмен кездесті. Бүкпесіз және өзара түсіністік рухында өткен әңгіме кезінде халықаралық мәселелер, атап айтқанда, Орталық Азиядағы және жалпы алғанда ТМД-дағы жағдай кеңінен қаралды.

25 ақпан. Ақмолада, Тыңгерлер сарайында (қазіргі Конгресс-холл) Қазақстандағы тың және тыңайған жерлерді игерудің 40 жылдығына арналған республика жұртшылығы өкілдері мен агроөнеркәсіп кешені қызметкерлерінің салтанатты жиналысы өтті.

1 наурыз. Президент Нұрсұлтан Назарбаев Қазақ теледидары арқылы Республика Жоғарғы Кеңесі мен жергілікті өкілетті органдарға сайлау өткізілетіндігіне байланысты сайлаушыларға арнап сөз сөйледі. Елбасы сөзінде елдегі ахуалға баға берді.

Айналымға Ұлттық банкінің 1993 жылғы үлгідегі құны 200 теңгелік банкнот пен құны 2 тиындық, 5 тиындық және 10 тиындық бақыр ақшалар шығарылды. Бұл кезде инфляция онша белең ала қоймаған болатын. Көп кешікпей тиын деген ұғымның өзі де қала бастады, теңгенің өзінің шамасы бұрынғы тиынның мөлшеріне бірте-бірте келе берді.

7 наурыз. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі мен жергілікті өкілетті органдарға сайлау өткізілді.

17 наурыз. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаттарын сайлау қорытындысы туралы Орталық сайлау комиссиясының хабары баспасөзде жарияланды. 1994 жылғы 7 наурызда тізімге енгізілген 9561534

сайлаушының ішінен 7118354 сайлаушы бюллетеньдерін алған, дауыс беруге 7030050 сайлаушы немесе бүкіл сайлаушылардың 73,52 пайызы қатысқан. Ең жоғары белсенділік көрсеткен – Алматы, Көкшетау, Солтүстік Қазақстан, Талдықорған және Торғай облыстарының сайлаушылары болды, мұнда дауыс беруге сайлаушылардың 80 пайыздан астамы қатысқан. Қарағанды, Маңғыстау облыстары мен Алматы және Ленинск қалаларында белсенділік төмен – дауыс беруге сайлаушылардың 60 пайыздан астамы қатысты.

28 наурыз. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Ресей Федерациясына бірінші ресми сапары басталды. Нұрсұлтан Назарбаев пен Ресей Президенті Борис Ельцин экономикалық ынтымақтастық пен интеграцияны тереңдету туралы шартқа, Ресей Федерациясы аумағында тұратын Қазақстан азаматтарының және Қазақстан аумағында тұрақты өмір сүретін Ресей азаматтарының азаматтық және құқықтық мәртебесімен байланысты мәселелердің негізгі принциптері туралы меморандумға, әскери ынтымақтастық туралы шартқа, Қазақстан Республикасы аумағында уақытша орналастырылған стратегиялық ядролық күштер туралы келісімге, "Байқоңыр" ғарышжайы жөніндегі келісімге қол қойды.

18 сәуір. Жаңадан сайланған Жоғарғы Кеңес депутаттары өкілдерінің кеңесі өткізілді. Парламентшілердің етініші бойынша оған Президент Нұрсұлтан Назарбаев қатысып, сөз сөйледі. Президент қоғамымызды дағдарыс жағдайынан тезірек шығарып, оның өркениетті болашаққа барар жолын тазарту үшін Жоғарғы Кеңеспен тығыз байланыста, келісімді де өнімді жұмыс істеуге өзінің өзір екенін білдірді.

20 сәуір. Сессия Жоғарғы Кеңес Төрағасы етіп Әбіш Кекілбаевты сайлау туралы қаулы қабылдады. Ә. Кекілбаевтың ұсынысы бойынша Жоғарғы Кеңес Төрағасының орынбасарлары болып Зинаида Федотова, Қуаныш Сұлтанов сайланды.

21 сәуір. Парламент Мәжілісінде Жоғарғы Кеңес Төрағасының тағы бір орынбасарын сайлау туралы мәселе көтерілді. Мұның қажеттігі туралы идеяны Төраға Әбіш Кекілбаев Парламент жұмысы үш бағытта – құқықтық, саяси және экономикалық заң шығару бойынша жүргізілетіндігімен дәйектеді. Оның үстіне қазір бұлардың ең басымы – экономика. Белгілі қаржыгер-маман, депутат Марат Оспановты Жоғарғы Кеңес Төрағасының орынбасары етіп сайлау туралы ұсынысқа басым көпшілік дауыспен қолдау көрсетілді.

1995 жыл

20 қаңтар. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев пен Ресей Федерациясының Президенті Б.Н. Ельцин Мәскеуде Қазақстан-Ресей ынтымақтастығын кеңейту мен тереңдету туралы декларацияға қол қойды.

31 қаңтар. Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев Швейцарияның Давос қаласындағы Бүкілдүниежүзілік экономикалық форумдағы кездесулерін аяқтады. Елбасы көптеген мемлекеттер басшылары мен өлемдік бизнес өкілдеріне республиканың байлығын бірлесе игеру жөніндегі жобаларды ұсынды.

3 ақпан. Алматыда өнеркәсіп орындары басшыларының республикалық кеңесі болды. Әңгіме ел өнеркәсібінің жай-күйі және оны таяу келешекте дамытудың жолдары туралы өрбіді. Кеңесте сөз сөйлеген Президент Нұрсұлтан Назарбаев 1995 жыл Қазақстанның шын мәнінде мемлекеттік тәуелсіздік алуға және экономикалық әрі саяси тұрғыда күшті ел болуға шамасы жететінін көрсетеді деген сенім білдірді.

4 ақпан. Облыстар әкімдерінің, республикалық ведомстволар, холдингтер мен компаниялар, кәсіпкерлік және банк құрылымдары басшыларының, парламентшілердің қатысуымен өткен Министрлер Кабинетінің кеңейтілген мәжілісінде елдің 1994 жылғы әлеуметтік-экономикалық дамуының қорытындылары және 1995 жылғы экономикалық саясатының негізгі бағыттары талқыланды.

10 ақпан. Алматыда, Қазақстан Президентінің Резиденциясында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері басшылары кеңесі мен үкіметтері басшылары кеңесінің мәжілістері басталды. Достастықта бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау туралы меморандумға қол қойды.

15 ақпан. Президент Нұрсұлтан Назарбаев мемлекеттің сыртқы саясат мәселелері бойынша кеңес өткізді. Оған Қазақстанның шетелдердегі елшілері, қызметтің осынау жауапты саласына қатысы бар бірқатар министрліктер мен ведомстволардың басшылары қатысты.

24 наурыз. Мемлекет басшысы жанындағы қоғамдық консультациялық-кеңесші орган – Қазақстан Халықтары Ассамблеясының I сессиясы ашылды. Сессияда Ассамблеяның төрағасы Президент Н. Назарбаев баяндама жасады.

29 сәуір. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың өкілеттігін 2000 жылдың 1 желтоқсанына дейін ұзарту жөнінде бүкілхалықтық референдум болып өтті.

30 сәуір. Қазақстандағы бүкілхалықтық референдумның алдын ала қорытындылары шығарылды. Орталық сайлау комиссиясының деректері бойынша, референдумға тізімге енгізілген сайлаушылардың 91,3 пайызы қатысқан. Олардың 95,4 пайызы бюллетеньге енгізілген сұраққа оң жауап берген, яғни Нұрсұлтан Назарбаевтың президенттік өкілеттігін 2000 жылдың 1 желтоқсанына дейін ұзартуды жақтаған.

8 маусым. Париждегі ЮНЕСКО-ның штаб-пәтерінде қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаевтың туғанына 150 жыл толуына арналған мерейтойлық шаралар аяқталды.

1996 жыл

9 қаңтар. Президенттің "Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы" Конституциялық заң күші бар Жарлығы баспасөзде жарияланды. Кеңес бұрынғы конституциялық соттың орнына құрылды. Бірінші күннен кейін Конституциялық Кеңестің төрағасы болып Юрий Алексеевич Ким тағайындалды.

19 қаңтар. Мәскеуде ТМД мемлекеттері басшылары кеңесінің кезекті мәжілісі өтті. Мәжілістің күн тәртібіне қойылған жиырма шақты мәселенің ең негізгісі – экономика саласында ТМД дамуының болашақ көкжиектері туралы мәселе, соның ішінде кеден және төлем одағын құру.

30 қаңтар. Қазақстанның екі палаталы тұңғыш Парламенті өз жұмысына кірісті. Парламенттің алғашқы сессиясы Сенат пен Мәжіліс депутаттарының бірлескен отырысымен басталды. Онда Президент Нұрсұлтан Назарбаев сөз сөйледі.

Палаталардың жеке-жеке мәжілістерінде жасырын дауыс берудің нәтижесінде Сенаттың төрағасы болып Өмірбек Байгелдиев, Мәжілістің төрағасы болып Марат Оспанов сайланды.

7 наурыз. Вице-президент Ерік Асанбаевтың өз өкілеттігін доғару рәсімі болып өтті. 1995 жылғы қабылданған Конституцияға сәйкес вице-президент лауазымы жойылған болатын.

12 наурыз. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік хатшысының мәртебесі мен өкілеттіктері Елбасы Жарлығымен белгіленді. Мемлекеттік хатшы Қазақстан Республикасының Президенті қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын Қазақстан Республикасының лауазымды адамы болып табылады. Хаттамалық жағынан жоғарылығын анықтаған кезде Мемлекеттік хатшының лауазымы Республика Премьер-Министрінің лауазымынан кейін тұрады деп белгіленді.

11 сәуір. Қазақстан Республикасының Президенті жанынан Жоғары экономикалық кеңес құрылды. Кеңестің міндеттері – стратегиялық сипаты бар мәселелерді шешу жөнінде ұсыныстар, Мемлекет басшысы үшін экономиканың, оның негізгі салалары мен секторларының жай-күйі жөнінде баяндамалар мен талдау материалдарын, мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық саясатының негізгі бағыттары жөнінде ұсыныстар өзірлеу.

23 сәуір. Нұрсұлтан Назарбаевтың "Ғасырлар тоғысында" кітабының таныстырылымы болып өтті. Президент

қазақстандық және шетелдік журналистерге кітапты жазумен қалай айналысқанын айтып, көптеген сұрақтарға жауап қайтарды.

24 сәуір. Президент резиденциясында Нұрсұлтан Назарбаевқа қолданыстағы заңға сәйкес мемлекеттік жоғары лауазымды адамның ресми айырым белгілері – республика басшысы өз лауазымы бойынша иегер болуға тиісті ерекше үлгідегі “Алтын Қыран” ордені, омырау белгі мен Президент байрағы тапсырылды. Мұндай белгілер әлемнің өркениетті елдерінің бәрінде де бар.

26 сәуір. Қазақстан, Қырғызстан, Ресей Федерациясы, Тәжікстан және Қытай Халық Республикасы арасындағы шекара ауданында әскери саладағы сенімді нығайту жөніндегі келісімге қол қойылды. Қол қою рәсімінен кейін Қазақстан басшысының ҚХР төрағасы Цзян Цзяминьмен кездесуі болып өтті.

29 сәуір. Алматыда Парламент үйінің мәжіліс залында Қазақстан халықтары Ассамблеясының үшінші сессиясы болып өтті. Сессияда ел Президенті, Қазақстан халықтары Ассамблеясының Төрағасы Нұрсұлтан Назарбаев “Мемлекеттік интеграцияны тереңдету, егемендікті нығайту және қазақстандық патриотизмді қалыптастыру туралы” баяндама жасады.

13 мамыр. Ирандағы Мешхед-Серахс-Теджен учаскесінде Трансазия магистралінің темір жолдары түйісті. Шын мәнінде тарихи маңызы бар осы желіні апудың салтанатты рәсіміне Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев қатысты. Салтанатты рәсімге сондай-ақ Әзірбайжанның, Арменияның, Ауғанстанның, Грузияның, Иранның, Қырғызстанның, Пәкістанның, Тәжікстанның, Түркіменстанның, Түркияның, Өзбекстанның президенттері, Ресей мен Украинаның үкімет басшылары келді. Бұл магистраль (оның жалпы ұзындығы 11 мың шақырымға таяу) Трансазия темір жолы қатынасы үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді және Тынық мұхит аймағындағы елдерге, Қытайға, Ресейге және Орталық Азия республикаларына жүк тасымалдаудың мерзімін қысқартып, құнын арзандата отырып, қысқа жол арқылы Иранға, Түркияға шығуға мүмкіндік туғызады.

19 мамыр. Алматыда опера және балет театрында қазақтың ардақты ақыны Олжас Сүлейменовтің алпыс жылдығына арналған кеш болды. Кеште сөз сөйлеген Президент Нұрсұлтан Назарбаев Олжас ақынның тек қазақ өдебиеті ғана емес, әлемдік поэзия мен мәдениетке қосқан зор үлесін атап өтті.

23 мамыр. Ақмола университеті Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университеті болып қайта құрылды. Президент бұл шешімді Қазақстан Республикасының ұдайы кеңейіп келе жатқан халықаралық байланыстарын, оның әлемдік интеграциялық процестерге, Еуразия Одағы идеяларын жүзеге асыруға белсене қатысуын ескере отырып қабылдады.

7 маусым. Алматыда Қазақстан Ғылым академиясының мерейтойлық сессиясы болып өтті. Сессияда сөз сөйлеген Президент Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан ғылымының калыптасуы туралы айта отырып, академияның өмірге келуі еліміздің дамуымен, оның мәдениетімен, талап деңгейінің өсуімен, жаңа экономикалық, техникалық, мәдени және ұйымдық міндеттерді шешуімен байланысты болғанын естен шығармаймыз деп атап өтті.

1997 жыл

1 қаңтар. Республикалық баспасөзде Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқын Жаңа жылмен құттықтауы жарияланды. "1996 жыл жеті жыл ішінде республикада өндірістің құлдырауын тоқтатудың сәтi түскен тұңғыш жыл болды. Оның үстіне өткен жылы өнеркәсіп өнімін шығару жарты пайызға ұлғайды, ал селодағы өндіріс жеті процентке өсті. Орташа айлық жалақы 7,6 мың теңгеге дейін көтерілді. Жылдық инфляция 1995 жылғы алпыс пайызбен салыстырғанда шамамен отыз пайыз деңгейіне дейін төмендеді. Тәуелсіздіктің соңғы бес жылы ішінде тұңғыш рет біздің екі палаталы Парламентіміз Үкіметпен сындарлы жұмыс істей отырып, жаңа жылдың бюджетін ол басталғанға дейін қабылдады. Көптеген басқа елдерге қарағанда, бұл жылдар

дың біз үшін азаматтық тыныштық, ұлтаралық тұрақтылық және рухани келісім уақыты болғаны қанағат сезімін туғызбай тұра алмайды. Біздің бәріміз топтасуға, күш-жігерді біріктіруге қаншалықты мүдделі екенімізді түсіндік қой деген сенімдемін. Өйткені біз өз үлесімізге тиген қиыншылықтарды бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығара отырып қана жеңе аламыз”, – делінген Елбасы құттықтауында.

6 қаңтар. “1997 жылды Жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы деп жариялау туралы” Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес Қазақстан Халық бірлігі партиясының Орталық Комитеті республиканың барлық саяси партиялары мен қозғалыстарына, барша азаматтарына үндеу жариялады. Онда демократияның баға жетпес байлығын, адамның құқықтары мен бостандығын, жалпы адамзаттық құндылықтарды сақтай отырып, елдегі барлық саяси партиялар мен қозғалыстарға, ілкімді іс-қимылға, көпұлтты Қазақстан халқының өркендеуі мен рухани қайта түлеуіне кедергі келтіретін, сол арқылы қоғамдық келісімді бұзатын, азаматтық құқықтық және демократиялық мемлекет құру жолындағы қоғамның сындарлы қадамын тежейтін митингілер мен шерулерге, шулы басқосуларға, тағы басқа өрекеттерге 1997 жылы шектеу қою жөніндегі ұсыныс айтылған.

7 қаңтар. Шетелдерде тұратын отандастарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы туралы Елбасы Жарлығы баспасөзде жарияланды.

8 қаңтар. Жамбыл облысының жергілікті атқарушы органдарының өтінішін және жұртшылығының тілегін ескере келіп, Қазақстан Республикасының Үкіметі жанындағы мемлекеттік ономастика комиссиясының қорытындысы негізінде Президент Жарлығымен Жамбыл облысының орталығы – Жамбыл қаласының аты Тараз қаласы болып өзгертілді.

10 қаңтар. Бішкекте Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан мемлекетаралық кеңесінің мәжілісі болып өтті. Кездесуде Н. Назарбаев, А. Ақаев және И. Каримов

бастаған үш елдің делегациялары экономикалық, әлеуметтік, мәдени және басқа салалардағы интеграциялық процестерді тереңдетуге байланысты, сондай-ақ саяси сипаттағы көптеген мәселелерді талқылады. Үш президент қол қойған құжаттардың ішіндегі ең маңыздысы – Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы және Өзбек Республикасы арасындағы мәңгілік достық туралы шарт.

16 қаңтар. Ресейдің "Независимая газета" басылымында Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевпен журналист Юрий Козловтың сұхбаты жарияланды. Материал "Ресей достастықтың өзегі бола алатын еді, бірақ бола алмады" деген тақырыппен берілген.

22 қаңтар. Республика Қауіпсіздік кеңесінің кезекті мәжілісі өтті. Кеңесте Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының тұжырымдамасы туралы мәселе қаралды. Онда елдің сыртқы саясатының конституциялық нормалары және Қазақстанды егемен мемлекет ретінде қалыптастырып, дамытудың Президент белгілеп берген стратегиясының негізгі қағидалары мен принциптері баяндалған.

27 қаңтар. Республиканың көптеген кәсіпорындары миллиард теңгеге жуық жалақыны уақытылы бере алмай қалды. Ең ірі қарыздар өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, көлік кешенінде болды. Бұл сала кәсіпорындарының 43,2 пайызының есепшотында атымен қаржы жоқ. Жалақы мен зейнетақы жөніндегі орасан мол қарызды төлеу, шағын бизнесті дамыту, жекешелендіруді жеделдету мәселелерін талқылаған кеңесте Президент Нұрсұлтан Назарбаев өңгіме өміріміздегі төтенше сырқатты сала жөнінде болып отыр деп атап көрсетті. Зейнетақы төлеу жөніндегі борыштың 31,5 миллиард теңгеге жеткені айтылды. Мұншама қарыз жиналуының негізгі себептері – 1996 жылғы бюджеттің кіріс жөніндегі бірқатар баптарының орындалмай қалуы, зейнетақы қорына жарна және салық төлеуден жалтару, банктердің қарыз берудегі кезекті бұзуы, зейнетақы төлеуді заңсыз кешіктіру. Мемлекет басшысының ұсынысы бойынша, облыс, қала және аудан

әкімдерін зейнетақы қорын қалпына келтіру жөніндегі түпкілікті шараларды жүзеге асыруға міндеттейтін келісім қабылданды. Мұндай қаржыларды жинау Республика Президентіне тікелей бағындырылатын Мемлекеттік салық комитетіне жүктелді.

30 қаңтар. Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев Халықаралық экономикалық форумға қатысу үшін Швейцарияның Давос қаласына келді. Форумның ашылуына орай жарық көрген "Уорлдлинк" журналының арнаулы нөмірінде Нұрсұлтан Назарбаевтың портреті басылып, Қазақстан туралы көлемді материал берілді. Форум күндерінде Қазақстан Президенті бірқатар елдердің басшыларымен, әлемге әйгілі компаниялар мен фирмалардың жетекшілерімен кездесті. Давостағы бұл жиынның өлем экономикасы үшін маңызын, осы басқосуға 85 елден екі мыңнан астам саясатшылар, ғалымдар, бизнесмендер, журналистер келгенінен-ақ көруге болады.

6 ақпан. Бүгінгі республикамыз үшін қоғамның ынтымағынан басқа маңызды ештеңе жоқ. Тек осындай жолмен ғана жүзден астам ұлттың өкілдері мекендеп отырған Қазақстанды демократиялық және гүлденген ел етуге болады – Алматыда, Парламент үйінде Мемлекет басшысының саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктердің, ұлттық-мәдени орталықтардың, діни конфессиялардың жетекшілерімен, саяси қуғын-сүргінге ұшырағандар мен оның құрбандарының балаларымен кездесуінде айтылған ойларды осылай түйіндеуге болады.

1998 жыл

Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы

10 қаңтар. Үкімет мүшелерімен және мемлекеттік басқару органдары басшыларымен өткізген кеңесте елдің 1997 жылғы экономикалық дамуының алғашқы қорытындылары қаралды. Кеңесте сөз сөйлеген Президент Н.Ә. Назарбаев қол жеткен жетістіктерді насихаттап, қоғамдық пікірді қалыптастыруда белгілі бір жүйенің жоқтығына назар аударды.

30 қаңтар. Швейцарияның Давос қаласындағы дүниежүзілік экономикалық форумда Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев арнайы баяндама жасап, аймақты дамыту мәселелеріне байланысты сұрақтарға жауап қайтарды. Форум барысында Н. Назарбаев Швейцария Конфедерациясының Президенті Флавио Коттимен, Бразилия Президенті Ф. Эврике Кардозумен және Болгария Президенті Петр Стояновпен кездесу өткізді.

5 ақпан. Елдің батыс өңіріндегі үлкен кеніштердің бірі – Жаңажолда газды-турбиналық станция іске қосылды. Ол толық қуатымен жұмыс істеген кезде 48 мегаватт электр жарығымен қамтамасыз етеді. Ақтөбелік мұнайшылар салған бұл станция елдің энергетикалық дербестігінің бастауындай болды.

18 ақпан. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің алқасы ел азаматтарына Үндеу жолдады. Үндеу барлық адал ниетті адамдарды республика халқының алаңсыз өмір сүріп, еңбек етуіне, жаңа қоғам орнатуға кедергі келтіретін келеңсіз құбылыстардың тамырына балта шабу жолындағы барынша батыл әрі ымырасыз күрес жүргізуге шақырады.

12 наурыз. Монғолия Президенті Нацагийн Багабанди Қазақстанға ресми сапармен келді. Н. Назарбаев пен Н. Багабанди Қазақстан мен Монғолияның достық қарымқатынастары мен ынтымақтастығы туралы бірлескен декларацияға қол қойды.

17 наурыз. Алматыда Президент Нұрсұлтан Назарбаев мәдениет және ғылым саласының танымал өкілдерімен кездесті. Халықтың тұтастығы мен ұлттық тарих жылында атқарылуга тиіс міндеттерді саралап көрсеткен Президент қазақтың кешегі кезеңі, бүгінгі мен болашағына қатысты көптеген ордалы ойларын ортаға салды. "Қазақтың бүкіл тарихы – бірігу тарихы, тұтастану тарихы. Қазақ – тек бірігу, бірлесу жолында келе жатқан халық. Халқымыздың туысқандық негізі бойынша атаға бірігу, өмір салтына, шаруашылық жүргізу талабына

орай руға бірігу, жер ыңғайына қарай тайпаға бірігу, шексіз даланың жағдайына, саяси институттарды қалыптастырудың, әкімшілік басқарудың қажеттігіне орай жүзге бірігу, мемлекеттік мүдде тұрғысынан ұлтқа бірігу процесі кезең-кезеңімен, эволюциялық жолмен, әлеуметтің сілкініссіз, қақтығыссыз өтті. Бұл – біздің бақытымыз. Оны бағалай білуіміз керек. Ата-бабаларымыз бізге бірліктің, ынтымақтың, тұтастықтың ұлы үлгісін көрсетіп кетті. Қазақтың арғы-бергі тарихының ең ғибратты тағылымы да, міне, осында”, – деді Елбасы.

26 наурыз. Ташкентте Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан Республикасының Мемлекетаралық Кеңесінің мәжілісі болып өтті. Кеңестің соңында Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Тәжікстан Республикасы, Өзбекстан Республикасы мемлекет басшыларының аймақтық интеграцияны одан әрі тереңдету туралы мәлімдемесіне қол қойылды.

15 сәуір. Бельгия Корольдігінің Премьер-министрі Жан-Люк Де Қазақстанға ресми сапармен келді. Қазақстан мен Бельгия үкіметтері арасында бірқатар құжаттарға қол қойылды.

22 сәуір. Жаңа астанадағы Парламент ғимаратында палаталар отырысы тұңғыш рет Күмбезді залда өткізілді. Депутаттар алдында ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев сөз сөйледі. Елбасы алдағы жұмыста бірінші дәрежелі міндеттерді Қазақстан заңдарының жүйелі жинақталған актілерінің жаңа буынын қалыптастыруды аяқтау болып табылатынын айтты.

27 сәуір. Алматыда Қазақстан кәсіпкерлерінің кезекті VI форумы өтті. Форум жұмысына қатысып, сөз сөйлеген Президент Нұрсұлтан Назарбаев кәсіпкерлікті дамытуға нендей кедергілер болып отырғанын, оларға Үкімет тарапынан қандай көмек керектігін, сондай-ақ кәсіпкерлердің мемлекет алдындағы жауапкершілігін ұсынды. Осы күні Президент “Қазақстан Республикасының Шағын бизнесті қолдау жөніндегі агенттігі туралы”, “Азаматтар мен заңды тұлғалардың келісілген қызмет еркіндігінде құқығын қорғау туралы” Жарлықтарға қол қойды.

28 сәуір. Мәскеуде Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы және Ресей Федерациясы Мемлекетаралық кеңесінің мәжілісі өтті. Мәжілісте Қазақстан басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың "Қарапайым адамдарға бағытталған қарапайым он қадам" атты мәлімдемесі қолдау тапты.

6 мамыр. Астанамыздың аты өзгерді. Президент Нұрсұлтан Назарбаев "Қазақстан Республикасының астанасы – Ақмола қаласын Қазақстан Республикасының астанасы – Астана қаласы деп атау туралы" Жарлыққа қол қойды.

11 мамыр. Экономикалық ынтымақтастық ұйымына мүше елдердің мемлекет және үкімет басшыларының бесінші басқосуы өткізілді. Оған Өзірбайжан, Ауғанстан, Иран, Қырғызстан, Пәкістан, Тәжікстан, Түрік, Түркіменстан, Өзбекстан Республикаларының мемлекет және үкімет басшылары қатысты. Алматыда болған бұл басқосуды ұйымның төрағасы Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев ашты. Басқосудың қорытындысы бойынша Алматы декларациясына қол қойылды.

2 маусым. Қазақстан Республикасы астанасының тұсаукесері құрметіне "Астана" естелік медалі тағайындалды.

8 маусым. Астанада қазақтың үш ұлы данағөйі – Төле биге, Қазыбек биге, Айтеке биге орнатылған ескерткіш-монумент ашылды.

10 маусым. Қазақ елінің жаңа ордасы – Астана қаласының халықаралық тұсаукесері өткізілді. Салтанатқа Өзірбайжан, Қырғызстан, Түркия, Өзбекстан, Украина президенттері, Арменияның, Беларусь Республикасының, Қытай Халық Республикасының, Грузия Республикасының, Молдова Республикасының, Саха Республикасының, Татарстан Республикасының мемлекет және үкімет басшылары, көптеген халықаралық ұйымдардың өкілдері құрметті қонақ болып қатысты. Төуелсіздіктің жетінші жылында осындай орасан маңызды шешімді жүзеге асыруға халықтың қолдауы, ұлттың ұйысқан ынтымағы мүмкіндік бергенін айрықша разылықпен айтты.

10 қаңтар. Қазақстан өмірінде аса маңызды саяси оқиға болды. Біздің елімізде тұңғыш рет Президент сайлауы баламалы негізде өтті. Қазақстандағы Президент сайлауы ашық және демократиялық сипатта өтті.

15 қаңтар. "1999 жылғы қаңтардың 10-ында болып өткен сайлаудың қорытындыларын анықтау мен жариялау және сайланған Қазақстан Республикасының Президентін тіркеу туралы" Орталық сайлау комиссиясының қаулысы қабылданды. Қаулыда сайлауда Н.Ә. Назарбаевты жақтап 5 846 817 адам дауыс бергені, бұл дауыс беруге қатысқан барлық сайлаушылар санының 79,78 пайызы екендігі айтылған. Сонымен, Қазақстан Республикасының Президенті болып 1940 жылы туған, қазақ, Астана қаласында тұратын Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев сайланды деп есептелді және тіркелді.

20 қаңтар. Астана қаласында Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың өз қызметіне кірісу рәсімі – ұлықтау өткізілді.

21 қаңтар. Президент жаңа Үкіметті құруға кірісті. Елбасы Жарлығымен Нұрлан Өтепұлы Балғымбаев Қазақстан Республикасының Премьер-министрі болып тағайындалды.

22 қаңтар. Үкіметтің жаңа құрамы Елбасына ант берді.

12 ақпан. Президент Жарлығымен "Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясы" республикалық мемлекеттік мекемесі құрылды. Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының президенті болып Нағима Әбенқызы Айтқожина тағайындалды. Кезінде Ғылым академиясын оның ағасы, Лениндік сыйлықтың лауреаты Мұрат Айтқожин басқарған болатын.

25 ақпан. Қазақстанда Ұлттық халық санағы басталды. Осыған орай, Президент Нұрсұлтан Назарбаев республика азаматтарына арнап үндеу жолдады.

8 сәуір. Ақмола облысының шекарасы өзгертілді, оған Солтүстік Қазақстан облысының Еңбекшілдер, Зеренді, Щучинск аудандары мен Көкшетау қаласының аумақтары енгізілді. Ақмола облысының өкімшілік орталығы Астана қаласынан Көкшетау қаласына көшірілді.

12 сәуір. Алматыдағы Республика Сарайында қазақтың ұлы ғалымы, Қазақстан Ғылым академиясының тұңғыш президенті Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың 100 жылдығына арналған салтанатты жиналыс болып өтті. Салтанатқа қатысқан Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев мерейтойы ЮНЕСКО шеңберінде аталып өтіп жатқан Қ.И. Сәтбаевтың сан-салалы ғылым және қайраткерлік қызметіне кеңінен тоқталды.

23 сәуір. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев НАТО-ның 50 жылдығына арналған шараларға қатысу үшін АҚШ астанасына келді.

Нұрсұлтан Назарбаев АҚШ президенті Билл Клинтонмен кездесті.

28 мамыр. Алматыда Қазақстан қаржыгерлерінің бірінші конгресі өтті. Оған қатысып, сөз сөйлеген Нұрсұлтан Назарбаев қаржыгерлердің Үкіметке қарауға бергелі отырған бағдарламаларын құптады. Елбасы банктер ең алдымен халық сенімін ояту үшін жұмыс істеу керектігін баса айтты.

2000 жыл

Мәдениетті қолдау жылы

26 қаңтар. Мәскеуде ТМД елдері басшыларының кезекті басқосуы болып өтті.

8 ақпан. Астанада агроөнеркәсіп кешені қызметкерлерінің республикалық кеңесі болып өтті. Кеңесте Президент Нұрсұлтан Назарбаев сөз сөйледі.

17 ақпан. Мәскеуде Кеден одағына қатысушы елдер үкіметтері басшыларының кезекті мәжілісі болып өтті.

17 наурыз. Түркістан қаласында қазақтың ұлы ханы Абылайдың сүйегі арулап қайта қойылды.

8 сәуір. Бакуде түркі тілдес мемлекеттер басшыларының саммиті өтті.

15 сәуір. Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстанға жұмыс сапарымен келген АҚШ-тың мемлекеттік хатшысы Мадлен Олбрайтпен кездесті.

21 сәуір. Өзбекстан астанасында Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан президенттері кездесіп, терроризмге, діни экстремизмге, есірткі бизнесіне, сондай-ақ ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес мәселелерін талқылады.

26 сәуір. Алматыдағы "Анкара" қонақ үйінің зерлі залында "Еуразия – 2000" экономикалық саммиті өз жұмысын бастады.

22 мамыр. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев ресми сапарымен Беларусь Республикасының астанасы – Минск қаласына келді. Елбасы Беларусь Президенті А. Лукашенкомен кездесті.

15 маусым. Қазақтың аса көрнекті жазушысы Сәбит Мұқановтың ғасырлық тойы қаламгердің туған жерінде тойланды. Мерейтойдың қорытынды салтанатына Президент Нұрсұлтан Назарбаев қатысты.

21 маусым. Мәскеуде ТМД елдері басшылары Мемлекетаралық кеңесінің кезекті мәжілісі болып өтті.

26 маусым. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Бельгияға және Францияға ресми сапары жасалды.

3 шілде. Қарағанды металлургия комбинатында қазақстандық тұңғыш шойын балқытылғанына 40 жыл толды. Оған сол кездегі жас металлург Нұрсұлтан Назарбаев та қатысқан.

4 шілде. Қазақстанның алдынан аса жарқын көкжиек ашылды. Атырау облысындағы Шығыс Қашағаннан мұнайдың орасан мол қоры табылды. Бұл жаңалықты айдай әлемге Президент Нұрсұлтан Назарбаев жария етті.

5 шілде. Душанбеде "Шанхай бестігіне" қатысушы елдер Мемлекет басшыларының кезекті саммиті болып өтті.

6 шілде. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев алпыс жастың асқарына көтерілді.

31 шілде. Мәдени және гуманитарлық салалардағы қайырымдылық және демеушілік қызметі үшін Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы құрмет дипломдары тағайындалды. Дипломға қоса кеудеге тағатын белгі берілетін болды.

6 қыркүйек. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Біріккен Ұлттар Ұйымының Мыңжылдық Саммитінде сөз сөйледі.

2001 жыл

30 қаңтар. Астанада өкімдердің республикалық кеңесі болып өтті. Кеңесте сөз сөйлеген Президент Н. Назарбаев Тәуелсіздіктің он жылдығы жылында экономиканы өркендету, халықтың тұрмысын жақсарту тұрғысында барлық деңгейдегі өкімдердің алдына қойылатын міндеттерді саралап берді. Елбасы өкімдердің алдына 2001 жылға арналған 11 нақты міндет қойды

30 наурыз. Қазақстан Республикасы Үкіметінің экономикалық және әлеуметтік саясатының негізгі бағыттары және экономикалық көрсеткіштерінің болжамы жөніндегі мәлімдемесі жарияланды.

14 сәуір. Алматы облысының орталығы Алматы қаласынан Талдықорған қаласына көшірілді.

11 мамыр. Елордада қазақ халқының азаттығы жолындағы ұлы күрескер – Кенесары ескерткіші ашылды.

18 мамыр. Аты әлемге әйгілі Күлтегін ескерткішінің көшірмесі қазақ елінің ордасы – Астана қаласына жеткізілді. Бұл қазақ халқы үшін “елдік пен ерліктің ерекше ескерткіші” деп аталды.

19 маусым. Тәуелсіздік тойына тамаша тарту жасалды. 184,5 шақырымдық Ақсу – Дегелең темір жолының, Қостанай өңірінде Қызыл Октябрь – Дөң теміржолының алғашқы табаны төселді. Ол жолдың ұзындығы 450 шақырымнан аспақ.

29 маусым. Елбасы жарлығымен 2007 жылға дейін кезеңге “Астана – жаңа қала” арнайы экономикалық аймағы құрылды.

3 қыркүйек. Президент Н. Назарбаев Парламент палаталарының бірлескен отырысында елдегі жағдайды және 2002 жылғы ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттарын баян ететін Қазақстан халқына Жолдауын арнады.

22 қыркүйек. Рим папасы Иоани Павел II Қазақстанға мемлекеттік сапары басталды. Бұл Рим епископы, Ғайсаның жердегі ізбасары, Апостолдар князының мұрагері, әлем шіркеуінің Жоғарғы Бас пірі, Ватикан шаһары мемлекетінің басшысы, Шапағатты әкейдің Орталық Азия жеріне тұңғыш рет келуі болатын.

20 қазан. Еліміз өз тәуелсіздігінің он жылдығын атап өтіп жатқан жылы тың игергеннен бергі ең бітік егін – гектарына 14 центнерден астам орташа түсім жағдайында 18 млн. тоннадан артық астық өндіріліп, жинап алынды.

24 қазан. Қазақстан халықтары Ассамблеясының 8-сессиясы болып өтті.

6 қараша. ҚР Ұлттық Ғылым академиясының ел тәуелсіздігінің 10 жылдығына арналған сессиясы болып өтті. Сессияда Президент Н. Назарбаев сөз сөйледі.

30 қараша. Мәскеуде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы құрылуының 10 жылдығына арналған мерекелік саммит өтті.

10 желтоқсан. Елордада тәуелсіздік тойының қарсаңындағы Атаулы апталық басталды. 1-ші күні Астана күні деп аталды. Осыдан дәл 4 жыл бұрын Қазақ елінің астанасы Арқа төсіне көшіп келген болатын. 11 желтоқсан – Шежіре күні, 12 желтоқсан – Отан күні, 13 желтоқсан – Бірлік күні, 14 желтоқсан – Патриоттар күні, 15 желтоқсан – Жастар күні деп аталды. Бұл күндері атауларына сай жоғары деңгейдегі арнайы шаралар өткізілді. Астана күнінде Мемлекет басшысы елордадағы жаңа нысандарда болды.

16 желтоқсан. Қазақ елі өзінің алғашқы мерейтойын – Тәуелсіздіктің 10 жылдығын атап өтті. Астанадағы Конгресс-холда ҚР-ның Мемлекеттік Тәуелсіздігінің 10 жылдығына арналған салтанатты мәжіліс өткізілді. Мәжілісте

Президент Н.Назарбаев баяндама жасады. Қазақстан атты азат ел өзінің тәуелсіздік тарихының жаңа белесіне аяқ басты. Тарих көші тағы алға тартты.

Бүгінгі Қазақстан: дерек пен дәйек

Елбасы Жарлығымен 2002 жыл – “Денсаулық жылы” деп жарияланды.

Жыл барысында Қарағандыда аса маңызды бірнеше әлеуметтік-экономикалық нысандар іске қосылды. Олар – Теміртаудағы металлургия комбинатындағы үшінші домна пеші, Нұрқазған кеніші, Жауыртаудағы шаңғы спорты базасы, Шахтер стадионы, Орталық әскери округ штабының ғимараты.

2002 жылы 21-22 қыркүйекте Рим папасы Иоанн Павел II Қазақстанға арнайы сапармен келді.

2002 жылы 23-24 қазанда Түркістанда Дүниежүзі қазақтарының екінші құрылтайы өткізілді.

2002 жыл 5 маусым. Қазақстан Республикасының 2003-2005 жылдарға арналған Мемлекеттік аграрлық азық-түлік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығы шықты.

2003-2005 жылдар Елбасы Жарлығымен “Ауыл жылдары” деп жарияланды.

2003 жыл. Ресейдегі Қазақстан жылы болып, ол достық, жасампаздық, бауырластық, туыстыққа жол ашты.

2003 жыл 15 сәуір. ҚР Президенті Н. Назарбаев пен РФ Президенті В. Путин Омбы қаласында шекаралас аймақтардың форумына қатысты.

2003 жыл 10 шілде. ҚР Ауылдық аумақтарын дамытудың 2004-2010 жылдарға арналған мемлекет бағдарламасы туралы қаулы қабылданды.

2003 жыл 15 тамыз. Қазақстанның 2030 жылдарға дейінгі Даму стратегиясын іске асыру жөніндегі одан арғы шаралар туралы жарғысы шықты.

2003 жыл 23-24 қыркүйек. Әлемдік және дәстүрлі – ұлттық діндер съезі болып өтті. ҚР Президенті Н.Назарбаев төрағалық етті.

2003 жыл 20 қыркүйек. Жергілікті мәслихаттар депутаттарын сайлау болып өтті.

2003 жыл 16 қазан. Астанада Азаматтық форумның бірлескен мәжілісі болып, Н. Назарбаев сөз сөйледі. Билік және азаматтық институттардың байланыстары мен қарым-қатынасты дамыту жолдарын талқылап, еліміздегі үкіметтік емес ұйымдардың өкілдеріне үндеу қабылдады.

2003 жыл 12-15 тамыз. Атырауда Махамбет Өтемісұлының 200 жылдық тойы ЮНЕСКО көлемінде аталып өтті.

2003 жыл 13 желтоқсан. Астанадағы Конгресс-холда Тәуелсіздіктің 12 жылдығына арналған салтанатты жиыналыс болып, онда Н.Ә. Назарбаев баяндама жасады.

2003 жыл 15-16 желтоқсан. Бұл күндерде Мәскеуде Қазақстан халықтары Ассамблеясының күндері өтті.

2003 жыл 22 желтоқсан. Кремльде Ресей Президенті В.В. Путин 2004 жыл – Қазақстандағы Ресей жылы екендігін мәлімдеді.

2004 жыл

2004 жыл 10 қаңтар. Қазақстан-Ресей қарым-қатынасының жаңаша сипатта дамуына екі ел басшыларының кездесулері мен келіссөздері негіз болды.

2004 жыл 13 қаңтар. 2004-2006 жылдарға арналған "Мәдени мұра" мемлекеттік бағдарламасы қабылданды.

2004 жыл 6 ақпан. Астанадағы Конгресс-холда тың және тыңайған жерлерді игерудің басталғанына 50 жыл толуына арналған салтанатты жиын болып өтті. Оны Премьер-министр Даниал Ахметов қысқаша кіріспе сөзбен ашты. Жиында Н.Ә. Назарбаев баяндама жасады.

2004 жыл 19 наурыз. "Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, Бәсекеге қабілетті экономика үшін, Бәсекеге қабілетті халық үшін" деген ел президентінің Қазақстан халқына Жолдауы жарияланды.

2004 жыл 11 маусым. ҚР Тұрғын үй құрылысын дамытудың 2005-2007 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жасалды.

2004 жыл 31 тамыз. ҚР өлеуметтік-экономикалық дамуының 2005-2007 жылдарға арналған орта мерзімді жоспары туралы қаулы қабылданды.

2004 жыл 9 қыркүйек. Астанада Ресей мен Қазақстан басшылары Қазақстандағы Ресей жылының басталғанын жариялады.

2004 жыл 11 қазан. ҚР білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы шықты.

2005 жыл

2005 жыл 18 ақпан. "Қазақстан экономикалық, өлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында", – деген ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы шықты.

2005 жыл 3 мамыр. ҚР мемлекеттік қызметкерлерінің ар-намыс кодексі туралы Жарлығы шықты.

2005 жыл 6 мамыр. Астанада Ұлы Жеңістің 60 жылдық мерейтойына арналған мерекелік шаралар өтті. Жеңіс шеруіне қатысу үшін барлық облыстардан келген кеуделері орден-медальға толы ардагерлер мен тыл еңбеккерлері елорданы өзгеше салтанатқа бөлеп жіберді.

2005 жыл 7 мамыр. Жеңіс шеруі өтті.

2005 жыл 1 қыркүйек. Сенат пен Мәжілістің бірлескен отырысында Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев Парламенттің екінші сессиясында сөз сөйледі. Президент атқарылған істерге талдау жасап, алдағы міндеттерді тұжырымдады.

2005 жыл 6 қыркүйек. АҚШ-тың Президенті Билл Клинтон Алматыға келді. Кездесу екі мемлекеттің байланыстары мен келешегіне қатысты болды.

2005 жыл 7 қыркүйек. ҚР Парламентінің Мәжілісі "ҚР Президентінің кезекті сайлауын хабарлау туралы" қаулы шығарып, ҚР Президенті сайлауы 2005 жылы 4 желтоқсанда болатынын хабарлады.

2005 жыл 9 қыркүйек. Алматыда өткен Республикалық "Отан" партиясы кезектен тыс сегізінші съезі алдағы Президент сайлауына қазіргі елбасы Н.Ә. Назарбаевтың кандидатурасын бірауыздан ұсынды.

2005 жыл 28-30 қыркүйек. Астанада Дүниежүзі қазақтарының үшінші құрылтайы болып өтті. Әлемнің 32 елдерінен келген қандастарымыз тәуелсіздік жылдарында Қазақстан қол жеткізген толағай табыстарға қанығып, жаңа елордамыз – Астана қаласының өсін-өркендеген келбетін өз көздерімен көрді. Құрылтай делегаттары дүние жүзіне шашырып кеткен қазақтардың мәселелерін жан-жақты талқылап, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың толғақты ойлары мен толғанысқа толы сөзін тыңдады.

2005 жыл 22 қараша. Астанада Қазақстан халықтары Ассамблеясының 11 сессиясы болып өтті. Ол еліміздегі бейбітшілік пен келісімнің, тұрақтылық пен достықтың қуатты іргетасына айналған Ассамблеяның 10 жылдығына арналды. Елбасы Н.Ә. Назарбаев бағдарламалық сөз сөйледі.

2005 жыл 4 желтоқсан. Қазақстан Республикасы Президентінің сайлауы болып өтті.

Тест сұрақтары

(жоба)

1. Тәуелсіздік Монуменгі қашан және қай қалада тұрғызылды?

- А) 1987 жылы Ақмолада; В) 1994 жылы Қарағандыда;
Б) 1991 жылы Жамбылда; Г) 1997 жылы Алматыда.

2. Астананы Ақмолаға көшіру туралы Жарлық қашан қабылданды?

- А) 5 ақпан 1998 жылы; В) 10 маусым 1999 жылы;
Б) 20 қазан 1997 жылы; Г) 15 қаңтар 2000 жылы.

3. Адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынас туралы жинақталған ғылым:

- А) құқықтану; В) өлеуметтану;
Б) саясаттану; Г) мәдениеттану.

4. Платонның түсінігі бойынша, күшпен басып алына-тын мемлекет түрі:

- А) демократия; В) тирангия;
Б) олигархия; Г) аристократия.

5. Заң шығаратын билік түрі қалай аталады?

- А) парламент; В) сот;
Б) атқарушы; Г) президент.

6. Халық билігі, теңдік, құқық, әділдік, еркіндік принциптеріне негізделген мемлекеттік құрылыс қалай аталады?

- А) тоталитаризм; В) авторитарлық;
Б) демократия; Г) тимократия;

7. Мемлекет ең алғаш қай формацияда пайда болған?

- А) алғашқы қауымдық құрылыста; В) феодалдық құрылыста;
Б) құл иеленушілік құрылыста; Г) капиталистік құрылыста.

8. "Демография-2000" бағдарламасының мақсаты неде?

- А) Байлықты өсіру;
- Б) Тұрмыс- жағдайды жақсарту;
- В) Адам санын өсіру.

9. Тұңғыш әлем қазақтарының съезі қайда және қай жылы өтті?

- А) 1991 жылы Стамбулда; В) 1992 жылы Алматыда;
- Б) 1992 жылы Атырауда; Г) 1993 жылы Түркістанда.

10. Ақмола қаласының аты қай уақыттан бастап Астана қаласы деген атқа өзгертілді?

- А) 6 мамыр 1998 ж.; В) 20 қазан 1997 ж.;
- Б) 5 қыркүйек 1999 ж.; Г) 15 қаңтар 2000 ж.

11. ҚР Тәуелсіздігі туралы Декларация қашан қабылданды?

- А) 25 шілде 1995 ж.; В) 24 ақпан 1990 ж.;
- Б) 16 желтоқсан 1993 ж.; Г) 25 қазан 1990 ж.

12. ҚР Парламенті неше палатадан тұрады?

- А) 3. В) 1.
- Б) 2. Г) 4.

13. ҚР қашан БҰҰ-на мүшелікке кірді және бірінші өкілі кім болған?

- А) 1989 ж. Қ. Тоқаев. В) 1991 ж. Е. Ыдырысов.
- Б) 1990 ж. О. Сүлейменов. Г) 1992 ж. А. Арыстанбекова.

14. Ұлттық валюта – теңге қашан енгізілді?

- А) 1993 ж. қарашада; В) 1996 ж. қаңтарда;
- Б) 1994 ж. қазанда; Г) 1992 ж. сәуірде.

15. "Невада-Семей" қозғалысы қашан құрылды, кім ұйымдастырды?

- А) М. Шаханов, 1988 ж.; В) А. Асылбеков, 1987 ж.;
- Б) О. Сүлейменов, 1989 ж.; Г) М. Әуезов, 1990 ж.

16. ҚР-ның тұңғыш Конституциясы қашан қабылданды?

- А) 25 қыркүйекте 1995 ж. В) 28 қаңтарда 1993 ж.
Б) 16 қаңтарда 1992 ж. Г) 30 шілдеде 1995 ж.

17. Тұңғыш ядролық сынақ қашан және қай жылы болды?

- А) Жетісуда, 1946 ж. В) Оралда, 1946 ж.
Б) Ақтөбеде, 1948 ж. Г) Семейде, 1949 ж.

18. Желтоқсан оқиғасына қатысушыларынан "Халық қаһарманы" атағын кім алды?

- А) Л. Асанова. В) Т. Рысқұлбеков.
Б) Е. Сыпатаев. Г) Ғ. Мұратбаев.

19. "Алаш" партиясының төрағасы болған адам кім?

- А) Т. Рысқұлов. В) М. Шоқай.
Б) А. Бөкейханов. Г) А. Байтұрсынов.

20. Қазақстанның қай қаласында үкіметтің әлеуметтік саясатына ашық наразылық көрсетілді?

- А) Ақмолада. В) Қарағандыда.
Б) Теміртауда. Г) Алматыда.

21. "Алаш" партиясының қарсыластары кімдер болған?

- А) Анархистер. В) Меньшевиктер.
Б) Большевиктер. Г) Кадеттер.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Капесов Н.К., Козменко В.М., Булуктаев Ю.О., Чакенов Е.Д. Основы политологии. – А., 1995.
2. Булатова А.Н., Исмаганбетова З.Н. Политология. – А., 1998.
3. Козлов Г.Я., Булуктаев Ю.О. Политология. – А., 1995.
4. Д.А. Жамбылов. Саясаттану негіздері. – А., 1998.
5. Н.Ә. Назарбаев. Ғасырлар тоғысында. – А., 1996.
6. Григорьев В.К. Курс лекций по политологии. – А., 1997.
7. Нысанбаева А.Н. Политология. – А., 1998.
8. Е.С. Қуандық. Саясаттану негіздері. – А., 2000.
9. Қ. Жүкешов, О. Лактионова, Г. Бейсебекова. Адам. Қоғам. Құқық. – А., 2005.
10. Н. Р. Күнқожаев. Адам және қоғам. – А., 2004.
11. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. – А., 1992.
12. Ә. Нысанбаев, Т. Әбжанов. Ой, ақыл, адамгершілік. – А., 1994.
13. Әлеуметтану. – А., 1992.
14. Тощенко Ж.П. Социология. – М., 1994.
15. Қазақстан тарихының очерктері. – А., 1993.
16. Маркович Д. Общая социология. – М., 1984.
17. Купцов В.И. Человек и общество. – М., 1994.
18. Е. Қуандық. "Ақиқат" журналы. Қазақстандағы көшпартиялық. №6, 1998.
19. Журнал "Экономика, финансы, рынки". Чеботарев А. "Кто есть в партийной среде Казахстана".
20. "Сөз" газеті. – 2003, 28 қаңтар, 19 қараша, 3 желтоқсан.
21. "Астана ақшамы" газеті. – 1998, 17-20 қараша.
22. "Азат" газеті. – 2004, 25 ақпан.
23. "Саясат" журналы. – № 12, 2000. Р.С.Тажитаева. "Саяси құндылықтарды зерттеудің теориялық-методологиялық мәселелері".
24. "Саясат" журналы. – № 1, 2000. Р. Арын. "Үлттық сана мен саясатқа кім және не әсер етеді?"

25. "Саясат" журналы. – № 2-3, 2000. Н.С. Нысаналина. "Қазақ-түрік қатынастары".
26. Журнал "Саясат". – № 4-5, 2000. Ж.Ж. Молдабеков, Р.Ш. Қасымова. "Национальная политика".
27. "Саясат" журналы. – № 10-11, 2000. Ғ.Ә. Жұмасұлтанова. "Елуінші жылдардағы саясат".
28. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – А., 1998.
29. Қазақстан Республикасының білім туралы заңы. – А., 2000.
30. Қазақстан Республикасының еңбек туралы заңы. – А., 2000.
31. "Үкімет жаршысы" журналы. – № 1-12, 2001. "Тәуелсіздік шежіресі".
32. Е. Шаймерденұлы. "Елтану әліппесі". – Алматы, 1998.
33. "Отан" Республикалық саяси партиясының жарғысы. – А., 2002.
34. "Асар" Республикалық саяси партиясының бағдарламасы. – А., 2004.
35. "Ақ жол" Қазақстанның демократиялық партиясының бағдарламасы. – А., 2003.

МАЗМҰНЫ

Түсінік хат.....	3
№1 Дәріс. Саяси ілім пәні, оның негізгі түсініктері мен категориялары.....	5
№2 Дәріс. Саяси ойлар және қазіргі кездегі саяси мектептердің тарихы.....	12
№3 Дәріс. Саясат.....	26
№4 Дәріс. Саяси билік.....	30
№5 Дәріс. Демократия.....	39
№6 Дәріс. Саяси жүйе.....	53
№7 Дәріс. Мемлекет.....	63
№8 Дәріс. Саяси партиялар және партиялық жүйе.....	77
№9 Дәріс. Қоғамдық ұйымдар және қоғамдық қозғалыстар.....	97
№10 Дәріс. Саяси жүйедегі адам.....	111
№11 Дәріс. Саяси өрекет мәні, мақсаттары, әдісі және амалдары.....	119
№12 Дәріс. Тоталитаризмнен демократиялық қоғамға өтудегі мәселелер.....	125
Семинар сабақтары.....	131
Қосымша материалдар.....	133
Тест сұрақтары.....	207
Пайдаланылған әдебиеттер.....	210

«Кәсіптік білім» сериясы

Рахымбаева Айжан Сағатқызы

Саясаттану

Дәрістер жинағы